شاھ مەھمۇت جوراس

سۈرەيىرخاندانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئىلھام تۇرسۇن

ISBN7 — 5373 — 0122 — 0

K.9 (民文) باھاسى: 1.40 يۈەن

پارسچەدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ھەببۇللا ئىلى
مۇھەررىرى: دامۇللا ئابدولھېمىت يۇسۇفى
مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىخان

نەشرگە سۆز بېشى

ھۆرمەتلىك كىتابخان، شاھ مەھمۇت بىن فازىل جوراس يېزىپ قالدۇرغان بۇ كىتاب فارىسچە ھەرپ بىلەن بېرىلگەن مەتنىگە ئاساسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ نەشرگە تەييارلاندى.

ئاپتور بۇ كىتابنىڭ باش قىسمىنى «تارىخىي رەشىدى» دىكى ماتېرىياللارنى مەنبە قىلىپ، قالغان قىسمىنى بولسا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن يېزىپ چىققان. مىلادى 1428 - يىلىدىن 1670 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە بولغان ۋەقەلەر بايان قىلىنغان بۇ تارىختا يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، تۇرپان، خوتەننى ئاساس قىلغان خانلىقلار تارىخى، شۇنداقلا، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان قېرىنداش مىللەتلەر ھەققىدە باشقا كىتابلاردا مەلۇم بولمىغان بىر مۇنچە بايانلار بار.

بايانلارغا قارىغاندا، بۇ كىتاب ئۇيراتلارنىڭ ھىمايىسىدىكى ئېرك بەگنىڭ ئەمرى بىلەن يېزىلىپ ئىسمائىل خان (مىلادى 1670 - يىلىدىن 1680 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)غا تەقدىم قىلىنغان.

ئەسلىدە نام قويۇلمىغان بۇ كىتابنى تەتقىق

قىلغۇچىلارنىڭ بەزىلىرى، ئۇنىڭ قۇرۇلما جەھەتتە «تارىخىي رەشىدى» گە تەقلىد قىلىنغانلىقى، «تارىخىي رەشىدى»دىن كېيىنكى ۋەقەلەرنى خاتىرىلىگەنلىكىگە قاراپ، ئۇنى «تارىخىي رەشىدى زەيلى»، (تارىخىي رەشىدىنىڭ داۋامى) دەپ ئاتىسا، يەنە بەزىلەر «يىلنامە» دەپ ئاتىغان بىز «سەئىددىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.

ئاپتور چاغاتاي خانلىرىنىڭ ھىمايىچىسى، قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ مۇرىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەسەردە ئاساسەن سەئىددىيە خانلىرىنىڭ تارىخىنى بايان قىلىشقىلا ئورۇن بەرگەن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ جۇراس قەبىلىسىنىڭ ھاكىمىيەت سەھنىسىدىكى ئورنىنى، قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ تەسىرىنى تەسۋىرلەپ مەدھىيىلەشكىمۇ ئالاھىدە كۆچ - سەرپ قىلغان، لېكىن خەلقنىڭ تارىخىي پائالىيەتلىرىنى بايان قىلىشقا ئورۇن بەرمىگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇنداق بىر تارىخ كىتابىدا ئورۇن بېرىشكە تېگىشلىك بولغان ئەينى زامانداكى ھاكىمىيەت تەقدىرىگە نىسبەتەن ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك ۋەقەلەر كىرگۈزۈلمەي، ئۇنىڭ بىر پۈتۈن قىسمىنى ئاجىزلىتىپ قويۇلغان. مىللەتلەرمۇناسىۋىتى توغرىسىدا ناتوغرا پىكىر-پەيدا قىلىش مۇمكىن بولغان بەزى سۆزلەرنىمۇ ئىشلەتكەن. بۇنداق نۇقسانلارغا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش لازىم.

ئېلىمىزدە بۇ كىتابنىڭ ئوخشاشمىغان قوليازما نۇسخىلىرى بار. بۇ تېمىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەتقىقاتلارنى ئوخشاشمىغان نۇسخىلار بىلەن تەمىنلەش مەقسىتىدە بۇ نۇسخىمۇ تەرجىمە قىلىپ پايدىلانغۇچىلارغا سۇنۇلدى.

قۇربان ۋەلى

1988 - يىل 4 - ئاي، ئۈرۈمچى.

بسم‌الله‌الرحمان الرحيم

(ناهايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ نامى بىلەن باشلايمەن)

بارلىق مەدھىيە ھەممىگە قادىر، ھەممىدىن غالىپ، ئادەتتىن تاشقىرى بىلىم ئىگىسى، غەزەپ قىلىشقا تېگىشلىكىگە غەزەپ قىلغۇچى، ھەممىدىن بىھاجەت، ھەممىگە ساخاۋەت قىلغۇچى، يەككە - يېگانە بىر ئاللاغىلا خاستۇر، ئۇ — ئاللا، ئىنسانىنى مەخلۇقاتلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۈلۈغ قىلدى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى بىلىم ۋە ئەمەلدە يۇقىرى كامالەتكە يەتكۈزۈپ باشقىلاردىن ئالاھىدە قىلدى. پەيغەمبىرى مۇھەممەت مۇستەفا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمنى قۇرئان ۋە ئاجايىپ بىلىملەر بىلەن قوراللاندۇرۇپ ياخشىلارغا خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى، ياماناتلارنى ئاگاھلاندۇرغۇچى، ئاللانىڭ يولىۋرۇقى بويىچە كىشىلەرنى ھەق تەرەپكە دالالەت قىلغۇچى ۋە پۈتۈن ئالەمنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق چىراغ قىلدى.

ئەي ئاللا، خوجىمىز يەنى بارلىق ياخشىلارنىڭ خوجىسى، ئۇلۇغلارنىڭ يۆلەنچۈكى، پەيغەمبەرلەر

ئىچىدىن تاللانغان، بارلىق نۇرلارنىڭ ئىگىسى بول-
غان ئەبۇلقاسىم — مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا، ئائىلە
تاۋابىئاتلىرىغا ۋە قەلبى پاك، ئۇلۇغ يارانلىرىغا
رەھمەت ئېيتىرگەيسەن، كۆپتىن كۆپ سالام
يوللىغايسەن.

ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەم
سۆھبەت بولغانلار «مۇھەممەت تاللانىڭ رەسۇلىدۇر،
ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا
قاتتىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر»① دەپ قۇرئان
كەرىمدە ئېغىزغا ئېلىنىپ بىرگە بولۇش شاراپىتىگە
ئېرىشتى. تاللا قۇرئان كەرىمدە: «... ئۇنىڭ بىلەن
بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا قاتتىقتۇر، ئۆز
ئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت كۆچى بىلەن ئەھلى
كۇپرى، ئەھلى بىد ئەدلەرگە قاقشاتقۇچ زەربە بەر-
دى. مۆمىنلەرنى «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دەپ رەھ-
مەت ئىنسىمىتىدىن تەييارلانغان رەھمەت داستىخانىنى
سالام ئەھلىگە ئاچتى، يەزدىلەر قۇرئان كەرىمدىكى:
«ئۇلارنى (مۆمىنلەرنى) روكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان
ھالدا كۆرىسەن. ئۇلار تاللانىڭ پەزلىنى ۋە رازىلىقى-
نى تىلەيدۇ»② دېگەن ئايەتلەرنىڭ روھىغا مۇناسىپ
ھالدا خۇدا رىزالىقىغا ئېرىشتى.

تاللانىڭ رىزالىقى ئۇلارنىڭ ھەمىسىگە. ئۇلار-

---

① ② قۇرئان كەرىم. سۈرە فەتھە 29 - ئايەتتىن ئېلىنغان.

غا ياخشى نىيەت بىلەن ئەگەشكەنلەرگە قىيامەتكىچە
بولسۇن.

توغرا يولغا ماڭغۇچىلارنىڭ ئاۋۋالقىسى، خەلە
فائى راشىدىننىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، پەيغەمبىرىمىز مۇ-
ھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئورۇن باسارى، قەدىرلىك
دوستى، باش خەلىپەسى ئەبۇبەكرى سىددىقتۇر، ئۇ
بارلىق ساھابىلارنىڭ باش پاناھى، خەلىپەلىكتە تۇنجى
را يولنىڭ باشلامچىسى ئىدى. ئۇنىڭ باشتىن - ئاخىر
راستچىللىقىدىن كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلاش بىر
مەزگىل ناھايىتى كۆچەيگەن. ئۇنىڭ تەدبىرى ۋە
تاقابىل تۇرۇشى بىلەن ئىسلامغا كىرىپ بولۇپ،
يېنىۋالغانلار تېگىشلىك ئەدەبىنى يېگەن. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئىسپاتلاپ قۇرئان كەرىم-
دە 32 ئايەت كەلتۈرۈلگەن. تاللا تاتالا قۇرئان
كەرىمدە: «ئۇنىڭ (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام) بىلەن
بىرگە بولغان مۆمىنلەر...» دېگەن. بۇ يەردە تاسا-
سەن ئەبۇبەكرى سىددىق نەزەردە تۇتۇلغان.

مۆمىنلەرنىڭ باشلىقى دەپ تاتالغان، پۈتۈن
ھاياتىنى پەيغەمبىرىمىزگە بويسۇنۇپ ئۆتكۈزگەن
ئىككىنچى خەلىپە (ئورۇنباسار) ئەمرۇلفارۇق رە-
زىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ، ئۆزى ئاچقان ئىسلام
مەملىكەتلىرىدە 4000 چوڭ مەسچىت بىنا قىلغان.
ئون يىل خەلىپە بولغان، ئونىمىگىدىن تارتۇق بايراق
تىكلىگەن. قۇرئان كەرىمدە ئۇنىڭ شان - شەرىپىنى
پاكىتلاپ 34 ئايەت كەلگەن. «... كۇففارلارغا قاتتا-

ھىقىتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت مانا شۇ كىشى ھەققىددۇر.

ئۇچىنچى خەلىپە — مۇسۇلمانلار نەزىرىدە قارى دەپ قارالغان ئوسمانى زىننۇرەين رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ ئادىللىق ۋە سېخىيلىقى بىلەن مەشھۇردۇر. قۇرئانى كەرىمدە بۇ كىشىنىڭ شان-شەرىپىنى پاكىتلايدىغان 13 ئايەت بار. «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ كىشى نەزەردە تۇتۇلغان.

تۆتىنچى خەلىپە — ئاللانىڭ غالىب شىرى، ئەبۇ تالىپنىڭ ئوغلى ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھو بولۇپ ئىسلام دىنىنىڭ كۆچلىنىشى ئۈنىڭ جاسارىتى-دىن بولغان. ئۈنىڭ باتۇرلۇقىدىن خەيبەر قەلئەسى ئېچىلغان. قۇرئاندا ئۈنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىنى ئىسپاتلايدىغان 35 ئايەت بار. «ئۇلارنى روكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان ھالدا كۆرىسەن، ئۇلار ئاللا-نىڭ پەزلىنى، رازىلىقىنى تىلەيدۇ» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ زات نەزەردە تۇتۇلغان.

ئاللا بۇ خەلىپىلەرنىڭ ھەممىسىدىن ئوخشاشلا رازى بولغاي، چەكسىز بىلىم ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ ئاللاغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ خوجىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا دۇرۇد ئېيتىپ، ئەھلى ئەۋلادى ۋە يارۇ - بۇرادەرلىرىگە سالام يوللايمىز.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇلۇغ نەسەبتى ①

ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا ئوغلى، مۇھەممەت يەھيا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئىسھاق ئوغلى، مۇھەممەت ئىسھاق — مەخدۇم ئەزەم دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان مەۋلانا خاجەگى كاساننىڭ ئوغلى (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي).

ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ كېلىپ چىقىشى ئون ۋاستە ئارقىلىق ئۇلارنىڭ دەسلەپكى بوۋىسى ھەزرىتى شاھى بورھانۇددىنغە يېتىدۇ. شاھى بۇرھانۇددىننىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق يېزىلغان: شاھى بۇرھانۇددىن — سەييىدى جالالۇددىن ئوغلى، جالالۇددىن — خوجا ئەشرەپۇددىن ئوغلى، ئەشرەپۇددىن — خوجا زىيائۇددىن ئوغلى، زىيائۇددىن — خوجا ئەلا ئۇددىن ئوغلى، ئەلا ئۇددىن — خوجا بۇرھانۇددىن ئوغلى، بۇرھانۇددىن — خوجا قاسىم ئوغلى، قاسىم — خوجا ھاشىم ئوغلى، ھاشىم — خوجا تاھىر ئوغلى، تاھىر — خوجا ھەسەن ئەمەدەنىڭ

① بۇ يەردىكى نەسەبتىتىن — تەرىقەت يولىدىكى ئىرسىيەت ئىمرادە قىلىنىشى مۇمكىن. (تەرجىماندىن)

ئوغلى، (ئاللا ئۆلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلسۇنسۇن!) ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئۇلۇغ نىسبىتى (باغلىنىشى) بارلىق ئىنسى جىننىڭ پەيغەمبىرى بولغان پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق يەتكۈزدىلەر: بۇ نىسبەت شېرىپنى (تەرىقەت نىسبىتىنى) ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەسەۋىيا ھەزرىتى مۇھەممەت خانىدىن ئالغان. مۇھەممەت خان — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئىسھاقتىن ئالغان. مۇھەممەت ئىسھاق — ھەزرىتى مەۋلانا لوتپۇللا چىستىدىن ئالغان، لوتپۇللا چىستى ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمدىن ئالغان، مەخدۇم ئەزەم — ھەزرىتى مەۋلانا مۇھەممەت قازى قەددەسەللاھو روھەھودىن ئالغان، مۇھەممەت قازى — ھەزرىتى خوجا ئەھرار قەددەسەللاھو روھەھودىن ئالغان، خوجائەھرار — ھەزرىتى مەۋلانا يەئقوبى چەرخىدىن ئالغان. يەئقوبى چەرخى — خوجا يۈزرۈك باھائىددىن نەقشىبەندى قەددەسەللاھو روھەھودىن ئالغان، باھائىددىن نەقشىبەند — ھەزرىتى ئەمىر سەييىدى كۈلال قەددەسەللاھو روھەھودىن ئالغان، سەييىدى كۈلال — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت بابايى سىماسىدىن ئالغان، بابايى سىما — ھەزرىتى ئەزىز خوجا ئەلى رامەتنىدىن ئالغان، ئەلى رامەتنى — ھەزرىتى خوجا مەھمۇت ئەنجىر پەغنەۋىدىن ئالغان، ئەنجىر پەغنەۋى — ھەزرىتى خوجا ئارىپ رىيوگىرىدىن ئالغان، ئارىپ رىيوگىرى — ھەزرىتى خوجا جاھان خوجا ئابدۇلخالىق غىجدەۋانى

دىن ئالغان، ئابدۇلخالىق غىجدەۋانى — ھەزرىتى شەيخۇل مەشايىخ خوجا يۈسۈپ ھەمدانىدىن ئالغان. يۈسۈپ ھەمدانى — ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى پارمىزىدىن ئالغان، ئەبۇئەلى پارمىزى بولسا ئىككى تەرەپتىن نىسبەت قالدۇرغان: 1) ئۇ، ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلھەسەنۇل خىرقانىدىن ئالغان، ئەبۇل ھەسەن خىرقانى — ھەزرىتى شەيخ سۇلتانۇل تارىپىسىن ئەبۇ يەزىدى بەستامىدىن ئالغان، ئەبۇ يەزىدى بەستامى — ھەزرىتى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان، ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نەسەبىمۇ ئىككىگە بۆلۈنگەن: بىرىنچى ئىمام جەئپەرى سادىق — ئاتىسى ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەت باقىردىن ئالغان، ئىمام مۇھەممەت باقىر — ئاتىسى ئىمام زەينۇلئابىددىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان. ئىمام زەينۇلئابىددىن — ئاتىسى ئىمام ھۈسەيىن رەزىيەللاھو ئەنھودىن ئالغان. ئىمام ھۈسەيىنىم — ئۇلۇغ ئاتىسى ھەزرىتى ئەلى كەررەمەللاھو ۋەجھەھودىن ئالغان. ئىككىنچى ھەزرىتى ئىمام جەئپەرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەبۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھو ئەنھۇنىڭ ئوغلى ھەزرىتى قاسىمدىن ئالغان. ھەزرىتى قاسىم — ھەزرىتى سەلمانى پارىس رەزىيەللاھۇ ئەنھودىن ئالغان، سەلمانى پارىس — غارىدا جانابى پەيغەمبىرىمىز — ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ھەمراھ بولغان، بارلىق مۇئىمىنلەرنىڭ باشلىقى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھو ئەنھ

هودىن ئالغان. 2) شەيخ ئەبۇ ئەلى پارسزىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلقاسىم گورگانىغا يېتىدۇ. شەيخ ئەبۇلقاسىم گورگانى بولسا ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى قەددەسەللاھۇ سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى. شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى بولسا، ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى رودبارىنىڭ مۇرىتى. ئەبۇ ئەلىرودبارى — سەييىدوتتائىمە ھەزرىتى جونەيد بەغدادىنىڭ مۇرىتى. شەيخ جونەيد بەغدادى — ھەزرىتى خودسىرىي سەقتى قودسە سىررۇھونىڭ مۇرىتى، شەيخ خودسىرى — ھەزرىتى مەئروف كەرخى قودسسە سىررۇھونىڭ مۇرىتى، شەيخ مەئروف كەرخىگە ئىككى نىسبەت بېرىلگەن: (1) مەئروف كەرخى — ھەزرىتى ئىمام ئەلى رىزانىڭ مۇرىتى، ئىمام ئەلى رىزا — ئاتىسى ئىمام مۇساكازىم رەزىيەللاھۇ ئەنھونىڭ مورىتى. مۇساكازىم — ئاتىسى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھو ئەنھۇنىڭ مۇرىتى. ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نىسبىتى (تەسەۋۋۇپ يولىدىكى باغلىنىشى، — سىلسىلەسى) باشتا بايان قىلىنىدى.

(2) مەئروف كەرخى — ھەزرىتى شەيخ داۋۇت تائى قەددەسەللاھو سىررۇھونىڭ مۇرىتى. داۋۇت تائى — ھەزرىتى ھەبىب ئەجەمىنىڭ مۇرىتى. شەيخ ھەبىب ئەجەمى — ھەزرىتى ھەسەن بەسىرىنىڭ مۇرىتى، ھەسەن بەسرى بولسا (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) ھەزرىتى ئەلى مورتەزا رەزىيەللاھو

ئەنھۇنىڭ مۇرىتى ...

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئاجايىپ ئىش - ئىزلىرى (كارامەتلىرى) خۇدا بۇيرۇسا مۇددەن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ھۆرمەتلىك پادىشاھنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنى تىلغا ئېلىش ھۆرمەتكە لايىق ئىش ئىدى ... ئەھلى شەيخنىڭ بىر قانچە تارىخلىرىدا بۇ سىلسىلە (زەنجىرسىمان باغلىنىش) ئاتىلار باغلىنىشى ئارقىلىق ئىشەنچلىك بايانلار بىلەن نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزۈلگەن، ئاپتورمۇ بۇ ۋاراقلارنى پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى — ئاللاتائالانىڭ تەقدىرى بىلەن چاغاتاي پادىشاھى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ نىسبىتىنى يەنى بۇگۈنكى كۈندە ھۆكۈم يۈرگۈزۈۋاتقان ساخاۋەتلىك، شانۇ - شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ كېلىپ چىقىشىنى گۆھەر چاچقۇچى قەلەمى ئارقىلىق ئەقىل ۋە ئاڭلىغانلىرىنى بۇرۇنقى تارىخچى يازغۇچىلار ئۇسۇلى بويىچە بايانات سەھىپىلىرىگە تىزىپ، نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزىدۇ.

مەسىلەن، ھەزرىتى ئىسمايىلخان — ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان ئوغلى، ئابدۇرېھىم خان — ئابدۇرېشىت خان ئوغلى، ئابدۇرېشىتخان — سۇلتان سەئىدخان ئوغلى، سۇلتان سەئىدخان — سۇلتان ئەھمەتخان ئوغلى، سۇلتان ئەھمەتخان — سۇلتان يۇنۇسخان ئوغلى، سۇلتان يۇنۇسخان — سۇلتان ۋەيسخان ئوغلى، سۇلتان ۋەيسخان — شىرئەلىخان ئوغلى، شىرئەلىخان مۇھەممەتخان ئوغلى،

مۇھەممەتخان — خىزىر خوجاخان ئوغلى، خىزىرخوجاخان — تۇغلۇق تۆمۈر خان ئوغلى، تۇغلۇق تۆمۈر خان — ئىسسىن بۇقاخان ئوغلى، ئىسسىن بۇقاخان — داۋا خان ئوغلى، داۋا خان — بەرراقخان ئوغلى، بەرراقخان — يەسۈن قاراخان ئوغلى، يەسۈن قاراخان — موۋاتوكانخان ئوغلى، موۋاتوكانخان — چاغاتاي خان ئوغلى، چاغاتاي خان چىڭگىز خان ئوغلى، چىڭگىز خان — يەسۈگايخان ئوغلى، يەسۈگايخان — بەرىتانخان ئوغلى، بەرىتانخان — قەبىلخان ئوغلى، قەبىلخان — تۇنىبىنە خان ئوغلى، تۇنىبىنە خان — بايسىنقۇرخان ئوغلى، بايسىنقۇرخان — قايدور خان ئوغلى، قايدور خان — دوتۇم مىننىخان ئوغلى، دوتۇم مىننىخان — بۇقاخان ئوغلى، بۇقاخان — بودەنچىرقاتان ئوغلى، بودەنچىرقاتان — ئالانقۇۋا كوركلۈك ئوغلىدىن چىققان بولسا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى يافەسكە يېتىدۇ.

خان ھەزرەتلىرىنىڭ ۋەقەلىرى خۇدا بۇيرۇسا مۇنداق كېيىن بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئاپتور ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكى، جاھانىنىڭ توسالغۇ بولۇشىغا قارىماي، ئالدىراش ۋاقىتتا بۇ كىتابنى يېزىپ چىقتى. سۇ ئۇزۇش تەييارلىقىنىڭ يوقلۇقىغا قارىماي تەپەككۇر دىن ئىبارەت قولۇاقنى مۇھىت دېگەندەك سالدى. ھالاكەت گىردابىدا بېشىنىڭ قېيىشىنى ئويلىمىغان، شىددەتلىك دولقۇنلار قورقۇنچىسىنى

يادىغا كەلتۈرمىگەن ھالدا «كىممىكى ئاجىز بىچارە بولسا ئۇ ئوقلارغا نىشان بولۇپتۇ» دېگەندەك، شۇنچە پاراكەندىچىلىك ئىچىدىمۇ بۇ ئۇلۇغ نىشان ۋەكاتتا ئىشقا جورئەت قىلىپ، قەدەم قويۇپ، ئۆزىنى ئېتىراز ئوقىنىڭ نىشانى قىلدى.

ئاركا بەگ تەرجىشچانلىق كۆرسىتىپ: «يۇنۇسخان نىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغا قەدەر نۇرغۇن يۇقىرى مەرتىۋىلىك پادىشاھلار، داڭلىق كاتتىباشلار ئۆتۈپ دۇر، بۇنىدىن كېيىنمۇ ئۆتكۈسى، ئۇلارنىڭ نامى، داڭقى دۇنيادا يادىكار قالسۇن!» — دېدى.

ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، بۇ دەسمايەسىز پەقىر، ئىقتىدارسىز ھەقىر شاھ مەھمۇت مىرزافازىل جوراس ئوغلىنىڭ ئاق قەغەز ئۈستىگە قارا خەتتىن ئىبارەت كېمىنى تەييارلاپ قويۇشقا قانداقمۇ ماجالى بولاتتى. بۇ ئاجايىپ سەھىپىگە بىمەر ھەرپ يېزىپ قويۇشقا قانداقمۇ كۈچى يېتەتتى. داڭلىق ئاركا بەگ پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن نائىلاج بۇ ئەدەبسىزلىك دائىرىسىگە قەدەم قويۇپ، بۇ چوڭ ئىشقا ئالدىرىدى.

بۇ ئالىي مەرتىۋىلىك ئەمىر (ئاركابەگ) نىڭ ھەۋالىلىرىمۇ خۇدا بۇيرۇسا سۆزلىنىدۇ.

سۇلتان سەئىدخان ئوغلى ئابدۇرېشىت خانىنىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى

ئابدۇرېشىت خان ئاقسۇدىكى چېغىدا، سۇلتان سەئىد

خان تەبەتنىڭ يولىدا تۇتەك ئېلىپ كېتىپ ۋاپات بولدى. ئابدۇرېشىت خان ئاقسۇدىن كېلىپ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئورنىدا ئولتۇردى. سۇلتان سەئىدخانىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مەنسۇرخان ئاقسۇ تەرەپىگە لەشكەر تارتتى، ئابدۇرېشىت خان بېرىپ ئۇنىڭغا قارشى تۇردى، مەقسىتىگە يېتەلمىگەن مەنسۇرخان ئىلاجسىز قايتتى. ئابدۇرېشىت خانمۇ ئوردىغا يانىدى. بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. يەنى مەنسۇرخان بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلدى. ئابدۇرېشىت خانمۇ بىر قانچە قېتىم كېلىپ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇپ، ھەر قېتىمدا غەلىبە بىلەن ساق سالامەت قايتتى. خوجا مۇھەممەت مىرزانىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى يۈز بەرگەندە ئابدۇرېشىت خاننىڭ خىزمىتىدىكى كاتتىباشلار ئىككىلىنىپ قېلىپ، باشباشتاقلىق يۈز بەردى. دوغلات مىللىتىدىن بولغان مىرزا ئەلى تاغاي قارا تېگىن تەرەپىگە قاچتى. قالغان باشلىقلار مۇخاننىڭ بىر قىسىم بالىلىرىنى ئېلىپ خوتەن تەرەپكە ھېڭىشتى. ۋە يېڭى خانغا ئاشكارا قارشىلىق كۆرسەتتىشتى، ئارقىدىنلا ئابدۇرېشىت خان خوتەنگە باردى. پۈتۈن خالايىق ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى، سەپىل ئىچىدە قېپقالغان مەلۇم سانىدىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاپ ئابدۇرېشىت خان پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. پادىشاھ ئۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ، ھەممىسىنى قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

ئابدۇرېشىت خاننىڭ مۇھتەرەم رەپىقىسى چۇچۇك

خانىم جانىي بەگ قازاق ئوغلى ئەدىك سۇلتانىنىڭ قىزى ئىدى. چۇچۇك خانىمنىڭ ئانىسى، يۇنۇسخاننىڭ تۆتىنچى قىزى — سۇلتان نىگار خانىم ئىدى. چۇچۇك خانىم ئابدۇرېشىت خاندىن ئالتە ئوغۇل يۇزدۇنى كۆردى. ئۇلار: بىرىنچى، ئابدۇلېتىپ سۇلتان، ئىككىنچى، ئابدۇكېرىمخان، ئۈچىنچى، ئابدۇرېھىم سۇلتان (بۇ ئوغۇل ئابدۇرېشىت خان ھايات چاغدا تەبەتتە شېھىت بولغان) تۆتىنچى، سۇلتان ئىبراھىم (بۇ ئوغۇل ئادەتتە سوپى سۇلتان دەپمۇ ئاتالغان) بەشىنچى، ھەزرىتى مۇھەممەتخان، ئالتىنچى، ئەبۇسەئىد سۇلتان. ئابدۇرېشىت خاننىڭ يەنە ھەر خىل تائىپەدىن تۇغۇلغان ئالتە ئوغلى بولۇپ ئۇلار: بىرىنچى، قۇرەيش سۇلتان، ئىككىنچى، مۇھەممەت باقى سۇلتان، ئۈچىنچى، مۇھەممەت شاھ سۇلتان، تۆتىنچى، يۇنۇس سۇلتان، بەشىنچى، ئابدۇللا سۇلتان، ئالتىنچى، ھەزرىتى ئابدۇرەھىم خان.

ئابدۇرېشىت خان ھەممىسى بولۇپ 12 ئوغۇل يۇزى كۆرگەن ئىدى. ئابدولېتىپ سۇلتان ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ ئاقسۇ ۋە ئۈچتۇرپانغا ئەمىر قىلىپ ئەۋەتىلىپ موغۇلىستانىنى باشقۇرغان. قەشقەر گە سوپى سۇلتان ۋاقىتلىق باشلىقلىققا تەيىنلەندى. ئەمىر مۇھەممەت بارلاس بولسا ئۇنىڭ باش مەسلىھەتچىلىكىگە بەلگىلەندى. كېيىن خوتەن ھۆكۈمىتىگە سوپى سۇلتان باشلىق قىلىپ ئەۋەتىلدى. ئۇلارنىڭ

هەرقايسىسىنىڭ ئەھۋالى خۇدا خالىسا ئۆز ئورنىدا بايان قىلىنىدۇ.

ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننىڭ ئاقۇبىتى ئابدۇرېشىت خاننىڭ پەرزەنتى ئابدۇلھېتىپ خاننىڭ قان قىساسىنى تەلەپ قىلىپ لەشكەر تارتقىنى

مەلىكە تىنىڭ پادىشاھلىقى ئابدۇرېشىت خانغا رەسمىي مۇقىملاشقاندىن كېيىن، ئابدۇلھېتىپ سۇلتان ئاقسۇدا يەرلىك بولۇپ تۇرۇنلىشىپ قالدى. ئۇ، يۇرەكلىك، باتۇر شاھزادە ئىدى. ئۇ، موغۇلىستانىنى شۇنداق ياخشى باشقۇرىدىكى، توپىلاڭ قىلغۇچىلارنىڭ موغۇلىستاندا تۇرارغا تاقىتى قالمىدى. ئاخىرى ئابدۇلھېتىپ سۇلتان ھەق نەزەرخانغا ھۇجۇم قىلىپ، نۇرخۇن ئادەملىرىنى ئەسىر، ناھايىتى كۆپ دۇنياسىنى ئولجا ئالدى. ئاندىن كېيىن ھەق نەزەرخان قازاق، قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننىڭ ئەيشى - ئىشرەت بىلەن كۆڭۈل ئېچىپ ئولتۇرغان مەزگىلىدە ھۇجۇم قىلىپ كەلمەكچى بولدى. ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننىڭ مۇھاپىزەتچىسى بىلدىرىپ قەۋمىدىن ئىدى، ئۇ ئابدۇلھېتىپ سۇلتانغا ئۇقتۇرماستىن چىقىپ بەدەر قاچتى. قازاق، قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلدى. ئابدۇرېشىت خانغۇن لەشكەر بىلەن قازاق، قىرغىزلار تەرەپ

ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننى يار-دار قىلىپ، ھەق نەزەرخان پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. ھەق نەزەرخان ئابدۇلھېتىپ سۇلتانغا تازىم قىلىپ ئادەمگەرچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلدى. شۇ ئاردا ئابدۇلھېتىپ سۇلتان بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشتى.

ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى پادىشاھ ئابدۇرېشىت خانغا يەتكەندىن كېيىن، ئابەدۇرېشىت خان بىلەن چۈچۈك خانىملار ئابدۇلھېتىپ سۇلتاننىڭ جەسىتىنى ئەكەلدۇردى ۋە تەزىيە بىلدۇرۇپ، سۇلتان سەئىدخان قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا يەنى يەكەندىكى ئالتۇن مازارغا دەپنە قىلدىشتى. ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ قۇددىسە سىررۇھو ئۇ چاغدا تۆۋەن دەرىجىدىكى مۇرتلىرىنى تەرىقەت يولىغا يېتەكلەشكە مەشغۇل ئىدى. ئابدۇرېشىت خان خوجا ھەزرەتلىرىگە كۆپ ئىلتىجا قىلىپ ۋەقەنى بىر-بىرلەپ ئېيتتى، ھەمدە يارەم سورايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ پادىشاھ ئابدۇرېشىت خانىنىڭ ئەھۋالىغا ئىچى ئاغرىپ، ئۆتكەن ئەۋلىيالارنى زىيارەت قىلغاچ ئابدۇرېشىت خان بىلەن بىرگە يولغا چىقتى. سۇلتان ساتۇق بۇغراخان قۇددىسە سىررۇھونىڭ نۇرغا تولغان مازىرىغا باردى. مەزكۇر سۇلتان بۇزرۇكۋارىدىن بىشارەت بولغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئابدۇرېشىت خانغا لەشكەرنى باشلاپ دۇشمەنلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلدى. ئابدۇرېشىت خان نۇرغۇن لەشكەر بىلەن قازاق، قىرغىزلار تەرەپ

راۋانە بولدى. خوجا ھەزرەتلىرى (مۇھەممەت شىرىپ) ئۇلۇغلار (ئەۋلىيالار) مازارلىرىنى زىيارەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن يەكەنگە قايتتى. ئابدۇرېشىت خان دۇشمەننىڭ ئارقىسىدىن ئۇچ ئاي مىقدارى يول يۈرۈپ «ئەمەل» دېگەن جايدا دۇشمەننى ھەق نەزەرخانغا يېتىشتى. ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرى بىلەن قىرغىزلار ناھايىتى مۇستەھكەم بىر ئورۇنغا جايلىشىۋالغان ئىكەن. مۇھاسىرە ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلدى. بىر كۈنى پادىشاھ ئابدۇرېشىت خان باش كۆتۈرۈپلا ئاتقا مىندى. قالغان لەشكەرلەرمۇ بىر اقلا ئاتلىرىغا مىنىشىپ پۈتۈن تىرىشچانلىقى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ھەق نەزەرخاننى مەغلۇپ قىلىشتى. ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ باشقا كاتتىباشلىرى قوللىرى باغلىنىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدى. قىرغىز باشلىقلىرىنىڭمۇ قوللىرى باغلاندى. ئابدۇرېشىت خان «ئەمەل» دېگەن جايدا ئۇچ كۈن تۇرۇپ جۇجى① ئەۋلادىدىن چىققان كاتتىباشلارنىڭ يەتتە بايرىقىنى ئېلىپ، يەكەنگە ــ ئۆز ئوردىسىغا غەلىبە- نۇسرەت بىلەن قايتتى. كاتتىباشلارنىڭ يەتتە تۇغ ئەلىمىنى ئۆزى بىلەن بىرگە يەكەنگە ئېلىپ كەلدى. يەتتە تۇغ ئەلىمى دېگىنىمىز شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، قازاق پادىشاھلىرى تا شۇ كەمگىچە تۇغ تۇتىمغان ئىدى. يۇنۇس خان قاراتوقايدا «بوروچ ئوغلان» نى مەغلۇپ قىلدى، ھازىرقى تارىخقا قەدەر، شىبان،

① جۇجى— چىڭگىزخاننىڭ ئوغلى.

قازاق، موڭغۇللار ئوتتۇرىسىدا نۇرغۇن جەڭ ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ، كۆپىنچە شىبان بىلەن قازاقلار غەلىبە قىلىپ كەلگەن. لېكىن موڭغۇللار ھېچقاچان ئۈستۈنلۈكنى كەتۈرۈشەلمىگەن، لېكىن ئابدۇرېشىت خان، شىبان، قازاق، قىرغىزلار ئۈستىدىن چوڭ غەلىبە قىلدى. بۇ غەلىبە ھازىرغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

ئابدۇرېشىت خان تەن قۇرۇلۇشىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، ساغلاملىقى بىلەن تەڭتۈشلىرى ئارىسىدا (ئۆز ئارا چوڭقۇرمەنلىك پاراكەلىشىشلاردا) باشقىلاردىن ئالاھىدە ئۈستۈن تۇراتتى. ئوق ئېتىشتا تەڭداشسىز ئىدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاندىن تۆۋەنرەك كۆرۈنگەن بىلەن باتۇرلۇق، ساخاۋەتتە ئۆز زامانىسىنىڭ يېگانە كىشىسى ئىدى. شېئىرنىمۇ ياخشى ئېيتاتتى، تۆۋەندىكى شېئىرلار بۇنىڭ دەلىلى:

زۇلۇم بىداد بەمەن لۇتفى ئىنايەت بەرەقىبەست،
زىن سەبەب ئىن دىلى غەم دەر ئەلىمەست.
(زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك ماڭا. مۇلايىم ۋە ياخشىلىق رەقىبىگە، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ غەمكىن دىلىم قانتىق ئازابلانماقتا.)

ئى رەشىدى چەكۈنەم جىلۋەچە سازەم ئەكنۇن،
بائەسى ئىن غەمۇ ئەندۇ ۋە ئەلەم ئىن سەنەمەست.
(ئەي رەشىدى، قانداقمۇ ئۆزۈمنى كۆرسىتىمەن،
نېمە قىلىمەن.

هازىر بۇ غەم ئەندىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ سەنەم — مەھبۇپ دۇر)

بۇ ئۇنىڭ تۇركچە شېئىرىدۇر:

شەھسۇۋارىم ئەزمى مىدان قىلدى جەۋلانىن كۆرۈڭ،
گويى ئەيلەپ باشىڭزنى زۇلپى چەۋگانىن كۆرۈڭ.
نى باقارسىز ئاشكارا جەۋرىگە ئۇل شۇخىنىڭ،
گۈشەئى چەشمىگە باقىڭ لۇتفى مېھمانىن كۆرۈڭ.

ئۇنىڭ سېخىي قولى روھقا مەدەت بېرىدىغان سازلارنى شۇنداق چالاتتىكى زوھرا① مۇ چىدىيالمىغىدىن لال بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەنە تەبىئىي ئىقتىدارى بىلەن ھەر خىل ھۇنەر - سەنئەتلەرنى كامالىتىگە كۆرسىتەتتى، كۆپ چاغلاردا قەلەندەر سۈپەتتە ساياھەت قىلاتتى.

ئابدۇرېشىت خانىڭ ۋاپاتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھايات

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئىككى قېتىم خوتەن تەرەپكە قىلەندەرچە ياسىنىپ بارغانىكەن. بۇ چاغلاردا، مىر ئەنۋار، مولا مەھمۇتلار مۇ بىللە ئىكەن. ئۇچىنچى قېتىم بارغىنىدا، ئابدۇرېشىت خانىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قۇرەيش سۇلتان مەملىكەتنىڭ باشلىق، كاتتىباشلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقتى. ئابدۇرېشىت خان قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئۆيگە چۈشتى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن قاشتېشىنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ جامەدار① يېزىسىغا يەتكەندە قازا يېتىپ ۋاپات بولدى. ئۇ، ئالتىسى ھايات ۋاقتىدا ئاقسۇ ۋە موغۇلىستاندا بولۇپ، ئون يىل پادىشاھلىق قىلغان. ئانىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەن ھەتتا بەدەخشانغىچە مۇستەقىل ھالدا 27 يىل پادىشاھلىق قىلدى. 52 يىل ياشىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان مەرھۇم ئابدۇرېشىت خان ۋاپات بولۇپ ئۇچ ئايدىن كېيىن دۇنياغا كەلدى. ئابدۇكېرىم خان ئۇنى بېقىپ چوڭ قىلدى. مەمۇت بارلاس يەكەنگە، ئەمەت بارلاس خوتەنگە ھاكىم بولدى.

ئاللاھ مەمەددىن ئالىمراقدۇر.

ئابدۇكېرىم خانىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە شۇ چاغدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

ئابدۇلېتىپ سۇلتان قازاقلارنىڭ قولىدا شېھىت بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم خان ئاقسۇنىڭ باشلىقلىقىغا نامزات قىلىنىپ كۆرسىتىلدى. ئابدۇكېرىم خان سە-

① زوھرا — مۇزىكا. خۇشاللىقلارغا مەسئۇل يۇلتۇزنىڭ نامى.

① ھازىر خوتەنده «جامەدار» دەپ يېزىلا بولۇپ ئۇيغۇرده بىر مازاردار.

پەر قىلىشنى رەت قىلدى، ئۇنىڭدىن رەت قىلىشنىڭ سەۋەبى سورالغاندا، «ئۇلۇغ ئاتا، بىز بولغان بولساق ئۇلارنىڭ ھاياتىنى غەنىمەت سانايتتۇق» دېدى. بەزى ھەسەتخورلار گەپنى بۇراپ، پادىشاھقا «ئابدۇكېرىم خان تېخى باشقىچە داغدۇغىلارنى قىلىۋاتىدۇ①» دەپ خاننى ئىككىلەندۈرۈپ قويدى. خان ئابدۇكېرىم خاننى چاقىرىپ «مۇنۇ بەيىتنى يازغىن» دەپ بۇيرۇق قىلدى:

بەيىت

پەدەركۇش پادىشاھى را نەشايەد،
ئەگەر شايەد بەجۇز شەش ماھ نەپايەد.
(ئاتىسىنى ئۆلتۈرگۈچىگە پادىشاھلىق يارىماس،
ئەگەر يارايدىغان بولسا ئالتە ئايدىن ئارتۇق چىدىماس.)

ئابدۇكېرىم خان بۇ بەيىتنى دەرھال يازدى ۋە بەلبەغىنى بوينىغا سېلىپ ئېگىلىپ تۇرۇپ، تىترەپ ئەدەب تىزلىرى بىلەن ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

«ھەزرىتى خاقانى ئەزەم ياخشى دەپتۇكەنكى: شۇنداق ئېسىل پادىشاھزادىلاردىنمۇ مۇنداق پەسكەشلىك كېلىدىكەن، مەسىلەن، خىسرونىڭ شىرۋىيەسى پەرۋىزنى ئۆلتۈردى، شىرۋىيەنىڭ كېلىپ چىقىشى ئەسلى مۇنداق: شىرۋىيە — خىسرونىڭ ئوغلى، خىسرو — ھورموز-

① ھەقۇق تالىشىۋاتىدۇ، دېمەكچى

نىڭ ئوغلى، ھورموز — نوشىرۋاننىڭ ئوغلى، نوشىروان — قۇبادنىڭ ئوغلى، قۇباد — فىروزنىڭ ئوغلى، فىروز — يەزدە جەرنىڭ ئوغلى، يەزدە جەرد — بەھرام گورنىڭ ئوغلى، بەھرامنۇ ئەسلى پۇشتىدىن ئالغاندا پەردۇنغا يېتىدۇ، پەردۇنمۇ ئەسلى پۇشتىدىن ئالغاندا، كىيومىرسىتقا يېتىدۇ، كىيومىرس — ئەجەم نەسەبچىلىرىنىڭ قارىشىچە ئادەم① مىش. مانا شۇنداق بىر ئېسىل پادىشاھ بالىسىنۇ بىر رەزىل ئىشنى قىلىپ قويۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن تاتۇن② كېسىلدىگە مۇپتىلا بولۇپ جەھەننەمگە يول ئالدى. خەلىپەلەر ئائىلىسىدىنمۇ مۇنتەسىر خەلىپەدىن ئېسىلراق كىشى يوق ئىدى، ئۇ بولسا مۆتەۋەككىلنىڭ ئوغلى، مۆتەۋەككىل — مۇئتەسىمنىڭ ئوغلى، مۇئتەسىم — ھارون رەشىدنىڭ ئوغلى، ھارون رەشىد — مەھدىنىڭ ئوغلى، مەھدى — مەنسۇرنىڭ ئوغلى، مەنسۇر — مۇھەممەتنىڭ ئوغلى، مۇھەممەت — ئەلىنىڭ ئوغلى، ئەلى — ئابدۇللانىڭ ئوغلى، ئابدۇللا — ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى.

بىر قانچە پۇشتىغىچە خەلىپە بولغان بىر ئادەم ئاتىسىنى ئۆلتۈردى. ئابدۇلېتىپ مىرزا سەمەرقەنتنىڭ سىرتىدىكى ئابى سۇرۇخنىڭ لېۋىدە ئاتىسى ئۇلۇغ بەگ مىرزادىن ئىبارەت بىر ئالىم، ئادىل پا-

① ئادەم — ئادەم ئەلەيھىسسالامنۇ - قانداق؟
② تاتۇن — داۋاسىز، يۇقۇملۇق كېسەل.

دىشاھنى ئۆلتۈردى. ئابدۇلھېتسېپ مىرزا ــ ئۇلۇغ بەگنىڭ ئوغلى، ئۇلۇغ بەگ ــ سۇلتان شاھرۇخنىڭ ئوغلى، شاھرۇخ ــ ساھىب قىران تۆمۈر گۈرگانىنىڭ ئوغلى.

بۇ شۇم پېشانە پادىشاھزادىلار ئادەم ئۆلتۈرۈپ ئالغە ئايدىن ئارتۇق ياشىيالمىدى. بىلىش كېرەككى، مېنىڭ كېلىپ چىقىشىم ئۇنداق، مۇنداق دەپ پەخىر-لىنىشكە بولمايدۇ. ئەگەر مۇھىمى، دېيانەتلىك، تەقۋادار بولۇش لازىم.

خان ئابدۇكېرىم خاندىن تەپسىلىي ئەھۋال سورىغىنىدا ئابدۇكېرىم خان يېڭىسارنىڭ پادىشاھلىقىنى تەلەپ قىلدى، خان ئۇنىڭغا مۇھەممەت مىرزا بايرىنىڭ ۋەزىر قىلىپ يېڭىسارغا ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا سو-پى سۇلتان قەشقەرنىڭ ۋالىيسى ئىدى، سوپى سۇل-تان ــ ئابدۇرېشىت خاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى، لېكىن سو-پى سۇلتان كۆرۈنۈشى چىرايلىق ھەم غەزەپلىك ئى-دى. ئادەتتە كىشىلەر ئۇنى قابىل ئادەم دېيىشەتتى.

ئابدۇكېرىم خان ــ سالنى، مۇتتەقى (پەرھىزكار)، كەمبەغەل پەرەس ئىدى، تەرىقەتتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى قۇددىسە سىرۇھۇغا مۇرىت بولغان. مۇھەممەت ۋەلى سوپى بولسا ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شىرىپ قۇددىسە روھەھونىڭ چوك يارانلىرىدىن ئىدى، لېكىن قەشقەردە مىرزا زېرەك نامىلىق جەزمبىسى بار، كۆچلۈك بىر دەرۋىش بار ئىدى. نەقىل كەلتۈ-رۈلۈشىچە: ئابدۇكېرىم خان مەزكۇر مىرزا زېرەك خان-قادىسكى چاغدا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى تاپماقچى بولۇپ،

كىرىپ سالام قىلىپتۇ، مىرزا زېرەك «كەلسىلە! سۇلتان ئەمەسمەن، مەن سىلىنى قوشاقچىنىڭ كىچىك ئوغلى-سىكىن دەپ ئويلاپتىكەنمەن، ئۆزلىرى ئىكەنلا. دىنىنىڭ كاتتىلىرى (ئالىلا ئۇلارنىڭ روھىلىرىنى پاك قىلغاي) ئۆزلىرىنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى، ئۆزلىرىنى ئىزدەپ ئادەم كېلىدۇ، ۋاقىپ بولۇپ قالسۇنلار!» دې-دى ۋە يېنىشقا رۇخسەت قىلدى، ئابدۇكېرىم خان يې-ڭىسارغا ياندى.

قوشاقچى دېگەن سۆز ئابدۇرېشىت خانغا قارىتىلغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن، چۈنكى، خان شائىر ئىدى. شۇنىڭدەك يەنە بەزى بەزدە ھالالدىن جان بېقىش ئۈچۈن جۇۋۇچىلىق قىلاتتى. ئابدۇكېرىم خان مىرزا زېرەكنىڭ ئالدىدىن قايتىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن بىر ئەتىگىنى مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىم خانغا خۇش خەۋەر قىلدى. ئابدۇكېرىم خان دەرھالا يېڭى-سارنىڭ ئەرلىرىنى يىغىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بول-دى. مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىم خانغا كۆرۈنە-دى. لېكىن باشقا كاتتىباشلار كۆرمىدى. مەھمۇت بارلاس سوپى سۇلتانغا كىشى ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇ ئادەم ئابدۇكېرىم خانغا يولۇقۇپ قالدى. ئابدۇكېرىم خان تەپسىلىي ئەھۋال سوراپ، ئەھۋالنى مۇئەييەنلەش-تۈردى. خەت كەلدى، ئابدۇكېرىم خان بۇنىڭدىن ياخ-شى پال ئېلىپ تېزلا راۋان بولدى. باشقىلار: «ئادەم-لەرنى جۇغلاپ ماڭساق ياخشى بولاتتى» دەپ تەلەپ قىلىشتى، ئابدۇكېرىم خان: «مانا كا ... مۇھەممەت ۋەلى

سوپی ئەله یهدر ره همه ئالدیر تتۇاتمدۇ» دیدی. کاتتباشلارنىڭ هەممىسى شادمان بولۇپ شېهىت هەزرىتى ئەلى ئارسلانخاننىڭ روهىدىن مەدەت سوراپ يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى.

خوجا ئۇبەيدۇللا، مىرزا فىروز بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، جان مۇھەممەت مىرزابايدىن، مىرزا ساتقىن ئىشىك ئاغا قاتارلىقلار ئابدۇكېرىم خاننىڭ هەمراهلىقىدا چۇچۇك خانىم (ئانىسى) قېشىغا كېلىشتى. ئابدۇكېرىم خان چۇچۇك خانىمنىڭ ئايالىغا يەتكەندە، زارى تەزەررۇ قىلدى. چۇچۇك خانىم ۋە بارلىق كاتتباشلار كونا رەسمىيەت بويىچە ئابدۇكېرىم خاننى خان تىكلەپ ئېلان قىلىشتى.

ئابدۇكېرىم خاننىڭ خانلىق تەختى ۋە خاقانلىق ئورندا ئولتۇرغىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، ئابدۇكېرىم خان ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ ئۇ بۇرۇنقى رەسمىيەتلەر بويىچە خانلىققا تەيىنلەندى. تاساددىپىي شۇنداق بىر ئەھۋال بولدىكى، ئىككى كۈنددن كېيىن قەشقەردىن سوپى سۇلتان كېلىپ ئوردىغا چۈشتى، ئۇ يالغۇز كەلگەن ئىدى. ئۇدۇل چۇچۇك خانىم ئالدىغا كىرىپ، ئانىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئابدۇكېرىم خان سوپى سۇلتانغا: «ئەي بۇرادەر، كونا رەسمىيەت بويىچە بىزنى خانلىققا تەيىنلەشتى، ئەگەر ئۆزلىرىنىڭ خانلىققا مەيلىرى بولسا مەملىكەت مانا مەن دۇنيانى دەپ هەر بىرلىرىنىڭ يۈزىگە كەلمەكچى ئەمەسمەن» دېدى. ئاندىن كېيىن چۇچۇك خانىم سوپى سۇلتانغا:

«ئەي جانىم بالام، ئابدۇكېرىم سىلىگە ئاتا ئوردا، موغۇل پادىشاهلىرىنىڭ كونا قائىدىسىدىمۇ، قايسى ياشتا چوڭراق بولسا شۇنى خان، خاقان دەپ بىلىپ شۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن. كونا رەسمىيەت بويىچە ئابدۇكېرىم خاننى خان قىلىپ تىكلىدۇق، سىزنىڭچە قانداق؟» دېدى. سوپى سۇلتان دەرهال ئورنىدىن تۇرۇپ ئانىسى بىلەن بىر تۇغقىنى ئالدىدا تۇرە تۇرۇپ: «ئابدۇكېرىم خاننى ئاتىمىزنىڭ ئورنىدا بىلىمىز، جان دىلىمىز بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا تىرىشىمىز» دەپ بەيئەت قىلدى. قەشقەر، يەكەنسارلارنىڭ هاكىملىقى سوپى سۇلتانغا بېكىتىلىپ ئۇنىڭغا يېنىشقا رۇخسەت بېرىلدى. قۇرەيش سۇلتان خوتەنىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەندى. ئاندىن كېيىن، مىرزا مەھمۇت بارلاس بىلەن مىرزا ئەھمەت بارلاسلارنىڭ هوقۇقىنى ئېلىپ تاشلاشقا بۇيرۇق قىلىشتى، مۇھەممەت مىرزا بېرىپ بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا 3000 قوراللىق ئادەم بار ئىدى، هەممىسى تارقاپ كېتىشتى. نامازدا ئوقۇيدىغان خوتبە ۋە تامغىلار ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ئىسمىغە قەلەملىرى بىلەن بېزەلدى. مەملىكەت شۇ كىشىگە قاراشلىق بولدى.

خان تادالەت بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشقا تىرىشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، شۇ دەۋردىكى پادىشاھلارنىڭ كۆزى ۋە خۇلاسىسى بولۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ سالەم (دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈك)، زاھىد (دۇنيا قوغلاشمايدىغان)، تابىد (خۇدا‌غا قۇلچىلىق قىلىدىغان) توغرا ئىش قىلىدىغان كىشى ئىدى.

ئىشەنچلىك بەزى كىشىلەرنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، ئۇ بالاغەتكە يەتكەندىن تارتىپ تا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر نامازنى، جامائەتنى قەتئىي تەرك قىلمىغان. ھەممە ئىبادەتنى ئۆز ۋاقتىدا ئادا قىلغان.

ئۇنىڭ خان بولغاندىن كېيىنكى بىر ئادىتى شۇ ئىدىكى: ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن تادالەت زەنجىرىنى بىلىگە باغلاپ، ئاممىنىڭ يۇكىنى كۆتۈرىدىغان (ئاممىنى باشقۇرىدىغان) قازى، مۇپتىلارنى يىغىپ، مەملىكەتكە قاراشلىق بارلىق كاتتىباشلارنى ۋاتاش-تۇرۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ دادىنى ئاڭلايتتى، زۇلۇمغا ئۇچرىغان بىچارىلار خانغا ئەھۋالىنى ئېيتاتتى. شىكايەت قىلغۇچىنىڭ مەسىلىسى ئەگەر شەرىئەت بويىچە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بولسا قازى، مۇپتىلار بىر تەرەپ قىلاتتى، ئەگەر سىياسەت بويىچە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بولسا كاتتىباشلار بىر تەرەپ قىلاتتى. خوجا ئوبەيدۇللا ۋەفىروز مىرزا بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، مىرزا ساتقىن ئىشىك ئاغالار سوراپ، بىر تەرەپ قىلاتتى. ئابدۇكېرىم خان مۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. قىلچىلىكمۇ خاتا

قىلماي ئادالەت قىلىشاتتى. شۇ چاغلاردا مەككە مۇ-ئەززىمەدە «ئابدۇكېرىم ئادىلنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن» دەپ ھەر نامازدىن كېيىن دۇئا قىلىناتتى.

كىتابلاردا كەلتۈرۈلۈشىچە: پەيغەمبەرلەردىن قالسا ئۈچ خىل ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئوخشاش بولىدىكەن. بىرىنچى، قۇتبى - ئۇنى غەۋس دەپ ئاتايدۇ. ئىككىنچى، يۇقىرى دەرىجىلىك شېھىتلەر (خۇدا يولىدا قۇربان بولغانلار)، ئۈچىنچى، ئادىل پادىشاھلار.

قىيامەت كۈنى ئاللاھ ھەق سوبھانەھۇۋەتائالا بەندىلىرىدىن ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا نامازدىن ھېساب ئالىدۇ. پادىشاھلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا، ئادالەتتىن ھېساب ئالىدۇ.

نوشىرۋان ئادىل ئىمانسىز بولسىمۇ، ئادالەتتە، راستچىللىقتا تەڭداشسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جانابى مۇھەممەت مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم پەخىرلىنىپ «مەن ئادىل پادىشاھنىڭ زامانىسىدا تۇغۇلدۇم» دېگەن.

نەزم

پەيغەمبەرىكى نوشىرۋان دەۋرىدە،
جاھانىنىڭ چىراغى - كۆزى بولدى - دە.
كى ئەيتتى: «زۇلۇمدىن شۇڭا خالىمەن،
كى نوشىرۋان دەۋرى ئوغلانىمەن»

به‌ك ئوبدان دېدى ئاق نىيەت پەندىچى،
زۇلۇمگەر قۇلاققا تېگسپ پەنجىسى.
زۇلۇمگەر زۇلۇمدىن كۆپ ئەندىشە قىل،
كى مەقسەت ئۇچۇن ئەندىشىنى پىشە قىل،
ئەگەر زۇلۇمدىن ئەدىل تاپماس پانا،
زۇلۇم يولىغا پۇتنى قويدىك يانا.

تارىخلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: خۇدايىتائالا داۋۇت ئەلەيھىسالامغا: «ئۆز قەۋمىگە ئېيتقىنكى، ئەجەم پادىشاھلىرىغا يامان سۆز قىلمىسۇن! دەشنام بەرمىسۇن! چۇنكى ئۇلار دۇنيانى ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلدى. ئۇ جاھاندا مېنىڭ بەندىلىرىم ياشايدۇ.» دەپ يولىيورۇق بەردى.

پارچە

شاھلىقنى قوغداشنىڭ مىزانى نېمە؟
ئادالەت ئەلا دىندىن، كۆپ‌ردىن.
ئەۋزەلدۇر دىنسىزنىڭ ئادالىتى، بىل،
دىندارشاھ زالىمنىڭ قانلىق زۇلمىدىن.

ئابدۇكېرىم خان ئۆز زامانىسىدا ھەرگىز مۇلەشكەر تارتمىغان، ۋىلايەتلەرنى تۇغقانلىرىغا بۆلۈپ بەرگەن. ئۇلۇغ ئاتىسىدىن قالغان دۇنيا، ئوقەت، قورال - ياراقلارنى ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ھۆكمى

بويىچە تۇغقانلىرى بىلەن مىراس ئېلىشقان. ئۇ تەقۋادارلىقتىن تەرەتسىز بەرگە دەسسىمىگەن. ئۇنىڭ زامانىسىدا دىن ئىشلىرى ناھايىتى روناق تاپقان.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قىسقىچە بايانى

مۇسۇلمانلارنىڭ يول باشچىسى، پۇتۇن زېمىن يۈزىنىڭ قۇتبىسى ھەزرىتى رەببىل ئالەمىنىڭ دوستى، مىللەت، دىننىڭ چىراغى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئىسھاق — ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەم قەددەسەللاھۇ روھەمۇنىڭ ئوغلى سەمەرقەندىن قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدىن چوڭ ئاكىسى سوپى سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى. ئۇ، ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە ئالدىرىدى. كۆرۈشكەندىن كېيىن ھەزرىتى ئەزىزلەر مۇھەممەتخاندىن سورىدى:

— ئەي سۇلتانىم، ئىسمىلىرى نېمە؟

— مۇھەممەت.

ھەزرىتى ئەزىزان خوجا مۇھەممەت ئىسھاق كۈلۈمسىرەپ مۇنداق دېدى:

— مېنىڭ بۇ تەۋەلىككە كېلىشىم ئاساسەن مۇشۇ ئىسىمنىڭ تارتىشى بىلەن بولغان، ئەي بابامۇھەممەت! بىكار يۈرۈشكە بولمايدۇ، تىردىشىش كېرەك. مۇھەممەتخان ئۆز يۇرتىغا قايتىپ بارغاندىن

كېيىن ئويلىدى: «ئەگەر ھەزرىتى ئەزىزلەرگە قول بەرسەم ئۆزۈم كىچىك، بۇنىڭ ئەھمىيىتىدىن چىقالايمەيمۇ - يوق؟ قول بەرمەي دېسەم ۋاقىت ئەنسىمەت»

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت ئىسھاق روھانى قۇدرىتى بىلەن سېزىپ قېلىپ، دۇئا ئەت - قەلەم كەلتۈرۈپ خەت يېزىپ مۇھەممەت خانغا ئەۋەتتى، خەتكە مۇنۇ بەيىتنىمۇ قوشۇپ قويدى:

بەيىت

يۈرىكىڭ ئاجىزلىقىدىن چىرايىڭ —
سارغىيىپ قېلىشتىن قىلما ۋەھىمە.
ئىشقىغا قەدەم قويغىنىڭ، مەشۇقتىن —
مەدەتلەر بولغاي كۆپ، گۇمان ئەيلىمە.

خەت تېگىشى بىلەنلا مۇھەممەت خان ئىختىيارسىز ھالدا باشلىرىنى تاپان قىلىپ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ سۆھبىتىگە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر مۇھەممەت خاننى كۆرۈپ ئورۇنغا تەكلىپ قىلدى. مۇھەممەت خان ئۇلۇغۋار پىرىنىڭ سۆھبىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ چىن دىلىدىن بويسۇندى. ھەزرىتى ئەزىزلەر بۇ ياخشى خىسلەتلىك سۇلتان ھەققىدە ياخشى دۇئا قىلدىشتى. مۇللا قاسىم خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەمۇ بارلىق تەۋەلىكى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن

بىرگە ئۇ زاتقا ئېتىقاد قىلىپ مۇرىت بولدى. مۇللا ئىبنى يۈسۈپ خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەمۇ خوتەندىن مۇرىت، مۇخلىس ۋە ئېتىقادلىق كىشىلىرى بىلەن كېلىپ ھەزرىتى ئەزىزلەر بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇيەسسەر بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇ ئىككى ئۇلۇغ خەلىپە ھەققىدە دۇئايى خەير قىلدىشتى. قەشقەرلىكلەرمۇ بۇ ئۇلۇغلارنى بىر كۆرۈپلا بويسۇنۇشتى. ئەزىزلەر قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، يەكەندىكى ئۇلۇغلارمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقىشتى. ئۇلار ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم خانمۇ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. ئۇلار خىلۋەت ئۆي (ئىبادەتخانا)دە ئىدى. خاننىڭ كەلگەنلىكى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە يەتكۈزۈلدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقىشنى لازىم تاپتى. لېكىن خەلىپەلەر: «ئابدۇكېرىمخان بولسا بىر سەھرالىق موغۇل، سەل كېچىكىپرەك بارغان ياخشىمىكىن» دېيىشىپ توسۇشتى. شۇ سەۋەبتىن كېچىكىشتى. ئابدۇكېرىمخان بىلەن خوجا ئۇبەيدۇللالار مۇھەممەت ۋەلى سوپىنىڭ مۇرىتى ئىدى، شۇ سەۋەبلىك خانىڭ خاتىرىسىگە ئېغىر كەلگەن ئىدى. خوجا ئۇبەيدۇللا كۆرەلمەسلىكتىن: «بىز ھازىر ئوردىغا قايتىپ كېتەيلى!» دېدى، خانمۇ بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ دەرھال ئوردىغا قايتىشتى. شۇ سەۋەبتىن خان بىلەن ھەزرىتى ئەزىزلەر ئارىسىدا بىر ئاز سوغۇقچىلىق پەيدا بولۇپ قالدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر بىر مەزگىل

تۇرۇپ. كىشىلەرنى تەرىقەت يولىغا باشلىدى، ئاد-
دىن كېيىن خوتەن تەرەپكە سەپەر قىلىشتى. توغۇز
كەنتنىڭ ئادەملىرى ئالدىغا چىقىپ، بىللە كېلىپ
خىزمەتدە بولۇشتى. ئېتىقاد، ئىخلاس بىلەن ھاجەت-
لىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر خوتەن
مەملىكىتىگە يېتىپ كەلگەندە، قۇرەيش سۇلتان
تۇلۇغ كىشىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قارشى ئېلىشقا چىق-
تى. ھەمدە ھاجەتمەنلىكىنى بىلدۈردى. ھەزرىتى ئە-
زىزلەر ئىسمام زەبىيھوللانىڭ مازارىغا بېرىپ قايتىپ
كېلىپ ئۈچ يىل «چىرا» دېگەن يەردە تەرىقەتتە
يول تاپالمىغان كىشىلەرنى تەرىقەتكە باشلاش بىلەن
شۇغۇللاندى.

قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئايالى ۋاپات بولدى. ھەز-
رىتى ئەزىزلەرگە كىشى ئەۋەتىلدى. قۇرەيش سۇلتان
ئۆزىنىڭ خۇدا بەندە سۇلتان ئاملىق ئوغلىنى ھەز-
رىتى ئەزىزلەر خىزمىتىگە تۇتۇپ بېرىپ، ئېتىقادچى
مۇخلىس بولغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كەلدى.
قۇرەيش سۇلتان يىغلاپ تۇرۇپ كۆرۈشتى. ھەزرىتى
ئەزىزلەر ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى، قۇرەيش سۇل-
تان ئۆيگە يالغۇز كىرىپ كېتىپ: «ئايالىمنى تىرىل-
دۇرۇپ بەرسۇن!» دەپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئادەم
چىقاردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاچچىقلاپ: «بۇنداق
گەپ بولسا بالدۇرراق ئېيتمامدىغان! ئەمدى پايدە-
سى يوق» دېدى. ئەلچى چىقىپ تۇرۇۋالدى. ھەزرىتى
ئەزىزلەر قۇرەيش سۇلتاندىن رەنجىپ ئاقسۇ تەرەپ-

كە راۋان بولۇشتى. ئۇلار يولغا چىقىپ: «ئەي قۇ-
رەيش، ئەمدى سېنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھلىققا ئىرە-
شەلمىگەي» دېدى. ئۇلار ئاقسۇ مەملىكىتىگە كىرىپ
كەلدى. ئۇ چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدا ئىدى. ئۇ
ئۈچ كۈنلۈك يولغا ئالدىغا كېلىپ ئەزىزلەرنى قارشى
ئېلىپ، خىزمەتدە بولدى. مۇھەممەتخان ئەزىزلەرگە
باخشىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن مۇھەممەتخانغا: «سې-
نىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھ بولغاي» دېدى. ئەزىزلەر
ئاقسۇغا چۈشتى.

ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ مۇ-
بارەك قەدەملىرىنى غەنىمەت بىلىپ، چىن دىلىدىن
بويسۇنۇپ مۇرىت بولۇشتى. بىر بۆلۈك قارا قور-
ساقلار بويسۇنمىدى.

ھەزرىتى ئەزىزلەر، قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا
جۇراستىن سورىدى: «ئەي قۇتلۇق مۇھەممەت، ئادەم-
لەر نېمىشقا بىكار يۈرۈيدۇ؟» قۇتلۇق مۇھەممەت
مىرزا ئۆزە تۇرۇپ ئېيتتى: «مەن بېرىپ ئادەملەرگە
ئوچۇق ئېيتاي» قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا بېرىپ ئاق
سۇلۇققا ئېيتتى: «ئەي يارانلار ھەزرىتى ئەزىزلەر-
نىڭ بۇ تەۋەلىككە كەلگەنلىكى بۇ دۇنيانىڭ ئىز-
زىتى، ئاخىرەتتىكى نىجاتلىق. بۇ ئەزىزلەر بۇسۇغە-
سىنى تاۋاپ قىلىش دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادىتى
ھېسابلىنىدۇ».

ئاقسۇلۇقنىڭ ئارىسىدىن بىر كىشى ئالدىراپ
سۆز باشلاپ: «ۋىلايەتتىن كىملا كەلسە مەن خوجا،

مەن ئەزىز دەيدىكەن...» دېدى. گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئۇشتۇر خەلىپە① ئەلەيھىررەھىمە ھەزرىتى ئەزىزلەر بىلەن ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا چۆگىلەپ ئايلىنىشقا باشلىدى. بىر ئاز ئايلانغاندىن كېيىن قولىغا بىر ھاسىنى ئالدى - دە، ھېلىقى ئىنكار قىلغۇچى ئادەمنى ئۇرۇپ يەرگە چاپلىۋەتتى. ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئۇشتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھىمەدىن بۇ كارامەتنى كۆرۈش بىلەن قايتىدىن ئىبتىقاد باغلاپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئىخلاس قىلىشتى ۋە قوتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس باشچىلىقىدا قول بېرىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر قوتلۇق مۇھەممەت مىرزا ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مومۇق مىرزالەر ھەققىدە دۇئايى خەير قىلدى. بۇ مىرزالار ھەزرىتى ئەزىزلەردىن پەرزەنت تەلەپ قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇلارغا يەنە دۇئا قىلدى. ئاشۇ دۇئانىڭ بەركىتىدىن قوتلۇق مۇھەممەت مىرزا پۇشتىدىن سەككىز ئوغۇل، تۆت قىز، مومۇق مىرزا پۇشتىدىن بەش ئوغۇل، يەتتە قىز ئۇجۇدقا كەلدى.

قوتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس بولسا مانا شۇ باش - ئايىغى يوق ۋاراقلارنى قۇراشتۇرغۇچىنىڭ (ئاپتور ئۆزىنى دېمەكچى) ئۇچىنچى بوۋىسىدۇر. ئەلقىسسە، ھەزرىتى ئەزىزلەر كۆسەن (كۆچار) تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇشتۇر خەلىپە ئەلەيھىررە-

① ئۇشتۇر خەلىپە — خوجا ئىسھاقنىڭ مەشھۇر خەلىپىلىرىدىن بىرى.

ھىممە تۇرپانغا ئەۋەتىلدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كۆچارغا چۈشتى. كۆچار ئادەملىرى ئىككىلەنمەيلا بويسۇنۇشتى. ئۇشتۇر خەلىپە تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تۇرپانلىقلار بىلەن ئۇچراشتى. تۇرپانلىقلار بويسۇنمىدى، ئۇلار ھەزرىتى ئالىپ ئاتاغا ئېتىقاد قىلاتتى، ئۇشتۇر خەلىپە ئالىپ ئاتا ھەزرەتلىرىنىڭ نۇرغا تولغان قەبرىسىنى ئاۋلىقىغا بېرىپ، ئالىپ ئاتانىڭ قەبرىسىگە مىندى. قەبرە ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇشتۇر خەلىپىنى يەرگە ئاتاتتى. ئۇشتۇر خەلىپە سەكرەپ قوپۇپ يەنە مىندى، يەنە ئاتتى، قەبرە يېرىلىپ بىر شەر كۆرۈندى. ھەزرىتى ئەزىزلەر روھانە جەھەتتىدىن ئۇشتۇر خەلىپەنى ھىمايىسىغا ئېلىپ قوتۇلدۇرۇۋالدى. تۇرپان، جالىش① ئادەملىرى ھاجەتلىرىنى ئەزھار قىلىشتى. ئۇشتۇر خەلىپە ئۇلار بىلەن خەيرلىشىپ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خىزمىتىگە قايتتى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەزىزلەر سېغىنغان ۋەتىنى سەمەرقەنتكە يېنىشتى.

يارانلاردىن بىرسى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئەرز قىلىدىكى: «ئابدۇكېرىم موغۇل يوق بولۇپ كېتىپتۇ، بىر تەۋەچجۇ قىلىپ قويسىلا»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئېيتتى: «ئابدۇكېرىمخان ئادىل پادىشاھ، ئۇنى ھەزرىتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم تەربىيەت قىلىدۇ»

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

① جالىش — كورلا، قارا شەھەر

ئابدۇكېرىم خاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ھاياتى

ئابدۇكېرىم خان خاقانلىق تەختىدە 30 يىل ئولتۇردى. ئۇنىڭ دەۋرىدە مەملىكەت تەرەققىي قىلىپ جەنۇبتىكى بولۇپ كەتتى. ئۇ 33 يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئۇ، ئاللاتائالاغا: «ئىلاھى سەندىن ئۈمىد قىلىمەنكى، جانابى پەيغەمبەر ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنۇ 63 يېشىدا، دارولپەنادىن (بۇ دۇنيادىن) دارولبەقاغا (ئاخىرەتكە) سەپەر قىلغان ئىكەن، مەنمۇ شۇ ئۇلۇغ سۈننەتتىن ئېشىپ قالمىسام» دەپ مۇناجەت قىلاتتى. ئۇنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولدى، يەنى يېشى 63 كە يەتكەندە خۇدانىڭ رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولدى.

مۇھەممەت خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

مۇھەممەت خان ئابدۇرېشىت خاننىڭ بەشىنچى ئوغلى بولۇپ، جانى بەگ خاننىڭ ئوغلى ئەدىك سۇلتانلىق قىزى چۇچۇك خانىمدىن تۇغۇلغان، ئابدۇلېتىپ سۇلتاندىن كېيىن ئابدۇرېشىت خان ئۇنى ئاقسۇنىڭ خانلىقىغا تەينىلىگەن. ئۇ كۈنلەردە كۇچار مەنسۇرخان ئوغلى شاھ خاننىڭ قولىدا ئىدى. شاھ خان بولسا يۈرەكلىك، باتۇر پادىشاھ ئىدى. لېكىن زالىم، لەشكەر توپلاپ ئۇرۇش قىلىپلا يۈرۈيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ توراي سۇلتان ناملىق بىر ئوغلى بولۇپ ئۇنىڭدىن كىچىككىنە بىر گۈناھ يۈز بېرىشى ھامان ئەمەلدارلىرىنىڭ كاتتىسى — شەھىيار ئىلى قىچىغا «سەن توراينى ئۆلتۈرگىن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. شەھىيار قىلچە ئىككىلەنمەستىن توراي سۇلتانىنى ئۆلتۈردى.

مەنسۇرخان يارىكە بەگكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلغاندا، يارىكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆلتۈردۇم دەپ مەلۇم قىلغان. كېيىن بىر كۈنى ئەمىن خوجا سۇلتان كېرەك بولۇپ قالغاندا يارىكە بەگ ئۇنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەن. مەنسۇرخان ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، يارىكە ئاتىغا كۆپ ئادەمگەرچىلىك قىلغان. شاھ خانمۇ شەھەر ئىلقىچىدىن شۇنداق قىلىشنى ئۈمىد قىلغانىكەن، لېكىن شەھىيار ئۇنى چۈشەنمەي توراي سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ قويدى. شاھخان قالماقلارغا قارشى جەڭ قىلماقچى بولدى. شەھىيارنى چاقىرىپ «توراينى تىرىلدۈرۈڭلار!» دېدى. شەھىيار: «توراي سۇلتان مەھشەر كۈنى تىرىلدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. شاھ خان ئاچچىقلىنىپ: «ئەي تەگى پەس ئىلقىچى! مەن سېنى يارىكەنىڭ مەرتىۋىسىدىنمۇ يۇقىرىراق مەرتىۋىگە يەتكۈزۈپ قويدۇم. ئەمما ئىشىك شۇنچىلىك! بىز ئەمدى ئاجىزلىق قىلمىمىز، بۇنى سەن ۋە بىزلا بىلىڭ!

لمىمز» دېدى - دە، قالماق تەرىپىگە راۋان بولدى. قالماقلارغا يېتىشىپ دېيەرلىك ھالدا ئولجا، ئەسىرلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتىشتى. قالماقلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يۈزمۇ يۈز تۇتۇشتى. شاھ خانمۇ ئۇرۇش سېپىنى تۈزۈپ قاتتىق تۇتۇش قىلدى. ناھايىتى دەھشەتلىك جەڭ بولدى. شۇ چاغدا شەھىيار ئۆزبەكنىڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ، تۈزكورلۇقنى ئاشكارىلاپ قېچىپ كەتتى. نەتىجىدە شاھ خان مەغلۇپ بولدى. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇ مەردانىلىق بىلەن شىجائەتلىك شەرىپىنى ئىچتى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت خان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي!) ئاقسۇنى قولغا ئېلىپ ئاۋات قىلىۋەتتى، كۈنلەردىن بىر كۈنى مۇھەممەت خاننىڭ بىر مەرىكسىدە شاھ خان قىزىنىڭ گۈزەللىكى ھەققىدە گەپ بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت خانىنىڭ شاھ خانىنىڭ قىزىنى ئالغۇسى كېلىپ قالدى. شۇ چاغدا شاھ خان قالماقلار تەرىپىگە ئاتلىنىپ ماڭغان ئىدى. مۇھەممەت خانىنىڭ يېقىنلىرى ئۇنىڭغا: «شاھ خانىنىڭ قىزى كۆچاردا ھەر كۈنى بىر قەلئەگە چىقىپ تاماشا قىلىپ ئايلىنارمىش. ۋاقىت غەنىمەت، بېرىپ ئېلىپ كېلەيلى!» دەپ مەسلىھەت بەردى. بۇ مەسلىھەت مۇھەممەت خانغا ماقۇل كېلىپ كۆچار تەرەپكە راۋان بولدى.

شاھ خان 100 نەپەر قوراللىق كىشىنى قىزنىڭ

مۇئەككەل قىلىپ، ھەر قانداق ئۇرۇنغا چۈشكەندە مۇھاپىزەت قىلىشنى تاپشۇرغان ئىكەن، ئۇلار بىر كۈنى كۆچار قەلئەسىدىن يىراقراق بىر كىچىك قەلئەگە چۈشكەن ئىدى. مۇھەممەت خان ئاقسۇدىن كېلىپ بۇ قەلئەنى مۇھاسىرىگە ئالدى. لېكىن قىز خانىمغا مەسئۇل بولغان خادىملار دەرھال خانىمنى ئېلىپ كۆچار قەلئەسى تەرىپىگە قاراپ راۋان بولۇشتى. مۇھەممەت خاننىڭ ئادەملىرى يولنى بوشىتىپ بېرىشتى. قىز خانىمنىڭ ئايىغىنى كىيگۈزۈشكىمۇ پۇرسەت بولمىدى. مۇھەممەت خان بىئارام بولۇپ ئاقسۇ تەرەپكە ياندى.

شاھ خانىنىڭ قىزى يالىڭاياق ھالدا ۋەتىنىگە يېتىپ باردى. شۇ ئاردا شاھ خان لەشكەردىن قايتىپ ئوردىغا چۈشۈپ تۇرغان ئىدى. قىز ئاجايىپ بىسەرەمجان ھالدا يېتىپ كەلدى. شاھ خان قىزىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆرگىنىدە قىز خانىمغا مەسئۇل بولغان كىشىلەر پادىشاھقا: «مۇھەممەت سۇلتان لەشكەر تارتىپ كېلىپ بىزنى قورشىۋالدى. بىز كېچىدە يۈز ھەيلە بىلەن خانىمنى ئاران ئېلىپ كەلدۇق» دېدى. پادىشاھ غەزەپلىنىپ «مۇھەممەت قىزىمنى ئەسىر ئېلىش يولى بىلەن ئالماقچىمىكەن؟ ئەلچى ئەۋەتىپ، ئېغىز ئاچقان بولسا ئۇنىڭغا بەرمەي كىمگە بېرەتتۇق؟ ئۇ مېنىڭ قىزىمنى ئولجا ئالماقچى بولۇپتۇ، ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئالمىغۇچە ھەرگىزمۇ توختىمايمەن!» دېدى - دە، مۇھەممەت خاننىڭ

ئارقىسىدىن ئاقسۇ تەرىپىگە لەشكەر تارتتى. مۇھەممەت خان شاھ خانىنىڭ كەلگۈسىدىن خەۋەر تېپىپ، قەلئەنىڭ ياراغ جابدۇقلىرىنى تەييارلىدى. شاھ خان كېلىپ ئاقسۇنىڭ قەلئەسىنى قورشىدى. قورشاش ئۇزاققا سوزۇلدى. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن شاھ خان ئامۇمد قايتتى. بىر مۇنچە نامرات لۇكچەكلەر بىر خوتۇننى تۇتۇپ، بىر ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىگىپ شاھ خانغا ھاۋالە قىلىپ (داربەتىپ) قوپال - سەت سۆزلەرنى قىلدى. شاھ خانىنىڭ تۇرارغا تاقىتى قالماي، ئاللانىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ، ئاقسۇنىڭ ئورىدىسىنى قايتا مۇھاسىرە قىلدى. بىر كېچە ھېيلە تەدبىر بىلەن ئاقسۇنىڭ ئوردىسىنى ئالدى. مۇھەممەت خان بولسا «ئەرك...»① كە قامىلىپ قېلىش بىلەن ئىش قىلىنغا چۈشتى. مۇھەممەتخان دەرھال ھەزرىتى خوجا قاسىم ئوغلى مىر خوجا يۈسۈپنىڭ ئوغلى مىر مەھدى شاھنى (ئاللا بۇ كىشىنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي) شاھ خانىنىڭ ئالدىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. مىر مەھدى شاھ قۇرئانىنى قولىغا ئېلىپ يولغا راۋان بولدى. «ئەرك...»نىڭ دەرۋازىسىدا شاھ خان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مىر مەھدى شاھ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى شاھقا يەتكۈزۈش بىلەن شاھ خان غەزەپكە كېلىپ: «مەزكۇر مىر مەھدىنى ئېگىزدىن پەسكە تاشلاڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن ئېگىزدىن پەسكە ئېتىلغاندىن كېيىن مىر مەھدى شاھ

① ئەرك — ئوردا ياكى ساراي بولسا كېرەك.

بىر قانچە كۈن دەردكە مۇپتىلا بولدى. شاھ خان «ئەرك...» كە چۈشتى، مۇھەممەت خانىنى پادىشاھلىق ئاساسىنىڭ ھەمراھلىقىدا شاھ خانىنىڭ ئالدىغا تۇغنى پۈتىغا باغلا ئېلىپ كېلىشتى. كونا قائىدە شۇنداق ئىدى. شاھ خان ئاقسۇنىڭ ئەرلىرىنى ئۆلتۈرۈشكەبۇيرۇق قىلدى. بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئەلگە ھەر خىل ئازابلارنى سالدى. مۇھەممەت خانىنى ئۆزى بىلەن بىللە جالىشقا ئېلىپ كەتتى.

جالىشدا چوڭ بىر كۆل بولۇپ، ئۇ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قۇرۇقلۇق بار ئىدى. تۇركلەر ئۇنى ئارال دەيدۇ. مۇھەممەت خانىنى، مۇھتەرەم ئايالىمەردىنوش بېكەمنى ئۇلارغا بىر خادىمنى ھەمراھ قىلىپ ئاشۇ ئارالغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار بەش ئاي شۇ جايدا تۇرۇشتى. لېكىن مۇھەممەتخان چىن يۇرتىدىن شۇكۇر ئېيتتى. ئۇنىڭ «شەھىدخان» دەپ داڭلانغان شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەدخان دېگەن ئوغلى مۇشۇ ئارالدا تۇغۇلدى.

ئابدۇكېرىم خان بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئەلچى ئەۋەتىپ شاھ خانغا: «مۇھەممەت بىزگە نىسبەتەن پەرزەنتسىزلىنىڭ ئورنىدا، ئۇنىڭ خالىغانىنى ئۆتەسلە!» دېدى. شاھ خان دەرھال ماقۇل بولۇپ مۇھەممەت خان، مەھرىنوش بېكەم ۋە ئۇلارنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرىنى ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ئالدىغا يولغا سېلىپ قويدى. ئابدۇكېرىم خان مۇھەممەت خانغا ئورمۇن ھەدىيەلەرنى ئىنئام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇ-

ھەممەتخان بىر قانچە ۋاقىت ئۆزىنىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدۇكېرىم خانىنىڭ سۆھبىتىدە بولدى. سوپى سۇلتان قەشقەردە ۋاپات تاپقاندىن كېيىن مۇھەممەتخان سوپى سۇلتانىنىڭ ئورنىغا ئەۋەتىلدى.

سوپى سۇلتاننىڭ ئاقۇتتى

سوپى سۇلتان خۇش سۆزەت، گەپچى چىرايلىق، يۈرەكلىك، پادىشاھزادە ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ كالا لىسىدا مەغرۇرلۇق بىلەن تەكەببۇرلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ مىرزا زېرەك ئەلەيھىررەھمەنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، كۆرگۈسى كەلدى. ھەسەتخورلار سوپى سۇلتانغا: «مىرزا زېرەك خۇدالىق داۋاسى قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن ھېساب ئالايلى!» دېدى. سوپى سۇلتان بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ، بەشكېرەم دېگەن جايغا بېرىپ، مىرزا زېرەكنى ئىزدەپ تېپىپ، كۆلگە تاشلىدى. سۇ بىر ئىلىك مىقدارى مۇز تۇتقان ئىكەن. سۇلتاننىڭ ئادەملىرى قوللىرىغا ئۇزۇن ياغاچ ئېلىپ كۆلنى قورشاپ تۇرۇشتى، مىرزا تاشقىرىغا چىقماقچى بولسا سۇلتاننىڭ ئادەملىرى كۆلگە تاشلايتتى. مىرزا سەۋرى قىلىپ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەردى. ئۇلار ھەرزىتى ۋىلايەت مەنپەئىتى ئۈچۈن مىرزا زېرەك ئەلەيھىررەھمەنىڭ كۆپ بىئەدەبلىك، قوپاللىق قىلمىشتى. مىرزا بىتاقەت بولۇپ، سوپى سۇلتان تەرىپىگە راۋانە بولدى. سوپى سۇلتان كۆلنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ

تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. مىرزا سوپى سۇلتاننىڭ قېشىغا يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئېيتتىكى: «ئەي بەد بەخت، باتمىنىڭغۇ قارىغۇ ئىدى، ئەمدى زاھىر كۆزۈڭمۇ كور بولغاي» بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كىشىلەر تىترىشىپ كەتتى. مىرزا ئوردا بېگى يىغلاۋېتىپ: «بىز قىلمايدىغان بىر ئىشنى قىلىپ سالدۇق، بۇ قېتىم ئۇنىڭ ئورنىنى تولۇقلىۋالارمىز!» دېدى. بەزى خۇشامەتگۈيلار ياخشىچاق بولۇپ: «خۇدالىق داۋاسى قىلغان ئادەمنىڭ قاغىشى قانچىلىك تەسىر قىلالايدۇ» دېيىشتى.

سوپى سۇلتان ئاتلىنىپ شام پادىشاھىنىڭ مازارىغا يېتىپ كەلدى. مازارنىڭ ئالدىنى نىشان قىلىپ ئوق ئېتىپ ئويناپ، دەپ سۇلتان ئېتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ ئوق ئاتتى. قازاھى ئىلاھى يېتىپ، مىنگەن ئېتىنىڭ تۇۋىقىدىن چاچرىغان ئۇششاق تاشلار سەكرەپ چىقىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە كىردى. كۆزى ئاغرىشقا باشلىدى. سوپى سۇلتاننىڭ چىرايلىق قوي كۆزى ئاخىر كۆرمەس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى ئوردا بېكە مەۋ ئاتلىق ئىدى. بۇ ئايال سۇلتاننىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدە ئىككى داستىخان تىللانى ئېلىپ مىرزانىڭ ئالدىغا كەلدى. تىللالارنى مىرزانىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ يەردە بىر ئىت تۇراتتى. مىرزا: «بۇ تىللالارنى ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇڭلار!» دېدى. ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇشتى. ئىت ئاران بىر قېتىم پۇراپ قويۇپ ئۇنىڭ

دىن ئارتۇق نەزەر قىلمىدى. مىرزا يىغلاپ تۇرۇپ: «بۇ چىركىن - نىجىس نەرسىكىلارنى ئەپكېتىڭلار! ئۇست قوبۇل قىلمىغان يەردە بىز قانداق قوبۇل قىلىمىز؟» دېدى. بېكەم خانىم ناھايىتى كۆپ زارى تەزەررۇ بىلەن ئىلتىجا قىلدى. مىرزا: «سەكرەپ چىققان ئوق يېنىپ كەلمەيدۇ» — دېدى بېكەم ۋە باشقا كاتتىباشلار نائىلاج قايتىشتى. بىر يىلدىن كېيىن سوپى سۇلتان دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ئورنىدا قەشقەر، يېڭىسارغا مۇھەممەت خان ۋالىي بولدى. بۇ كىشىنىڭ دەۋردە مەملىكەت شۇنداق ئاۋات بولدىكى، بۇگۈنكىدەك ئۇنىڭ ئۇنىسى تەسىرى بار.

مۇھەممەت خان قەشقەر مەملىكىتىدە ئولتۇرۇپ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننى مۇھەممەت باقى سۇلتانغا ئېلان قىلدى. مۇھەممەت باقى سۇلتان ئابدۇرېشىت خانىڭ سەككىزىنچى ئوغلى ئىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان شەھىرى ئۇنىڭغا بېكىتىلىپ، ئۇچ يىلدىن كېيىن ئۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان مەملىكىتىنى تا كۇچارغىچىلىك ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت خانغا تاپشۇردى، ئۇ يەرلەرنى مۇھەممەت خانىنىڭ ئوغلى شاھى شوجا ئۇددىن ئەھمەت خان باشقۇرىدىغان بولدى.

ھەزرىتى مۇھەممەت خانىنىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىشەنچلىك زاتلارنىڭ سۆزلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئابدۇكېرىم خان (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچكەندە، ئۇ چاغدا مۇھەممەت خان چۇ ۋە تالاسقا لەشكەر تارتىپ كەتكەن ئىدى. ئابدۇرېشىت خانىنىڭ ئالتىنچى ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ خوتەندىن يەكەنگە قەسىدىنى قىلدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات ۋە باشقا كاتتىباشلار ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا كىشى ئەۋەتىپ: «سۇلتانىم، مۇھەممەت خان چۇ، تالاستىن قايتىپ كېلىپ بولغۇچە خوتەنگە يېنىپ، ئاندىن كېيىن بارغان ياخشىراق بولاتتى» دەپ تەلەپ قويدى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان مۇكۇيلا دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. كاتتىباشلاردىن بىرى يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى ئادا قىلدى. مىرزا تەكرى بەردى بارلاس سۇلتانىنىڭ ۋەزىرى ئىدى. سۇلتانغا: «بۇ قېتىم بەرىشقا رۇخسەت يوق، بەرسىڭ توغرا ئەمەس، ئەگەر قايتمايدىغان بولساق مۇھەممەت خانىنىڭ كۆڭلىگە كېلىدۇ». دەپ ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى، ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ۋاپاتىدىن ئۇچ ئاي ئۆتكەندە مۇھەممەت خان لەشكەردىن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىدە ئورۇن ئال-

دى. ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەر، يېڭىسارنىڭ خانلىقىغا ئەۋەتتى. ئەمىر تەكرى بەردىنى ئۇنىڭ ۋەزىرى قىلدى. ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئوغلى شاھ مۇھەممەت ھەيدەر سۇلتاننى خوتەنىڭ ھاكىمى قىلىپ يولغا سالدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلاتنىڭ ئوغلى مىرزا يۈسۈپنى سۇلتانلىققا ۋەزىر لىكىگە ئېلان قىلدى. ئەمىر مۇھەممەت ياقۇپ مۇھەممەت خان تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن كىرىمگە بېرىپ كۆز يۇمدى، مەملىكەت مۇھەممەت خانغا قاراشلىق بولدى. قاغلىق ناھىيىسىنى يونۇس سۇلتانغا، سېرىق قول، ۋاخان شەھەرلىرىنى ئابدۇرېھىم خانغا (بۇرۇنقى قائىدە بويىچە) بەردى. ئۇ چاغدا ئابدۇرېھىم خان 33 ياشتا ئىدى. مۇھەممەت خان ئۇنىڭ ساقلىدىكى ئاقىنى كۆرۈپ سوردى: «ئەي ئەزىز، ھېلىستىن، ساقلىڭغا ئاق كىردىمۇ نېمە؟» ئابدۇرېھىم خان: «ھەئە، ھەزرىتى ئابدۇكېرىم خان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ساقلىمغا ئاق كىردى» دەپ جاۋاب بەردى. ئابدۇرېھىم خاننىڭ بۇ جاۋابى مۇھەممەت خانغا ئېغىر كەلدى. بۇ ھالنى سەزگەن ئابدۇرېھىم خان پۇشايمان قىلدى.

ئەلقىسسە ، مەملىكەت مۇقىملاشتى. يەكەن ھۆكۈمرانلىقى مىرزا شاھقا بېرىلدى. خوجا لېتىپ تامغا ئېگىسى قىلىپ ئەركىن ۋەزىرلىككە كۆتۈرۈلدى. مىرزا غىياس ساغرىچى قوش بېگى، ئوچ بېگى دەپ سايلاپ كاتتىباشلارنىڭمۇ كاتتىبىشى قىلىندى.

ئىشىك ئاغا كىرىنى مىرزا ئابدۇللا ئاق بوراققا ئىنام قىلىشتى، مەملىكەتنىڭ ئىشلىرى تۆت ئەمىرگە تاپشۇرۇلدى.

ئۆزبېكلەرنىڭ قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىگە ئىشكەر تارتقىنى ۋە مەقستىگە ئېرىشىلمەي قايتقىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ بەزىسى شۇنداق نەقىل كەلتۈردىكى، ئابدۇكېرىم خاننىڭ ۋاپاتىدىن ئۇچ يىل ئۆتكەندە، ئابدۇللاخان ئۆزبېك 100.000 دەك لەشكەر توپلاپ ئۆزبېك سۇلتان، غوجام قۇلى قوش بېگىلەرنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ۋەقەلىكنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: مۇھەممەت خان (ئاللائۇنى مەڭگۇ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي) ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەرگە ئىبەرتكەندە: «ئەبۇ سەئىد سۇلتاننىڭ ھوقۇقى قەشقەر، يېڭىسارغا ئۆتمىدۇ. خان ئۇنىڭغا ئارىلاشمايدۇ»— دېگەن ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان قەشقەردە ئەركىن بولۇپ كەتتى. مۇھەممەت خان بىر ئادەمنى مەنسەپ بېرىپ قەشقەرگە ئەۋەتكەندە، ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ ئادەمگە ھوقۇق بەردى. مۇھەممەت خان يەنە بىر ئادەمنىمۇ ھوقۇق بېرىپ ئەۋەتكەندە ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ ئادەمنىمۇ ئېتىراپ قىلدى. مۇھەممەت خان ئۇچىنچى

بىر ئادەمنى مەنسەپ بېرىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. بۇ قېتىمدا ئەبۇ سەئىد سۇلتان بۇ ئادەمگە ئۆزى جاۋاب بەرمەي ۋەزىرى تەكرى بەردى مىرزا بارلاسقا ئىتتىرىپ قويدى. ئۇ پادىشاھلىق قىلىمەن دەپ كەلگەن ئۇچىنچى كىشى تەكرى بەردى مىرزا بارلاسنىڭ ئالدىغا باردى. مىرزا تەكرى بەردى ئۇ ئادەمگە: «سىلە يالغان ئېيتىۋاتىسىلا، خان ھەزرەتلىرى قىزىل دېگەن جايغىچە سۇلتانىمغا بۇيرۇۋەتكەن» دېدى. ئۇ كىشى قايتىپ بېرىپ، خانغا ئەرز قىلىپ، بولۇپ ئۆتكەن گەپ - سۆزلەرنى بىر-بىرلەپ يەتكۈزدى. خان ئۇ ئادەمنى تەستىقنامە بېرىپ يەنە ئەۋەتتى. ئۇ ئادەم قەشقەرگە كېلىپ تەستىقنامىنى تەكرى بەردى مىرزاغا بەرمەكچى بولدى. تەكرى بەردى مىرزا ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ كەنجى ئوغلى بولۇپ، ئۇرۇش سالاھىيىتى ۋە تاكتىكىسى بار ئادەم ئىدى. كۆنلۈكى بەش - ئالتە پىيالە ھاراق ئىچىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى، ياشانغان بۇ ئادەم، كۆپ ھاللاردا، غەزەپلىنىك كەيپىياتتا تەرى بۇزۇق ئولتۇراتتى. ھېلىقى كىشى تەستىقنامىنى مىرزا تەكرى بەردىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىدى. مىرزا تەكرى بەردى تەستىقنامىنى ئېلىپ، تىزىنىڭ ئاستىغا باسۇرۇپ قويۇپ: «بېرىپ پادىشاھقا دېسىلە، پادىشاھ دېگەن يارلىقىدىن يانماسلىقى كېرەك، تەكرى بەردى مىرزانى خان ئوبدان بىلىدۇ، خان ئېيتسۇنكى، پادىشاھلىق قىلامدۇ؟ - قىلمامدۇ؟» دېدى.

ئۇ ئادەم قايتىپ بېرىپ بارلىق ئەھۋالنى خانغا يەتكۈزدى. خاننىڭ غەزىپى ئۆرلەپ، ئىككىلەنمەستىن ئاتقا مىندى - دە، قەشقەرگە قاراپ راۋان بولدى. كاتتىباشلارمۇ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولۇشتى. خان قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كېلىپ قاراقىر دېگەن يەرگە چۈشكەندە، ئۆزبېكنىڭ خەۋىرى يېتىپ كەلدى. خان ئاتقا مىنىپ قەشقەر ئوردىسىغا چۈشتى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان خىزمەتكارلىقىغا بىجا كەلتۈرۈپ خاننىڭ خىزمىتىدە بولدى. ئالدىن كېيىن ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ تەرەپ - تەرەپكە لەشكەر توپلاشقا كىشى ئەۋەتمەشتى. 40 نەپەر قورالىق كىشىنى تەشكىللەپ ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئۆزبېكلەرنىڭ ئالدىغا يولغا سالدى.

خان ئەمىر تەكرى بەردىگە كۆرۈنۈش بەرمەدى. باشقا كاتتىباشلار مەسلىھەت قىلىشاتاتتى. مىرزا شاھى ئەزەم زامانىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بولۇپ، زامانىۋى باشلىق ئىدى. ئۇ ئالدىراپ سۆزلەپ: «چۆرلىكتە① چىڭ تۇرايلى، ئۆز بېكلەر كەلمە يىراقلا ئۇرۇش قىلىمىز. غەلىبە قىلساق تېخى ياخشى، ئەگەر غەلىبە قىلالماي قالساق بەدەر كېتىمىز» دېدى. باشقىلارمۇ بۇ مەسلىھەتكە قوشۇلدى. بۇ مەسلىھەت خانغا يەتكۈزۈلگەندە خانغا ماقۇل كەلمىدى. خان مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسقا بۇيرۇق قىلدى: — «ھېلىقى قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تەكرى بەردى

① چۆرلىك — بىر جايىنىڭ ئىسمى.

مىرزانى ئېلىپ كېلىڭلار!» مىرزا تەڭرى بەردى بولسا مىرزا شىرىپ ھەسەنىڭ تاغىسى ئىدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن بىرىپ تەڭرى بەردى مىرزانى ئېلىپ كەلدى. خان سۇلتان سەئىدغا بۇيرۇدى: «تەڭرى بەردى مىرزادىن مەسلىھەت سوراڭلار» ئەبۇ سەئىد سۇلتان تەڭرى بەردى مىرزادىن سورىدى: «ئەي بەگ، ئۆزبېكلەر بىز تەرەپكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتىمىش، بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟» تەڭرى بەردى مىرزا: «ئىشمەت ئىگىلىرى ئولتۇرۇپتۇ، ئاۋۋال ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلايلى! ئاندىن كېيىن مەن گەپ قىلاي»ــ دېدى جاۋاب بېرىپ. كاتتىباشلار بىر ــ بىرلەپ مەقسەتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى، مىرزا شاھ سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «بىزنىڭچە چۆرلىكتە چىڭ تۇرۇپ ئۇرۇشايلى!». ئەمىر تەڭرى بەردى سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «ئەي شاھىم، ئۆزلىرى بولسىلا پۈتۈن كاتتىباشلارنىڭمۇ كاتتىبىشى، خان ھەزرەتلىرى تۇرسىلا، بۇ نېمىدېگەن گەپ!؟ ئۇرــ دىنى ۋە شەھەرنى تاشلاپ قويۇپ بىر سازلىق يەرــ گە چىقىۋالساق، ئۆزبېكلەر كېلىپ شەھەرگە كىرىدۇ، ئۆزبېكلەر ماۋارە ئۇننەھرىدىن چۆرلىكنىڭ سازلىقــ نى تەلەپ قىلىپ كەلگەن ئەمەس، بەلكى قەشقەرنى كۆزلەپ كەلگەن. مېنىڭچە توغرا مەسلىھەت شۇكى، خان ھەزرەتلىرى تۆمۈرچى دېگەن خايغا چۈشسىلە، سۇلتانىم كۆنچى مەھەللىسىگە چۈشسە، ھەممىگە قادىر خۇدادىن مەدەت، يارەم تىلەپ تاقابىل تۇرۇپ

ئۇرۇشايلى». ئاخىر ئۇرتاق مەسلىھەت مۇشۇنىڭغا مەركەزلەشتى.

ئەھۋال ئۇقۇشقىلى كەتكەنلەردىن تىزىك باھاــ دۇر ئالدىراپ يېتىپ كېلىپ، ئۆزبېكلەرنى سارىخ يازى دېگەن يەردە كۆرۈپ كەلدۇق. دەپ خەۋەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خان ۋە سۇلتان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولۇشتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ئۆزبېكلەر ئاشكارا كېلىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا چۈشتى. سۇلتانمۇ چۈشتى. مىرزا شاھنى خوتەنلىك لەشكىرىگە باشلىق قىلىپ شاھى ھەيدەر سۇلتان ئۇلارغا تاپشۇرۇلدى. كۈنلۈكى جەڭچى يېشــ لار، غەزەپلىك مىرزادىلار بېرىپ ئۆزبېكلەرگە قارــ شى جەڭ قىلىشتى. بەشىنچى كۈنى ئۆزبېك لەشكىرــ دىن 3000 نەپەر باتۇر ئايرىلىپ چىقىپ دەرۋازــ نى ئىشغال قىلىش غەرىزدە ئات چاپتۇردى. موغۇل جەڭچىلىرىمۇ مەردلىك مەيدانغا قەدەم قويۇپ، باتۇرــ لۇق ۋە جاسارەت كۆرسەتمەكتى. ئىنتايىن قاتتىق جەڭ بولدى. خان ئەبۇ سەئىد سۇلتان، ئابدۇرېھىم خان ۋە قالغان كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىرىغا مىنىپ شەھەرگە قايتىشتى. ئۆزبېكلەر «موغۇلنىڭ لەشكەرلىرى يۇز ئۆرۈپ كەتتى» دەپ ئويلاپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. مىرزا ھەيدەر جوراس، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ۋەلى بەگ ۋە باشقا باتۇر، قەھرىمانلار ھەممىسى بىرلىككە كېلىپ ئۆزبېك لەشكەرلىرىنى چېكىندۈردى.

خان ۋە سۇلتان بەخت دۆلىتى بىلەن غەلىبە قازان-
نىپ قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ چۈشتى.

ئۆزبېكلەر كۈندە جەڭ قىلىپ مەغلۇپ بولۇۋەر-
گەندىن كېيىن ئاخىرى قەشقەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە
كۆزى يەتمەي، ئۈمىدسىزلىنىپ، يەكەن تەرەپكە
راۋان بولۇشتى. ئۇلار «بوغرا قەۋمى» يولى بىلەن
يەكەنگە يېتىپ كەلگەندە، شەھەردە قازى رىزا
زىياۋىددىن دېۋانىلار بار ئىدى. ئۆز بەگ سۇلتان،
خوجام قۇلى قوشبېگىلەر شەھەرگە: «يەكەنلىكلەر ئېنىق
قايسى بىرى ئالدىمىزغا چىقىپ بىزنى قارشى ئېلىپ
بويسۇنىدىكەن ئۇنىڭ جېنى، مېلى ئامان قالىدۇ،
ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن ئەرلىرى ئۆلتۈرۈلۈپ
خوتۇن-قىزلىرى ئولجا ئېلىنىدۇ»دەپ ئادەم ئەۋەتتى.
بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قازى رىزا، زىياۋىددىن
دېۋانىلار مۇزاكىرىلىشىپ: «ئەتە جۈمە كۈنى
ئىكەن، جۈمە نامازىدىن كېيىن ئۆزلىرىگە
شەھەرنى تاپشۇرايلى!» دېيىشتى. بۇ سۆز ئۆز-
بېكلەرگە ماقۇل كېلىپ ئۇلار شەھەرنى قورشاشنى
ئۇنتۇدى.

خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتانلار قىزىلىنىڭ
يولى بىلەن يەكەنگە كەلدى. شەھەر ئادەملىرى خان-
نى قارشى ئېلىپ، خۇشاللىق بىلدۈرۈشتى. ھەزرىتى
مۇھەممەتخان قۇددىسە سىررۇھۇلئەزىز يېرىم كېچە
چىدەپ يەكەنلىك قەلئەسىگە كېلىپ ناغرا - سۇنايى
ۋە باشقا پادىشاھلىق سازلىرىنى چالدۇرۇپ، داغدۇ-

غا پەيدا قىلدى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئۆزبېكلەر ھاڭ-
تاڭ قېلىپ «نېمە ۋەقە بولدى؟» دېيىشىپ تەڭتۈشلا
لاشقا كىرىشتى ۋە خانلىك كەلگەنلىكىدىن خەۋەر
تېپىشتى.

تاڭ ئاتتى، كۈندۈز بولدى. ئۆزبېك سۇلتان،
خوجام - قۇلى قوشبېگىلەر پەرۋا قىلماستىن يۈرۈش-
تى. نامازىنى بامدات نامىزىدىن كېيىن خان بىلەن ئەبۇ سەئىد
سۇلتانلار كىشىلەرگە غەمخورلۇق قىلىپ ئۇرۇشقا
تەييارلىنىشتى. «بوراقغار»نى باشقۇرۇش ئەبۇ سەئىد
سۇلتانغا، ئۇچتۇرپان جۇۋانغارنى باشقۇرۇش ئابدۇ-
رەھىم سۇلتانغا تاپشۇرۇلدى. مۇھەممەتخان ھەزرىتى
جانابى ئاللا تەرىپىگە ئىلتىجا قىلىپ ھەمدە ئۆزە-
نىڭ پىرى - ھەزرىتى ئەزىزلەرگە تەۋەججۇھ قىلىپ
(تېۋىنىپ)لەشكەرلەرنى ئىنتايىن ياخشى تەشكىللەپ،
ئۆزبېكلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ناھايىتى قاتتىق
جەڭ بولدى، ئاخىرى ئالدى بىلەن جانابى ئاللا-
نىڭ نۇسرەت بېرىشى، ئاندىن ھەزرىتى ئەزىزلەر-
نىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن يەكەن تەرەپ غەلىبە
قىلدى. ئۆزبېكلەر بولسا مەغلۇپ بولدى.

ئۆزبېكلەر مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قەشقەرگە
قاراپ يولغا چىقتى. باتۇر ئاتالغان قەھرىمانلار
ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ راۋان بولۇشتى. ئۆز-
بېك لەشكەرلىرىنىڭ زىيان سالغۇچىلىك ئىمكانىيىتى
تېمۇ بولمىدى. قەشقەر مەملىكىتىگىمۇ داخىل بولالا-
ماستىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى. ھەر تاڭدىن

جەڭ قابىلىيەتى بار كىشىلەر جۈغلىشىپ ئۆزبېكلەر-
نىڭ ئاۋقىسىدىن قوغلاپ يەنە راۋان بولۇشتى. ئالاي
چۆلىگە بارغاندا يېتىۋېلىپ ئۆزبېكلەرنى يەنە ئۆل-
تۈرۈپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرى
مىڭ مۇشەققەتتە شارت داۋىنىدىن ئاران ئۆتۈۋالدى.
نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆزبېك سۇلتان، خو-
جام قۇلى قوشبېگىلەر ئۆزبېك لەشكەرلىرىنىڭ
كاتتىباشلىرى ئىكەن. «ئوق سالار»غا يەتكەندە قازا
ۋە قەدەر ئۇلارنىڭ تىلىغا شۇنداق بىر سۆزنى
جارى قىلدۇرىدىكى: ئەگەر بۇ يەردە بىر ئوق ئوچى
مىقدارى تۈرۈپ قالساق قانچىلىك ئادەمىمىز نابۇت
بولۇر؟» ئۆزبېك لەشكەرلىرى: «ئوق سالار»دا بىر
پاي ئوقنى 40،000 دەپ مۆلچەر قىلىشىدىكەن.
شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەتخان غەلىبە
قازانغان ھالدا پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى.
ئەبۇ سەئىد سۇلتان قەشقەر مەملىكىتىدە ۋەتەن
تۇتۇپ قالدى. مىرزا شاھ بۇ ۋەقەدىن ئالتە ئاي
كېيىن خوتەندىن كەلدى. خان ئۇنىڭغا ئالاھىدە
ئېتىبار بېرىپ، ئېھتىرام بىلدۈردى. قازى رىزا-
زىيائوددىن دۆانىلارغىمۇ كۆپ غەمخورلۇقلارنى
قىلدى.

مۇھەممەتخاننىڭ ياخشى سۈپەت، ئۇلۇغ كارامەتلىرى

مۇھەممەتخان توغرا (ئادالەتلىك) ئىش قىلىدە-

خان، خۇدانى تونۇيدىغان كۈچلۈك پادىشاھ ھەمدە
ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن ئىدى.
ھاجى مۇراد (خۇدا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن)
دىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: مۇھەممەتخان كاتتىباش-
لارغا «بىر ئادەم تەييار بولسۇن، بىز ئوچۇن ئۇلۇغ
خانەئى كەئبىگە بېرىپ ھەج، ئۆمرەلەرنى ئادا ئەيـ
لەپ، مەدىنىنى زىيارەت قىلىپ كەلسۇن!» — دېدى.
پادىشاھنىڭ بۇ گېپى كىشىلەر ئارىسىغا تارالدى. شۇ
ئارىدا ھاجى مۇراد پادىشاھ ئوچۇن كەئبەمۇئەززە-
مە، مەدىنە مۇنەۋۋەرەلەرنى زىيارەت قىلىپ كە-
لىش نىيىتى بىلەن خانىنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئاستا-
لىنى بوسە قىلىشقا ئېرىشتى. خان ئۇنىڭ بىلەن بىلـ
لە باھادىر نامزىنى ئادا قىلىپ، ئوقۇلىدىغان ۋەزـ
پە. دۇئادىن كېيىن ھاجى مۇرادقا قاراپ: «ئەي ھا-
جى ئۆزلىرىنىڭ بۇ ياخشى نىيەتلىرىڭگە مۇبارەك بول-
سۇن! ياخشى خىيال بىلەن كەلدە!» دېدى. ھاجىمۇ-
راد قەددىسە سىررۇھۇ يىغلاپ خانىنىڭ پۇتىغا يىقىلـ
دى. خان كۆلۈمسىرەپ، مۇنۇ بىر مىسرا شېئىرنى ئو-
قۇدى:

«بۇيەردىن قۇتۇلساڭ تېز، بارىسەن ھەرەمگە.»

شەك شۇبھىسىزكى، توغرا ئىش قىلغان، ئۇلۇغ
شەرىئەتنى راۋاجلاندۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزگەن پادىشاھ
ئەلۋەتتە خۇدانىڭ ھىمايىسىدا بولىدۇ.
نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەزىز خوجا

ئىسھاق ئەلەيھىر رەھمە: «مۇھەممەت‌خان نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «نامازى، روزا ۋە سەدىقە بىلەن مەشغۇللۇق قىلىۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بۇ يافتىن بارغان ئادەم.

ھەزرىتى ئەزىز مۇنداق دەپتۇ: «مۇھەممەت‌خانغا ئوقتۇرۇپ قويۇڭلار، بىز 60 يىللىق ئىبادىتىمىزنىڭ ساۋابىنى خانىمىڭ بىر قېتىملىق ئادالىتىنىڭ ساۋابى بىلەن تەڭ بىلمىز» مۇھەممەت‌خان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنداق دەپ ئەۋەتىپتۇ: «بۇ كەمنە قۇلۇڭ بېشى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ھاجەتمەندۇر»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇرسەن قىلىپ يەنە ئادالەت، ئىنساپقا ئۈندەپتۇ.

ئەلقىسسە، خان ھاجى مۇرادقا «جاپوش» دېگەن يېزىدا 450 مو يەرنى نىشانى، مو - مۇججەتلىرى بىلەن بۇيرۇپ بېرىپ ئالاھىدە ياخشىلىق، ئىنئاملارنى قىلىپ مەككە مۇئەززىمە سەپىرىگە رۇخسەت قىلدى. ھاجى مۇراد مەنزىللەرنى بېسىپ كەئبە مۇئەززىمە، مەدىنەمۇنەۋۋەرەلەرگە بارىدى، زىيارەت قىلدى؛ قايتىپ كېلىپ يەنە خانىڭ سۆھبىتىدە بولدى. خان ھاجى مۇرادقا يەنە كۆپ ئىنئاملارنى قىلدى.

ئەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھاجى مۇراد ئەلەيھىر رەھمە يەنىلا غەۋس (ھەر قانداق ھاجەتنى ئۈستىگە ئالغان ۱ - دەرىجىلىك ئەۋلىيا)نى تاپمەن، دەپ مەككە تەرەپكە قاراپ سەپەر قىپتۇ. يۈز مىڭ مۇشەققەت، سانسىز قىيىنچىلىقلارنى تارتىپ، ئاخىر مەنزىلگە يېتىپ بېرىپتۇ. ھاجى مۇراد كامىل، ئەھلى دىل، كۆپ قېتىم دىن كاتتىلىرىنىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئادەم ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ ئويلىنىپ ئولتۇرسا، غايىبتىن «قۇتبى ① ئۆز تەۋەلىكىڭدە» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ھاجى مۇراد دەرھال قوپۇپ يېگىباشتىن غۇسلى قىلىپ، ئىككى رەكەت نامازنى ئوقۇپ مۇناجات قىلىشقا باشلاپتۇ. غايىبتىن يەنە ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ: «مۇھەممەت‌خانىڭ ئۆزى — قۇتبى» شۇنىڭ بىلەن ھاجى مۇراد ئىككىلەنمەستىن يولغا راۋان بولۇپ، ئالتە ئايدا يەكەن تەۋەسىگە يېتىپ كەپتۇ. ھاجى مۇراد قۇددىسە سىررۇھو يېتىپ كېلىشتىن ئۇچ كۈن بۇرۇن مۇھەممەت‌خان (ئاللا ئۇنى مەغپىرەت قىلغاي!) بۇ پانىي دۇنيادىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان ئىكەن. ھاجى مۇراد كېلىپ نۇرغۇن پۇشايمان ۋە ئەپسۇسلار بىلەن مۇھەممەت‌خانىڭ نۇرلۇق مازارىنى زىيارەت قىلىپ جاپوش يېزىسىدا تۇرۇپ قاپتۇ.

مۇھەممەت‌خان ئالتە ئاي قۇتبى بولغان ئىكەن. ئاللا ھەممىدىن بەكرەك بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئابدۇرېھىم‌خانىڭ دەسلەپكى ئەھۋالىدىن

ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي! نەقىل

① قۇتبى — ئەۋلىيالارنىڭ كاتتىسى

كەلتۇرۇلۇشىچە، ئابدۇرېھىم خان ئابدۇرېشىت خانىنىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى ئىكەن، مۇھەممەت خان ئۇنى مىرزا شاھنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جالىش، تۇرپان تەرەپكە پادىشاھلىققا ئەۋەتكەن ئىكەن، ئۇ چاغلاردا قۇرەيش سۇلتانىنىڭ ئوغلى خوجا بەندى سۇلتان «توكەخان» دېگەنىنىڭ ياردىمى بىلەن جالىش، تۇرپانىنىڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان ئىكەن. ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھلار تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە، خوجا بەندى سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم سورىغان ئىكەن، قالماقلار ياردەم بېرىمىز دەپ كەپتۇ. لېكىن خوجا بەندى سۇلتانىنى تۇتۇپ ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھقا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. مىرزا شاھ خوجا بەندى سۇلتانىنى يەكەنگە ئېلىپ كەپتۇ. ئابدۇرېھىم خان بولسا مۇستەقىل ھالدا تۇرپان، جالىشنىڭ پادىشاھى بولۇپتۇ.

ئەبۇسەئىد سۇلتانىنىڭ ۋاپاتى ۋە شۇ چاغدا بولغان ۋەقەلەر

رىۋايەتچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: ئەبۇسەئىد سۇلتان يۈرەكلىك، شانى شەۋكەتلىك پادىشاھزادە ئىدى. ئۇچىلىقىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇۋغا چىققاندا قىزىتما (تەپ) كېسىلىگە دۇچار بولۇپ، بىر قانچە كۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەبۇسەئىد سۇلتان ئۆز ۋۇجۇدىدىن ئۈچ ئوغۇل پەرزەت كۆرگەن، ئۇلار: بىرىنچىسى مۇھەممەت سەئىد

سۇلتان، ئىككىنچىسى ئەبۇكە سۇلتان، ئۈچىنچىسى شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت.

خانىنىڭ مۇھتەرەم ئايالى شاھى خانىم قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۆزىنىڭ زېرەك پەرزەنتى شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانغا تاپشۇرۇپ، مىرزا تۇردى ئوردىي بېگىنى ئۇنىڭغا ۋەزىر قىلغان ئىكەن. تۆمۈر سۇلتان دەپ مەشھۇر بولغان زىياۋددىن ئەھمەت سۇلتان — شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىكەن، ئەھمەت سۇلتان توققۇز ياشقاكىرگەندە، مىرزا ھاشىم بايرىنىنى ۋەزىر قىلىپ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانلارنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ. ماۋارە ئۇننەھرىدىن ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوغلى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي!) قەدەم تەشرىپ قىلىپ كەلدى. ھەزرىتى مۇھەممەت خان تاقوش گۇمبەز دېگەن يەرگىچىلىك ئالدىغا چىقىپ ئۇ ئەزىزنى ئىززەت ئىكرام بىلەن قارا قەۋم يېزىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى مۇھەممەت خان ئاتتىن چۈشۈپ. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بوينىغا سېلىپ، ئوردىغا ئېلىپ كىرىپ، ئۈچ كۈن چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، كاتتا زىياپەت بەردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۈچۈن خاس بىر ئورۇننى جايدۇغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر شۇ جايغا چۈشتى.

خوجا بەندى سۇلتان يەكەندە ئۆلۈمنىڭ شەربىتىنى ئىچتى. بۇ كىشىدىن ئىككى ئوغۇل قالدى، بىرى

ئۇنىڭ ئۈر ۋۇجۇددىن بولغان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان (بۇ كىشىنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندە سۆزلىنىدۇ.) يەنە بىرى ئۆگەي ئوغلى — مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان.

مىرزا شاھ، مىرزا غىياس، خوجالىپتىپ ۋە مىرزا ئابدۇللا ئىشىك ئاغالار مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىغا كىرىشتى. مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاس مەزكۇر كاتتىباشلارنى كۆزنىگە ئىلمىدى. چۈنكى، مىرزا شىرىپ ھەسەن، ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ ئوغلى نوروز مىرزانىڭ ئوغلى ئىدى. نوروز مىرزا بولسا سۇلتان سەئىدخاننىڭ گۈزەل بىر قىزىدىن تۇغۇلغان ئىكەن. ئەمىر مۇھەممەتنى ئابدۇرېشىتخان قەشقەرنىڭ پادىشاھلىقىغا تەيىنلەپ ئۇنىڭغا گۇرگانى دەپ ئىسىم قويغان ئىدى. يەكەن ھۆكۈمىتى ئىچىدە مىرزا شىرىپ ھەسەن بىلەن مىرزا شاھ ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق يۈز بەردى. كاتتىباشلار مىرزا شاھنى ھىمايە قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن مۇھەممەتخاننى شۇنداق قىلىشكى، كاتتىباشلارنىڭ كاتتىسى يەنى ئەڭ چوڭ باشلىقىنى ھىمايە قىلىپ يەكەن ھۆكۈمىتىنى بېرىش يالىكى كابىل تەرەپكە كېتىشكە رۇخسەت بېرىشتىن ئىبارەت ئىككى ئىشنىڭ بىرىنى تاللاشقا مەجبۇر قىلدى.

مۇھەممەتخان بىچارە بولۇپ مىرزا شىرىپ ھەسەنگە رۇخسەت قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن ئۆزبەك ئەڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئېلىپ شاھى سەلىم پادىشاھنىڭ قېشىغا باردى. پادىشاھ ئۇنىڭغا غەزىنىن دېگەن ناھىيىنىڭ پادىشاھلىقىنى

قىلىنى بەردى. ئۇ، شۇ يەردە ئافغان كاپىرلىرىنىڭ قولىدا شەھادەت شەربىتىنى ئىچتى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

مۇھەممەتخاننىڭ ئاقىۋىتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھاياتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار، جالىش، تۇرپان مەملىكەتلىرى تاكى قازاقىل، خوتەن، سېرىق قول ھەتتا «كانى لەئەلى» لەرگىچە بولغان ئۇرۇنلاردا خوتبە، تامغىلار ھەزرىتى مۇھەممەتخاننىڭ ئىسىم - فامىلىلىرى بىلەن زىننەتلەندى. خان پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. شۇ چاغدا تارىخ بىرسى كام مىك (999) ئىدى. ئۇ 18 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. پۇقرالارنىڭ بېشىنى سىلىدى، ھۇجۇم قىلغانلارنى ئۇجۇقتۇردى. جەنەتكە ئۇخشاش يەكەن شەھىرىدە «ئەي ئىمان ئىسلامدا كۆڭلى ئارام ئالغان نەپىس (جان) ئۆز پەرۋەردىگارىڭ تەرىپىگە يانغىن» دېگەن چاقىرىققا قۇلاق سېلىپ، ئۇنىڭ جىسمىدىن ئىبارەت شاھتۇتى مەڭگۈلۈك ئاۋات جايغا راۋان بولدى. جەمئىي 72 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شاهی شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خان، ئۇنىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى، پادىشاھلىق تۇزۇمى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خان قەشقەردە ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزلەردىن خوجالپتىپ، مىرزا غىياس، مىرزا ئابدۇللا قاتارلىق كاتتىباشلار شۇجائۇددىن ئەھمەت خانغا كىشى ئىبەرتتى. ئەھمەتخان تەكلىپكە بىنائەن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. ئۇ چاغدا مىرزا شاھ ۋاپات بولۇپ، يەكەن ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئوغلى شاھ پەرپەگە بېرىلگەن ئىدى. مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا غازى بارلاسلار لەشكەر باشلىقى قىلىپ خوتەنگە ماڭدۇرۇلدى. مەزكۇر كاتتىباشلار خوتەندىن ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ئوغلى شاھى ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەنگە ئەكىلىپ ماۋارەئۇننەھرىگە پالاپ چىقىرىۋېتىشنى بۇيرۇق قىلىشتى. ئىمام قۇلى خان ھەيدەر سۇلتاننى ھۇرمەتلەپ سەمەرقەنتنىڭ پادىشاھلىقىنى بەرگەن ئىدى. ئۇ، شۇ يەردە ۋاپات بولدى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان پۇقرالىرىغا شۇنداق مېھرىبانلىق قىلدىكى، ئۇنىڭ زامانىسىدا بۆرە قوزا بىلەن، كەپتەر قارچىغۇ بىللە يۇرەلەيتتى. شاھ پەرپەنى بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە ھاكىملىققا سايلىدى. خوجا لېتىپنى مۇھەممەت خانغا ۋەزىر قىلدى. مىرزا غىياس ساغرىچى توققۇز ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا ئەبۇغۇرنى قوش بېگى ۋە ئۇچ بېگى سايلاپ مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇلدى. مىرزا ئابدۇللا قازا قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ كۈيئوغلى مىرزا شاھ ئوغلى ئەبۇلمەئانى شاھنى ئىشىك ئاغا قىلدى. مىرزا ھەيدەر جوراسنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە تەيىنلىدى. ئىلانچىنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىنىغا مولاپ بەردى.

زىياۋۇددىن ئەھمەت سۇلتان ئاملىق تۆمۇر سۇلتاننىڭ بەزى ئەھۋاللىرى

تۆمۇر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەتخانىنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ ئاقسۇدا ئىدى. قىرغىزلار مۇھەممەت خانىنىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ 5000 ئادەم توپلاپ تەلاكابى بىلەن بای بوتە قارالارنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ مەملىكىتىگە يۈزلىنىپ، زوراۋانلىق ھەرىكەتلەرگە مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا ھاشىم بايردىن سۇلتاننى تۇتۇپ قىرغىزلار تەرىپىگە راۋان بولدى. مىرزا ھاشىم جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇنىڭغا «ئۇچتۇرپاننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قىرغىزلارنىڭ يولىنى توسسۇن» دەپ كىشى ئەۋەتىلدى. مىرزا ھاشىم مۇ بۇيرۇقنى ئەمەل قىلدى. سۇلتان ۋە مىرزا ھاشىم قىرغىزلارغا يېتىپ بېرىشتى. تىلاكا 2000 ئادەمنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر جايغا مۆكتى. بای بوتە قارا

دېگه نەمۇ 3000 نەپەر قىرغىز بىلەن باشباش تاقىلىق قىلىپ چىك تۇردى. مىرزا ھاشىم بەگ ئاق سۇنىڭ باتۇرلىرىنى سوقۇشقا قىزىقتۇردى، ئىش سوقۇش بىلەن ئايانغىلىشىدىغان بولدى. مىرزا ھاشىم جوراسىمۇ ئۇچتۇرپانىنىڭ باتۇرلىرىنى ھەمراھ قىلىپ قىرغىزلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلدى. بوتا قارا 2000 غا يېقىن ئادەم ئۆلتۈرۈلۈپ مەغلۇپ بولدى. قالغان قىرغىزلار بىچارە ھالدا (ئوقدانلىرىنى بويىنىغا ئېسىپ) سۇلتانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. تىلاكا بىمو ئۇرغۇن پىشكەش قىلىپ سۇلتانغا كۆرۈنۈشكە كەلدى. ئاندىن كېيىن: «خاتا قىمپتۇق، ھەزرىتى مۇھەممەت خانى قازا قىمپتۇ دەپ ئاڭلاپ، بىر ەر نەرسە بۇلاپ كېلەرمىز دەپ كېلىۋېدۇق، ئەگەر مۇنداق نىيەت بولماسا بىزنىڭ مۇنداق بىر ئەدەبلىككە جۈرئەت قىلىشقانىمىز ھەققىمىز بار؟» دېدى. پادىشاھ ھەممەيلەنگەنى گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ رۇخسەت بەردى. سۇلتان تەختى ئۆزىنىڭ چوڭ بوۋىسىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىغانلىقىغا ئېكەن، تىلاكا بىدىن ئاڭلاپ، ماتەم تۇتۇپ ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. شۇجا ئۇدىدىن ئەھمەت خان ئادەم ئەۋەتىپ، مىرزا ھاشىم بايرىنىنى ئاقسۇغا بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى. كاتتىباشلارنىڭ ئۆز ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى، سۇلتانىنىڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرى بىلەن كېلىشىنى جاكالىدى. تۆمۈر سۇلتان مىرزا ھاشىمبەگنى ئاقسۇدا قويۇپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. يەكەنىنىڭ كاتتىباشلىرى قار-

شى ئېلىشقا چىقىپ، سۇلتانىنى خانلىق خىزمىتىگە ئېلىپ رىشتۇردى. خان ئاتىلارچە مېھرى شەپقەت بىلەن ئۇنى ئاملار قىلىپ قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ پادىشاھلىقىنى سۇلتانغا بەردى. مىرزا ھەيدەر جوراسىنى سۇلتانىنىڭ ۋەزىرى قىلىپ قەشقەرگە ئاتلاندۇردى.

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتاننىڭ ئابدۇرېھىم خانغا قارشىلىق كۆرسەتكىنى

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مۇھەممەت خانلىقنىڭ قەزىدىن تۇغۇلغان بولۇپ ئۇنى خانزادە دەپمۇ شەتتى. ئۇ شۇجا ئۇدىدىن ئەھمەت خاندىن ئاغرىنىپ كۈچارغا بارىدى. ئاندىن كېيىن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان بىلەن ئابدۇرېھىم خان ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق يۈز بەردى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن قالماقتىن يارەمچى كەلدى. ئابدۇرېھىم خانمۇ جەڭگە تەييارلىق قىلدى. ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى تۇتمىشىپ سوقۇشقا چۈشكەندە، قالماقنىڭ لەشكەرلىرى ئۆزىنى ياقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. ئىككى تەرەپ راسا ئۇرۇشۇپ ئاخىر مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مەغلۇپ بولدى. سۇلتان مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالماقلار مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا ھۇجۇم قىلىپ ئابدۇرېھىم خان تەرەپكە ئۆتۈۋالدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان سېپىدىلىنىڭ ئەمچىگە مۇكۈۋالدى. قالماقلار ئولجا ئېلىشىپ قايتتى. ئابدۇرېھىم خان

جالىش تەرىپىگە راۋان بولۇشتى.

بۇرۇنقى پادىشاھلارنىڭ رەسمى قائىدىسى مۇناداق ئىدى: ئۇلار شەرق، جەنۇب تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقاندا جۇڭغار كاتتىباشلىرى لەشكەرلەرنىڭ تالدىنقى سېپىدە بولاتتى. جۇڭغارنىڭ تالدىنقى تەرىپى بارلاس، دوغلات ۋە ئەرلاتلارنىڭ كاتتىباشلىرىغا قاراشلىق ئىدى. ئوچ كاتتىباشنىڭ ھەرقايسىسى باشقۇرۇشقا لايىق دەپ تونۇشاتتى ۋە ئۇنىڭغا تاپشۇراتتى. غەرب، شىمال تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقاندا، لەشكەرنىڭ تالدىنقى سېپى بورانغارنىڭ كاتتىباشلىرىغا قاراشلىق بولاتتى. ئوچ بورانغار جوراسىنىڭ كاتتىباشلىرى دوختەۋى مىللىتى ۋە كىرايىت باشلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئورتاق ئىدى. مەزكۇر كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى باتۇر، شانۇ - شەۋكەتلىك ئىدى. ئوچ بورانغارنى ئۇلارغا بېرىۋەتتى.

ئەلقىسسە، شۇ لەشكەرلەر ئىچىدە ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن يارقى مىللىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇڭغار ھوقۇقىنىڭ غەرىزىدە پېتىشالماسلىق پەيدا بولدى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مەنسۇر، مىرزا كېپەكتىن ئىبارەت ئىككى بىر تۇغقىنىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. مىرزا مۇھەممەت دوستنى ئۆلۈپ قالدى دەپ ئويلاپ يېنىپ كېتىشتى.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ خەۋىرى ئابدۇرېھىم سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. تۆمۈرسۇلتان ئۆلتۈرۈلگەن باشلىقلارنىڭ بېشىغا يېتىپ باردى. مىرزا مۇھەممەت دوست بەھوش ئىدى. ھوشىغا كېلىپ سۇ تەلەپ قىلدى. تۆمۈر سۇلتان ۋە باشقا كاتتىباشلار خۇشال بولۇشۇپ ئۇنى داۋالاشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىنى خار-

كەلدى.

مىرزا شاھ مۇراد قاغا، مىرزا رىزا ھالالىلار يارقى مىللىتىدىن بولۇپ ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرىغا نىسبەتەن كونا ئاداۋەتنى تۇتتى. ئۇلار قىلى داۋانىغا يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن مىرزا سالىم، مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر خانىدىن رۇخسەت ئېلىپ قىلى داۋانىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئۆزبېكنىڭ يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن خاننىڭ مىرزا ئەبۇلھادى ۋە مىرزا سەلىمدىن ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن كۆرۈشتى. قاتتىق ئۇرۇش يۈز بەردى ...

مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ جەمئىيىتىدىكى كىشىلەر دۈشمەنلىدىن ئازراق ئىدى. مىرزا شاھ مۇراد يېقىن كېلىپ قالغان ئىدى، كەينىگە تارتتى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاد مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مىرزا مەنسۇر، مىرزا كېپەكتىن ئىبارەت ئىككى بىر تۇغقىنىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. مىرزا مۇھەممەت دوستنى ئۆلۈپ قالدى دەپ ئويلاپ يېنىپ كېتىشتى.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ خەۋىرى ئابدۇرېھىم سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. تۆمۈرسۇلتان ئۆلتۈرۈلگەن باشلىقلارنىڭ بېشىغا يېتىپ باردى. مىرزا مۇھەممەت دوست بەھوش ئىدى. ھوشىغا كېلىپ سۇ تەلەپ قىلدى. تۆمۈر سۇلتان ۋە باشقا كاتتىباشلار خۇشال بولۇشۇپ ئۇنى داۋالاشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىنى خار-

الىق تۈپرەقلەردىن راھەت كۆرۈپىسىگە يۆتكىدى. مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ بىرقانچە ئايدىن كېيىن ساقايدى. لېكىن بىر قولى يوق ئىدى.

ئەلقىسسە، تۆمۈر سۇلتان ۋە ئۇ ئالىي مەرتىۋىلىك پادىشاھزادىلىرىنىڭ ئىزەنگۈسىنى باسىدىغان كاتتىباشلار. مەسىلەن، مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايرىن، مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بېگى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر، مىرزا ھاشىم جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى، مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەسئۇد لار مىرزا ھاشىمبەگ بايرىنىڭ ئوغۇللىرىدۇر، شاھى غەزەنىپىر شاھ، ئاتاقلىق پالۋانلار ۋە مىرزادىلار قاتارى داۋانىدىن ئېشىپ جالىش چېگرىسىغا ھۇجۇم قىلىشتى. ئابدۇرېھىم خان جالىشىدىن تۇرپانغا كەتتى. تۆمۈر سۇلتان جالىش سېپىلىنىڭ سىرتىقى دەرۋازىسىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئوردىسىغا ياندى. بىر يىلدىن كېيىن تۆمۈر سۇلتان يەنە جالىشنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە لەشكەر توپلاپ، جالىش تەرەپكە ئاتلىنىپ، كۆچارغا يېتىپ كەلدى. كۆچارنىڭ ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا چىقىپ سۇلتانغا قوشۇلدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىشىپ جالىشىنىڭ قېشىغا يېتىشتى. تۆمۈر سۇلتان، مىرزا مەلىك قاسىم ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مەسئۇدى، مىرزا مەزىد، مىرزا تۇردى، مىرزا قۇربان، مىرزا مۇھەممەت دوست ۋە مىرزا شەرىپ 400 دەك كىشىنى ھراۋلىغا ئەۋەتتى. مەزكۇر

كاتتىباشلار مەردلىك دائىرىسىگە قەدەم قويۇپ راۋان بولۇشتى. كورلىدىن ئۆتۈپ قوتالغە داۋانىغا يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىم خاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن شاھى غوزەنىپىر شاھ، مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا قەلەندەرگ، مىرزا ساقى باھادۇر ۋە يەنە باشقا بىر توپ كىشىلەر مۇكۈنۈپ تۇرغان ئىدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرى يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىم خان كاتتىباشلىرى تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن تۇتىشىپ قالدى. سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرى مەغلۇپ بولدى. «ئۇلارغا زىيان سېلىشنىڭ كويىدا بولۇڭلار، بىز بارمىز!» دەپ يۇز ئۆرۈشتى (قاچتى). مىرزا مەسئۇد بايرىن مەردلىك قەدىمىنى ئالغا تاشلاپ ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ تۇردى. مىرزا مەلىك قاسىمبەگ، مىرزا تۇردى جوراس، مىرزا قۇربانبەگ، مىرزا مەزىدبەگ ۋە قالغان كاتتىباشلار مەسئۇدبەگنىڭ قالغانلىقىنى بىلىمەي بەدەر كېتىشتى، جەڭ مەيدانىدىن قېچىپ بولۇپ ئادەملىرىنى يوقلاپ كۆرگۈدەك بولسا مىرزا مەسئۇد ھېلىقى يەردە قالغان ئىكەن. مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا نەسىر قاتارلىق 40 دەك جەڭچى مىرزا مەسئۇد قېشىغا كەلدى. قارىغۇدەك بولسا بىر ئادەم مىرزا مەسئۇدنىڭ مىس قالپىقىنى گىرۋەكىدىن تۇتقان ۋە يەنە بىر ئادەم مىس قالپاقىنى مەسئۇد بەگنىڭ بېشىدىن ئېلىپ تاشلاپ سۇلۇق (ئۆتكۈر) تىغ بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشنىڭ داغدۇغىسىنى قىلىۋاتقۇدەك. ھەممە

ەلەن بالدۇر مىرزا مەزىد بەگ يېتىپ كەلدى. ئاددىن كېيىن كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خانىڭ كاتتىباشلىرى مەسئۇدبەگنى قويۇپ جالىش تەرىپىگە راۋان بولۇشتى. كاتتىباشلار كېتىشتىن بۇرۇن ئابدۇرېھىم خان تۇرپان تەرەپكە كەتكەن ئىدى. مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا ھەبىبلەر خاندىن ئائۇمىد بولۇپ تۆمۇر سۇلتان بىلەن ئۇچرىشىشقا ئالدىرىدى. خانىڭ ئارقىسىدىن «ئەگەر شاھى غوزەن بىر قولۇغا چۈشسە ئۇنى تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ لەشكەر ئەۋەتتى. تۆمۇر سۇلتاننىڭ مۇنداق دېيىشىدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى، شۇجائۇددىنغا رۇخسەت بەرگەن چاغدا، ئەممەت خان ئۆزىنىڭ جان تومۇرى پەرزەنتىگە «ئەگەر شاھى غوزەن بىر تىرىك قولۇغا چۈشسە، ئەلۋەتتە ئۇنى مېنىڭ قېشىمغا تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار!» دەپ ۋەسىيەت قىلغان ئىدى. كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن ئابدۇرېھىم خانغا يېتىشىپ شاھى غوزەن بىرنى قولۇغا چۈشۈرۈپ قايتىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت شۇ لەشكەرنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئۇ غوزەن بىر شاھىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە تەرغىپ قىلدى. لەشكەر باشلىقى بولمىغان كاتتىباشلار مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا قۇلى بىكاۋۇللار شاھى غوزەن بىرنى تۆمۇر سۇلتاننىڭ ئالدىغا تىرىك يەتكۈزۈش قارارىغا كېلىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت مەخپىي ھالدا شاھى غوزەنبىرنى ئۆلتۈردى. كاتتىباشلار غەزەپكە چۈمدى. مىرزا ئەبۇلھادى «دادامنى شاھى غوزەن بىر ئۆلتۈرگەن» دېدى. ھەقىقەتەندە ئۇنىڭ دادىسى مىرزا ئابدۇساتتارنى شاھى غوزەن بىر ئۆلتۈرگەن ئىكەن. كاتتىباشلار كۆپ ئەپسۇسلاندى. مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايدىن قاتارلىق كاتتىباشلار قارا شەھەر ئوردىسىنى قورشۇالدى. جوراس مىللىتىدىن بولغان مۇھەممەت ۋەلى بەگ ئوردىنى مۇستەھكەملەپ جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ، ئەلى ھەيدەر بەگ جوراسنىڭ بىر تۇغقىنى ئىدى. ھەيدەر بەگ: «بىر تۇغقىنىمنى كۆرگۈم كەلدى» دەپ ئوردىنىڭ تېشىغا ئادەم چىقارتتى. مىرزا مۇھەممەت ۋەلى: «مىرزا ھەيدەر سېپىل تۆۋىگە كەلسۇن! مەن گىرۋەكنىڭ كۈنگۈرە ئۇستىگە چىقاي، شۇ يەردە ئۇچرىشايلى» دېدى. ھەيدەر بەگ بارلىق يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بىلەن سېپىلنىڭ تۆۋىگە كەلدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگمۇ ئۆز ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ گىرۋەك ئۇستىگە كەلدى. گەپ سوراشقاندىن كېيىن، ھەيدەر بەگ: «ئەي ئەزىز بۇرادەرىم، مەملىكەت بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتتى، غېرىب چىلىق مۇشەققىتىنى كۆپ تارتىپ كەتتىڭ، ئەسلى ۋەتەنگە قايتمىدىغان چاغ بولدى. ھەر بىر تەۋەلىك ھۆكۈمرانلىقىنى ئۆزلىرىنىڭ سەمىگە سېلىشقا مۇيەسسەر بولۇرمىز» دېدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ: «ئەي بۇرادەر، ھايامۇ قىلمايدىكەنسەن، باشلىقىم دەيسەن، يەنە مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسنىڭ قىزىنى ھاشىم

خوجا سەككە بېرىسەن، يەنە تېخى كاتتىباشلارنىڭ كاتتىبېشى دېگەن دەۋانى قىلىسەن، ئۇ يەرگە بېرىپ باشلىق بولغىسىددىن غېرىبلىق يۇرتۇمدا گاداي بولغىنىم ياخشى» دەپ گىرۋەك ئۇستىددىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ھەيدەر بەگ خىجىل بولۇپ، تەسىرلىنىپ قايتىپ تۆمۈر سۇلتان قېشىغا كەلدى. سۇلتان ئۆزدىنىڭ پادىشاھلىق تەختىگە قايتىپ، ئۆزىنىڭ چوڭ ئاتىسى شۇجائۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولۇپ قەشقەر تەۋەلىكىگە قايتتى.

ئەمىرلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ۋە شۇجائۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئاقمۇتى

مىرزا ھەيدەر بەگ جوراس يۇرەكلىك، باتۇر، ئۇرۇش تېخنىكىسى يۇقىرى، جەددى جەمەت، ئەل - ئاغىنىلىرى ياخشى ئادەم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ چوڭ بىر جەمئىيەت پەيدا قىلدى. قىرغىزلار ھەر تەرەپكە قاراشاتتى، مىرزا ھەيدەر جوراس ئارقىدىن بېرىپ لايىقىدا جاۋاب بېرىپ قايتىپ كېلەتتى.

ئەلقىسسە، تۆمۈر سۇلتاننىڭ مېڭىسىگە مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق ئورۇنلىشىۋېلىپ شىكارغا چىقىپ ماڭچى بولدى. تەۋاجىلار قەشقەر، يېكىسار نىڭ ئادەملىرىگە چاقىرىق يەتكۈزۈشتى. چوڭ - كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن بولۇپ چوڭ جەمئىيەت پەيدا بولدى. ئاندىن كېيىن سۇلتان ئاتلىنىپ ئاچچىق دېگەن جايغا چۈشتى.

مىرزا ئەلى موردان بەگنىڭ چادىرىنى بىر جايغا تىككەن ئىدى. بەگ ئۇخلاپ قالغاندا ھەيدەر بەگنىڭ دوغىسى باساي پالۋان مىرزا ئەلى مەردان بەگنىڭ يېنىددىن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ چاغدا، چادىرنىڭ بىر تال تانىسىنى باساي پالۋاننىڭ ئېتى ئۈزۈۋەتتى. مىرزا ئەلى مەردانىنىڭ ئادەملىرىددىن بىر كىشى: «مۇنداق بىئەدەبلىك قىلغان كىم؟ ئۇنى ئۇرۇڭلار!» دېدى. مەشكە ئوت قالاۋاتقان، تەن قۇرۇلۇشى چوڭ، كۆچلۈك بىر ئادەم بىر كالتەكىنى تۇتۇپ تۇراتتى، ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ، باساي پالۋاننى ئۇرۇپ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى. ھەمدە مىرزا ئەلى مەردان بەگكە خەۋەر يەتكۈزدى. ئەلى مەردانبەگ باساي پالۋاننى چاقىرتىپ، تازىم قىلىپ ئۆزرە ئېيتتى، باساي پالۋانمۇ بۇ سىرنى مەخپىي ساقلىدى. چېقىمچى، چىددىماس كىشىلەر ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «مىرزا ئەلى مەردان بەگنىڭ ئادەملىرى دوغانىڭ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى» دەپ ئەرز قىلدى. ھەيدەر بەگ ئاچچىقلىنىپ ئېگىز-پەس گەپ قىلغىلى تۇردى. باساي پالۋاننىمۇ چاقىرتىپ سوردى. باساي پالۋان ئىنكار قىلدى. ھەيدەر بەگ پىسەن قىلماستىن تۆمۈر سۇلتانغا: «مىرزا ئەلى مەردان بىزگە مۇشۇنچىۋالا ئىشلارنى قىلىپتۇ. بىزگە رۇخسەت قىلسۇن، ئەگەر رۇخسەت قىلمىسا مىرزائەلى مەردانىنى تەسلىم قىلسۇن» دېدى. ھەيدەر بەگنىڭ گېپى سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. سۇلتان مىرزا مۇھەممەت

دوست ئەرلات، مەسئۇد بايرىن، شاھى غوزەنپەر شاھ (ئۇ چاغدا ئۇنى «قارلۇغاچ شاھ» دېيىشەتتى) ئۇ مەزگىلدە يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزا لېپتىپ جوراس، مىرزا شەرىپ بېكچەك (ئۇنىڭ لەقىمى تەۋاجى ئىدى) ۋە مەزكۇر كاتتىباشلارنى ئەلى مەردان بەگگە ھەمراھ قىلىپ، ھەيدەر بەگگە ئۆزرە ئېيتىپ، تەسەللىي بەرگىلى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمىرلەر يېغىلىپ، ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ھەيدەر بەگ ئۇ چاغدا ئاتقا مىنىپ تۇرغان ئىدى. مىرزا ئەلى مەردان بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى شاھ مەنسۇر بەگ ۋە مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ، مەسئۇد بەگ، شاھى غوزەنپەر شاھ، مىرزا لېپتىپ ۋە مىرزا شەرىپ لەر مەسلىھەتلىشىپ، ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ، ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۆزرە ئېيتىشتى. ھەيدەر بەگ كاتتىباشلارنىڭ ئۆزرىسىنى رەت قىلدى. سەپ تىمن ئايرىلىپ چىقىپ، مىرزا ئەلى مەردانغا قېشىغا كېلىپ دەشنام قىلدى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ بېشى تىگىپ كېتىپ ئەلى مەردان بەگنىڭ سەللىسى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ كۆپۈكى (ماغزىپى) ئەلى مەردان بەگنىڭ بېشىنى بۇلغىدى. ھەيدەر بەگنىڭ مىرزا سۇلتان ئەلى بىر تۇغقىنى بار ئىدى. ئۇ دېۋانە سۈپەت، پەيلى ياماق بىر ئادەم ئىدى. قىلىچىنى كۆتۈرگىنىچە ئەلى مەردان بەگنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئابدۇۋۇبلى بەگ لەرنى ئەكىلىپ ئۆلتۈرۈشتى. مىرزا سۇلتان ئەلى قىرغىزلار تەرىپىگە بارغان ئىدى. قىرغىزلار ئۇنى يوقلۇق ۋىلايىتىگە ئەۋەتتى. (ئۆلتۈردى) ھەيدەر بەگنىڭ قالغان ئىككى نەپەر بىر تۇغقىنى قەشقەردىن قېچىپ بەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئېتى مىرزا لېپتىپ، مىرزا مۇھەممەت رەھىم ئىدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت خان بۇ ئىككىيلەنگە دىلدارلىق قىلىپ تەسەللىي بەرـ

ۋەتتى. مىرزا شەرىپ تەۋاجى سۇلتانىنىڭ «ئىشىك ئاغا» سى ئىدى. بۇ كىشى: «ئەي كاتتىباشلار، بۇ قېتىم بارايلى! قاچان سۇلتانىم تۆرە بولسا، شۇ چاغدا ئاندىن سۇلتانىنىڭ سۆھبىتىدە بولايلى!» دېدى. دەرھال ھەممەيلەن قايتىپ سۇلتانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. جوراسنىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ قىلغان قىلىقى، گەپ - سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى سۇلتانغا يەتكۈزدى. ئۇ گەپلەر سۇلتانغا قاتتىق تەسىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ھەيدەر بەگنىڭ پېيىغا چۈشتى. شاھلارمۇ قىزدىقتۇرۇپ يەكەندىن ئەۋەتتى. سۇلتان ئۆزبېكنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەسلىھەت قارارى بويىچە، كاتتىباشلارنى بىر - بىرىدىن چاقىرىپ ئىشنى پۈتتۈرمەكچى بولدى. سۇلتان مەخسۇس ئۆيىدە ئولتۇرۇپ تۇردى. كاردىۋر ئىچىدىكى ھۇجرا ئۆيگە باتۇر جەڭچىلەر يوشۇرۇندى. ھەيدەر بەگنى چاقىرتىپ ئۆرۈپ ئەكەلدى. ھەيدەر بەگ كاردىۋرغا كەلگەندە، سۇلتانىنىڭ ئادەملىرى ھۇجرىدىن چىقىپ ئۇنى ئۆلـ تۈردى. ئاندىن كېيىن ئايۇپ بەگ، ئابدۇۋۇبلى بەگـ لەرنى ئەكىلىپ ئۆلتۈرۈشتى. مىرزا سۇلتان ئەلى قىرغىزلار تەرىپىگە بارغان ئىدى. قىرغىزلار ئۇنى يوقلۇق ۋىلايىتىگە ئەۋەتتى. (ئۆلتۈردى) ھەيدەر بەگنىڭ قالغان ئىككى نەپەر بىر تۇغقىنى قەشقەردىن قېچىپ بەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئېتى مىرزا لېپتىپ، مىرزا مۇھەممەت رەھىم ئىدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت خان بۇ ئىككىيلەنگە دىلدارلىق قىلىپ تەسەللىي بەرـ

دى. مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بەگنى قەشقەرنىڭ ھاكىملىقىغا ئېلان قىلدى.

لېكىن تۆمۈر سۇلتان تەبىئىي زالىم، ھاراقخور بىر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئايالى تۇردى بىكاۋۇل ۋە خوجا فىيروز كىرەك يەراغنىڭ قىز بىر تۇغقىنى (ھەمشىرىسى) ئىدى. ئۇنىڭدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلدى. چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى پولات خان دەپ داڭلانغان سۇلتان ئەھمەت خان ئىدى. كىچىك ئوغلىنىڭ ئېتى قېلىچ خان دەپ داڭلانغان سۇلتان مەھمۇت خان ئىدى. مۇنۇ كىچىك ئوغلى تېخى تۇغۇلماستا سۇلتان مەستلىك ھالىتىدە ئايالىمىنىڭ ھامىلدارلىق ۋاقتى توشۇپ قالدى دەپ ئاتقا مىنىپ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن قىزىلنىڭ لېۋىگە كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى ئاسىيا بېگىمنىڭ كوچىسىدىن ئۆتسە بالا تۆكۈلىدۇ، دېگەندەك گەپ - سۆزلەر تارقالغان ئىدى. ئاسىيا بېگىمنى تېپىپ ئاسىيا كوچىسىدىن ئۆتۈپ ئوردىغا قايتىپ كەلدى. ئوردىدا بىر قىز قالغان ئىكەن، سۇلتان ئۇنىڭدىن خەۋەردار بولۇپ كەينىگە يېنىشى، ئۇ كىنىزەك سۇلتاندىن قورقۇپ قەيسىرىستانلىققا قاچتى. سۇلتان كىنىزەكنىڭ ئارقىسىدىن ئات سېلىپ، راۋان بولدى. لېكىن ئېتىنىڭ پۇتى بىر قەبرىگە پېتىپ كېتىپ يىقىلىپ، شۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتتى. ھەيدەر بەگنى ئۆلتۈرۈپ بىر يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېشىت خان ئوغلى يۇنۇس سۇلتاننىڭ ئوغلى شەرىپۇددىن سۇلتاننىڭ قارشىلىق كۆرسەتكىنى

شەرىپۇددىن سۇلتان يەكەندە ئىدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ جەسىتىنى ئېلىپ مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا مەسئۇد بايىرىن، قارلۇغاچ شاھ، مىرزا لېتىپ جوراس ۋە خوجا مۇستەفالار قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، شۇجائۇددىن ئەھمەت خان قەشقەرنىڭ سارايۇەنلىكىگە شاھى پەرپەنى ئەۋەتتى. شاھى پەرپە ئاق مەسچىت يېزىسىغا چۈشتى. خان ۋە باشقا كاتتىباشلار تۆمۈر سۇلتاننىڭ دەپنە مۇراسىمىغا مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا شىرىپ بېكچەك، خوجا مۇستەفا ۋە ھەيدەر بەگنىڭ بىر تۇغقانلىرى: لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رەھىم ئارىپ پالۋان، مىرزا سۇلايمان شاھ، ئادىل خوجا قاپاق ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر بىرلىككە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتاننى ئېلىپ يەكەندىن قەشقەرگە قېچىشتى. قەشقەردە مىرزا ئەلى مەردان بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا تۆمۈر جوراس، تۇردى بىكاۋۇل ۋە خوجا فىروز كېرەك يارىغلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار خەۋەرسىز ئىدى. مەزكۇر باشلىقلار كېچىدە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتاننى خانلىققا كۆتۈرۈشتى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىنى

چاقىرتتۇرۇپ ئەكەلدى، ئاندىن كېيىن بۇلاڭ - تا-
لاڭ قىلىپ تۇرمىگە بۇيرۇق قىلدى. خان شەرىپۇد-
دىن سۇلتاننىڭ تارقىسىدىن سۇلتان مىرزا موناق
جوراسىنى ئۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئەۋەتتى. موناق
بەگ قەشقەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كېلىپ شاھى پەرپە
بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر ئوردىسىنى مۇھاسىرە قىلىش-
قا مەشغۇل بولۇشتى. ھارام تاماق كاتتىباشلار شەر-
پۇددىن سۇلتانغا: «زىنداندىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت
تاشلىساق ئۆكەن» دەپ ئەرز - دات قىلىشتى. سۇلتان-
غا بۇ گەپ ماقۇل كەلدى: «سەھەر ۋاقتىدا زىندان-
دىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت ياقمىز!» دەپ قارارلىشىپ
ھەرقايسىسى ئۆز ئوردۇنلىرىغا قايتىشتى.

بۇ ئىشتىن ئاقسۇلۇق موللا قارى خەۋەردار بو-
لۇپ قېلىپ ئەلى مەردان بەگ بىلەن باشقا كاتتىباش-
لارنى زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالدى. كاتتىباشلار كۆك
سارايى تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇ يەردە كەڭرى
بىر شورا بار ئىدى. كاتتىباشلار ئەنە شۇ شورا ئار-
قىلىق سېپىلدىن سەكرەپ چىقىپ خانىنىڭ مىرزا
موناق جوراس ۋە لەشكەر باشلىقى شاھ پەرپەلەردىن
ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن بىرلىشىپ سېپىلنىڭ
قورشاۋىنى ئىنتايىن چىڭ تۇتتى، شۇنىڭ بىلەن شەر-
پۇددىن سۇلتان بىلەن ھارام تاماق كاتتىباشلارنىڭ
ئىشى قىيىنغا چۈشتى.

شەرىپۇددىن سۇلتان، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەم-
مەت رەھىم ۋە بىرقانچە باشلىقلار قېچىپ بەدەر

كەتتى. كاتتىباشلار تۇتقۇنىنى ئۇرۇپ - دۇمبالاپ ئې-
لىپ كېلىشتى. مىرزا شىرىپ، مىرزا سۇلايمان شاھ
ۋە باشقا بىر قانچە باشلىقلار سۇلتانغا يېتىشمەي،
تاغدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ئىدى، مىرزا شىرىپ ئوچۇق
نار ئىچىپ ئادەملەنگەن ئىدى، كۆكنارى تۇگەپ كېتىپ
كۆكنارغا ئادەم ئەۋەتكەن ئىدى. بىر كىشى ئۇنى
تونۇپ قېلىپ ئوتۇۋېلىپ، يول باشلىتىپ ئۇلارنىڭ
بار يېرىگە مېڭىشتى، بېرىپ ئۇلارنىمۇ تۇتۇپ ئېلىپ
كېلىشتى. بارلىق ھارام تاماقلارنى جۇغلاپ، مىرزا
سۇلايمان شاھ بىلەن ئاردىپ پالۋاننى قەشقەردە دارغا
ئاستى، فالغانلارنى چالما كېسەك قىلدى. شەرىپۇد-
دىن سۇلتان، لېتىپ بەگ مىرزا مۇھەممەت رەھىم،
مىرزا شىرىپ، خوجا مۇستەفا، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ
دوغلات ئوغلى مىرزا مۇھسىن، مىرزا ھەيدەر زاغون،
مىرزا يۇنۇس قوپالى، ئاددىل خاجەنى قاپاق ۋە قال-
ماق كاتتىباشلارنى مىرزا موناق بەگ بىلەن شاھ
پەرپەلەر خانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا شى-
رىپ، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رەھىم ۋە خوجا
مۇستەفالارنىڭ قوللىرىنى باغلاپ، يۇزلىرىگە قارا
سۇرتۇپ دارغا ئاستى. شەرىپۇددىن سۇلتان، مىرزا
مۇھسىن، مىرزا ھەيدەر، مىرزا يۇنۇسلارنى پالاپ
چىقاردى، ئاددىل قاپاق قاتارلىق بىرقانچە يىلەننى
بولسا تۇرمىدىن خالاس قىلدى. شەرىپۇددىن سۇلتان-
نىڭ بىر تۇغقىنى مەھدى سۇلتاننىمۇ پالاپ چىقاردى.
ئاندىن باشقا ئۇنىڭ يەنە قۇرەيش سۇلتان، سەيپۇل-

مۇلۇك سۇلتان دېگەن ئىككى بىر تۇغقىنى بار ئىدى، خۇدا بۇيرۇسا ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلىدۇ.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ چوڭ تاغىسى ئابدۇرېھىم خانغا لەشكەر تارتقىنى

ئېيتىلىشىچە: تۆمۈر سۇلتان پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى (ۋاپات بولدى) شۇنىڭ بىلەن غەم - قايغۇ شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ ۋۇجۇدىنى قاپلىدى. ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرىغا مەسلىھەت سالدى. كاتتىباشلار: «ئەگەر لەشكەرنى ئېلىپ قاراشەھەر، تۇرپان تەرەپلەرگە ماڭمايدىغان بولساق، شانى شەۋكەتلىك، يۈرەكلىك، سالمە، ئاددىل ئابدۇرېھىم خان پادىشاھ مۇبادا غەلىبە قىلىپ قالسا پۈتۈن تەرىشچانلىق كۆرسىتىپ لەشكەر توپلايدۇ» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، دەسلەپكى يىلى مىرزا ئەبۇغۇر بېرىپ مەغلۇپ بولدى. گەپدان تۆمۈر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ قوللىرىنى سۇنۇدۇردى. لەشكەر توپلاپ يەكەندىن 1000 كىشىنى راۋان قىلدى. ئۇلارنىڭ باشلىقى مىرزا نەزەر مۇھەممەت جوراس بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ خوتەنلىك لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولۇپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. ئۇلۇغ مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا ھاشىم جوراسلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانلىك ئادەملە-

رىنى ئېلىپ، قاراشەھەر، تۇرپان تەرەپكە يۈزلىنىپ كورلىغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان خەۋەردار بولۇپ لەشكەرلىرىنى رەتلەپ ئۇلارنىڭ يولىنى توستى، ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. ئىسمىئەنەدەر سۇلتان ئابدۇرېھىم خانىنىڭ سۆھبىتىدە ئىدى. ئۇ خانغا: «ئەي شەھرىيارى ئالەم، قاتتىق ئۇرۇش بولۇپ كەتتى، ۋاقىت زىخ، ماكا 40 نەپەر ئادەم قوشۇپ بەرسىلە، بىز بېرىپ دۇشمەنلىك يولىنى توسايلى، ئەگەر تەرىك قالساق، جېنىمىزنى ئۆزلىرىنىڭ دۆلىتىگە پىدا قىلغايمىز» دېدى. پادىشاھ ئۇنىڭغا 40 ئادەم بەردى. ئۇ 40 ئادەم بىلەن قورالىنىپ بېرىپ دۇشمەنلىك يولىنى توستى. خۇدا بەندى سۇلتانلىك ئوغلى ئىسمىئەنەدەر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئىسمىئەنەدەر سۇلتانلىك ھەمراھلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مەنچە نەقەنىڭ ئوقى تېگىپ يىقىلدى. ئابدۇرېھىم خان بولسا ھەمىشە ھۇجۇمغا ئۆتۈش داغدۇغىسىنى قىلاتتى، لېكىن مۇھەممەت ۋەلى بەگ جوراس توسۇپ تۇراتتى. بىر چاغدا ئىسمىئەنەدەر سۇلتان مەنچە نەق ئوقى تېگىپ يىقىلدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەت ۋەلى بەگ: «ئەي پادىشاھىم! ئەمدى بىز تۇغ - پۇغلىرىمىزنى ئېلىپ ئات سالمىساق بولمىدى» دېدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خانىنىڭ قولىدا تەسۋى بار ئىدى. تەسۋىنى يېنىغا سېلىپ قويۇپ دۇشمەن تەرەپكە راۋان بولدى. ھەممەيلەن بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان تەرەپتىكىلەر مەغلۇپ بولـ
دى. مەغلۇپ بولغان كاتتىباشلار ئىسكەندەر سۇلتانـ
نىڭ ھەمراھلىقىدا خانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. ئىسكەنـ
دەر سۇلتان بولسا شۇ جەڭدە ئۆلدى. شۇجاـ
ئۇددىن ئەھمەت خان كاتتىباشلارغا غەخۇرلۇق قىلىپ
ئىسكەندەر سۇلتاننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. ئەختىيارنىڭ
يۈگىنىنى مىرزا ھاشىم بەگنىڭ قولىغا تاپشۇردى.

«ئاپاق خان» دەپ نام ئالغان ئابدۇـ
لېتىپ خانىنىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى

ئابدۇلېتىپ خان بولسا مۇھەممەت خان قۇددۇسـ
سىرىدىن ئۈزۈنىڭ ئوغلى شۇجائۇددىن ئەھمەت خانـ
نىڭ ئاخىرقى بالىسى ئىكەن. ئۇنى قەشقەرلىكلەر
چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى، قەشقەرـ
دىن خانىنىڭ سۆھبىتىگە كېلىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن
كېيىنلا خانىدىن تەلەپ قىلىشتى. خان ئۇلارنىڭ
تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، مىرزا ئەبۇغور ساغرىنى ئاتا
بەگ قىلىپ بەردى. ئابدۇلېتىپ خانىنى بولسا قەشـ
قەرگە ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا تېخى ئابدۇلېتىپ سۇلتان
11 ياشتا ئىدى. كاتتىباشلار ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتـ
بىر تۇغقانلىرىنى ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ سۆھبىتىگە ئەۋەـ
تىشتى، ئاللاھ مەمىدىن بەك بىلگۈچىدۇر.

خۇدابەندى سۇلتاننىڭ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتانـ
نىڭ شۇجائۇددىن ئەھمەت خانغا قارشىلىق
كۆرسەتكىنى، خانىنىڭ ئاقسۇ، ئۈچـ
تۇرپانلارغا لەشكەر تارتقىنى ۋە
ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ ئاقسۇنى

ئىسكەندەر سۇلتانغا شۇجائۇددىن ئەھمەت خان
ئۆزىنىڭ قىزى پادىشاھ خانىمنى بېرىپ ئاقسۇ مەـ
لىكىتىدە قويغان ئىدى. سۇلتاننىڭ يېقىنلىرىدىن
سۇلتان مىرزا رىزا، مىرزا شاھ مۇرات، مىر مۇھەمـ
مەت مەنسۇر شاھ، خوجا ئابدۇغاپپار، خوجا مۇھەممەت
سادىق تۇغبېگى ۋە باشقا بىرقانچە نام كۆتۈرگەن
باتۇر، يارامليق جەڭچىلەر سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە
بولغان ئىدى. ئۇلار ئاقسۇ، ئۈچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى
بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ كاتتىباشلارنى ئۆلـ
تۈرۈش قەستىگە چۈشتى. مەجلىستە مىرزا نەسىر
يارقىنى تۇتمىز دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. مىرزا
ھاشىم جوراسقىمۇ كىشى ئەۋەتتى. مەجلىسنىڭ باھا
نىسى مىرزا نەسىر ئىدى. نامازشامدىتنى ئۆتەپ
بولغاندىن كېيىن مىرزا ھاشىمبەگ، مىرزا شىرىپ
جوراس، مىرزا مۇھەممەت سەئىد جوراسلار قورغانغا
چۈشۈپ سۇلتانغا: «مۇشۇ تازا ئوبدان ۋاقىت، مىرزا
نەسىرنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلسىلا! بىز شۇـ
نىڭ ئۈچۈن كەلگەن ئىدۇق» دېدى. ئىسكەندەر سۇلـ

تان كىرىپ: «غاز كاۋىپى تەييار، كاتتىباشلار كىرسە كاۋاپ يەيمىز» دېدى. مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا مۇھەممەت سەئىد، مىرزا شەرىپلەر قورغاننىڭ ئىچىگە كىردى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ قولىدا قارچىغۇ بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ كونا دوستى خوجا مۇھەممەت سادىق توغبېگى قورغاننىڭ ئىشىكىدە تۇرغان ئىكەن، ئۇ مىرزا مۇھەممەت سەئىدقا بىرئاز ئۇچۇر بېرىپ قويدى. مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئەھۋالنى چۈشىنىپ قولىدىكى قارچىغۇنى قويۇۋەتتى. ئارقىدىنلا «قارچىغۇم ئۇچۇپ كەتتى، ئۇنى تۇتۇپ كېلىڭلار» دەپ كەينىگە ياندى. مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا شىرىپلارغا دەپ قويۇشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى. سۇلتاننىڭ ئادەملىرى «ئەي مۇھەممەت سەئىد بەگ، سۇلتانىم ئۆزلىرىنى چىرلاۋاتىدۇ. بىر سائەت تۇرۇپ بەرسىلە» دەپ مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ كەينىگە كىرىۋالدى. لېكىن مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئىككىلەنمەستىنلا ئاتقا مىندى - دە، بازار تەرەپكە راۋان بولدى. مىرزا مەلىك قاسىم ئاكوپتا ئىدى، چاقىرىققىنى خەۋەر تېپىپ قېچىپ، ئوك - ساراڭنىڭ ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشتى.

ئەلقىسسە، مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئازراق يول ماڭغاندىن كېيىن ئۇچتۇرپاندىن چاقىرىپ كېلىنگەن مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا مۇھەممەت دوست جۇراسلار بىلەن ئۇچراشتى. مىرزا مەلىك قاسىم بەگ، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر ئەھۋالنى باشتىن - ئا-

ياغ ئوتتۇرىغا قويدى. مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا مۇھەممەت دوستلار ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر يەكەن تەرەپكە قېچىپ كەتتى. ئاندىن كېيىن مىرزا مەزىدبەگ ھارغىنلىقتا ماڭدى، ئىسكەندەر سۇلتان ئۆزبېكنىڭ كاتتىباشلىرىنى قاچقانلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغۇزدى. ئۇلار ئىككى گۇرۇپپا بولدى. مىرزا رىزا ھالالى، مىر مۇھەممەت مەنسۇر ۋە باشقا بىر قانچە كىشىلەر مىرزا ھاشىم، مىرزا مۇھەممەت دوستلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ قۇم ئېرىق دەريا-سىنىڭ لېۋىدە، مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ ئېتى خاتا ماڭغان ئىكەن، ئۇنىڭغا مەدەتكار بولدى. مىرزاھاشىم بەگ جوراس ئۇچتۇرپان تەرىپىگە بېرىپ، ئۇچتۇرپان-نىڭ سېپىلىنى قورشاپ دۇشمەننىڭ جاۋابىنى بەرمەكچى بولۇپ، ئۇچتۇرپان سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا-شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى كېچە كېلىپ ئۇچتۇرپان سېپىلىنى قورشىغان ئىدى. مىرزاھاشىم جوراس بىچارە بولۇپ قىرغىز تەرەپكە كەتتى. قىرغىزلار مىرزاھاشىم بەگ جوراسنى ئۆلتۈرۈپ، ئات، قورال جابدۇقلىرىنى ئېلىۋالدى، مىرزا مۇھەممەت دوستنى تۇتۇپ، سۇلتان-نىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ھاشىم بەگ بايـ رىنى، مىرزا شىرىپ جوراسنى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغـ قىنى مىرزا ھەيدەرنى ئاقسۇلۇقلارغا بۇيرۇپ شېھىت قىلدۇردى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن يەنە بىر گۇرۇھ ئادەملەر مىرزا مەلىك قاسىمبەگ،

مىرزا مەزىد بەگ ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىدلارنىڭ ئارقىسىدىن يۈرگەن ئىدى. ئۇلار، مىرزا رىزا، قۇربان قەلى پالۋاننىڭ ئوغۇللىرى ۋە باشقا كاتتىباشلار بولۇپ ھېلىقى كاتتىباشلارنىڭ كەينىدىن يېتىشتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ ئادەملىرى غەلىبە قىلدى. مىرزا مەزىد باش بولۇپ سۇلتاننىڭ ئادەملىرىگە چېقىلدى. مەزىد بەگنىڭ ئېتىغا ئوق تېگىپ يارىدار بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەزىد بەگ پىيادە قالدى. مەزىد بەگنىڭ كۆزىگە جاھان قىزىل كۆرۈندى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئايالى ئائىشە بەگ ئاغا ئېرىنى دۇشمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆردى. بىكار ئاتتىن چۈشۈپ ئېرىنىڭ قېشىغا يېتىپ كېلىپ ئاتىنى ئۇنىڭغا بەردى. مەزىد بەگ ئايالىغا كۆپ رەھمەت ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاتقا مىنىپ يارەنلىرىنىڭ كەينىدىن يېتىشتى. ئاندىن ئۇلار بارچۇق تەۋەلىكىگە يېتىپ كەلدى. مىرزا قۇربان جۇراس ئۇ چاغدا بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئىككى تەرەپ ئۇچرىشىپ قالدى. ھېلىقى كاتتىباشلار خانىنىڭ خىزمىتىگە ئالدىراشتى. خان مىرزاھاشىم بەگنىڭ مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا بەگ قاسىم ۋە مىرزا مەسئۇدلاردىن ئىبارەت ئوغۇللىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ماتىسىنى توتۇپ ئالاھىدە كۆكۈل بۆلدى. شۇنداقلا مىرزا ھاشىم جۇراسنىڭ مىرزا مەزىدبەگ، مىرزا قۇربان ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىددىن ئىبارەت بىر تۇغقانلىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلار ھەققىدە تۇر-

لۇق ئىززەت - ئېكرامىلارنى قىلدى. ئاندىن كېيىن لەشكەر توپلاشقا مەشغۇل بولدى. لەشكەر يىغىپ، رەتلەپ، ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىسكەندەر سۇلتانغا قارشى ئاقسۇ تەرەپكە راۋان بولدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت خان ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىسكەندەر سۇلتان ۋە ئاقسۇلۇق ئادەملەر قورغانلىرىغا كىرىپ مۇداپىئەدە تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئاقسۇنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قەھەتچىلىك پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئەھۋالى قېيىنغا چۈشتى. بىر ئادەمنى تۇتۇپ قولىنى باغلاپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. خان دەرھال ئۇنىڭ قولىنى يېشىۋېتىپ مېھرى شەپقەت بىلەن يۇمشاق مۇئامىلە قىلدى (باغلاقتىن خالاس قىلىۋەتتى) خان: «بۇ مەملىكەت مېنىڭ ئاتا مىراس مۇلكىم، بۇ يەرگە كەلگەنلەر كاتتىباشلارنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كېلىدۇ» دېدى ۋە ئۇچتۇرپان سېپىلىنى قورشاشقا ماڭدى. مىرزاشاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى يەنە بىر سېپىلنى ئىستىھكام قىلىپ قورشاپ تۇرغان ئىدى. خان ئۇچتۇرپان ئادەملىرىنى قىستاپ قويۇپ ئاقسۇ تەرەپكە كەلدى. ئادەملەر تەڭلىكتە تۇرغان ئىدى. خانغا ئادەم ئەۋەتىپ ئەكەلدۇرۇپ: «ھەزرىتى خان يەكەنگە قايتسۇن! ھازىر بىز قورقۇۋاتىمىز، خان ھەزرەتلىرىگە كۆرۈنۈشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتىمىز. كاتتىباشلاردىن بىرسى كەلسۇن بىز ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىپ كۆرۈنۈشكە ئالدىرايمىز» دېدى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئادەملىرىگە ياخشىلىقتىن خۇش خەۋەر، يامانلىقتىن تەھدىتىلەر قىلىپ يەكەنگە قايتىپ كېلىپ، پايتەختە كە ئولتۇرۇپ، شاھىم قۇلى كېرەك - ياراغنى ئۇرغۇن ئادەملەر بىلەن ئاقسۇغا ئەۋەتتى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ ئابدىسلىك دېگەن جايغا چۈشۈپ ئاقسۇغا ئادەم كىرگۈزدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرى ۋەيران بولۇپ شاھىم قۇلى كېرەك ياراقنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. كېرەك ياراغ خانىنىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئاملىرىنى يەتكۈزۈپ ئاقسۇ سېپىلىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئىسكەندەر سۇلتان قورغانىدا قالدى. قورغان ئەتراپىدىكى مۇھاسىرە ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتتى، 40 كۈندىن كېيىن سۇلتان كېسەل بولۇپ چىقىپ كەلدى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. ئاي كۆل ساردىغ كەنتىدە ئەبدال دېگەن بىر جاي بار ئىدى، شۇ يەرگە چۈشۈپ ئىسكەندەر سۇلتاننى ئولتۇرۇپ شۇ يەرگە دەپنە قىلدى. سۇلتان ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئۆز ھالىغا ماسلاشتۇرۇپ مۇنۇ رۇبائىنى ئوقۇدى:

ئېتىك بوراق، ئىگەرىڭدۇر فىروزە،
بولما مەغرۇر ۋاپاسىز بۇ كۈندىگە.
بۇگۈن سۇنغاي پىيالە، ئەتە كوزا...
بولساڭمۇ غەرق ئۇچكۈنلۈك دولىتىڭگە.

شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ، پۈتۈن لەشكەرنى ئېلىپ يەكەنگە يېتىپ كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. خان كۆڭۈل بۆلۈپ شاھىم قۇلى كېرەك ياراغنى مۆتىۋەللىلىك ① كە تەيىنلىدى. مىرزا موناق بەگنى ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىنئام قىلىپ يولغا سالدى. شۇ يىلدا ئاقسۇدا قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ تا ھازىرغىچە مىرزا موناقنىڭ قەھەتچىلىكى دېيىشىدۇ.

مۇھەممەت خان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىسىدا قىلغاي) نىڭ ئوغلى شاھى شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ ئاقتۇتى

ئىسپات قىلىنمىشىچە، شۇجا ئۇددىن ئەخمەت خان ئەقىللىك، ياۋاش، چىرايىدىن كەمتەرلىك چىقىپ تۇرىدىغان بىر پادىشاھ ئىدى. ئۇ ئاقسۇنىڭ لەشكەر-لىرىنى قايتىپ كەلدى. شاھلار خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئوغلى ئەبۇكە سۇلتاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ پەيدا قىلدى، ئەبۇكە سۇلتاننى بەلىخ تەرەپكە چىقىرىۋېتىشتى، ئەبۇكە سۇلتان ئىمام قۇلى خان (ئاللا ئۇنىڭ ياتىدىغان جايىنى نۇرلۇق قىلغاي) نىڭ ئالدىغا باردى. ئىمام قۇلى خان غەمخورلۇق قىلىپ قوزۇنىڭ ئەمىرلىكىنى ئۇنىڭغا بەردى.

ئەلقىسسە، شۇجائۇددىن ئەخمەت خان، يەكەن، قەشقەر، يېڭىسار، ئاقسۇ، كۇچار، خوتەن، سىرىققوللارنى

① مۆتىۋەللى — ئىگىدارلىق قىلغۇچى

هەتتا بەدەخشانغىچىلىك ئۆز قولىغا كىرگۈزۈپ ئون يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت بىرقانچە يىل خانلىك خىزمىتىدە بولغان ئىدى. ئۇنى كۈچارلىك پادىشاھلىقىغا ئەۋەتتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بايرىن خوتەندىن كەلگەن ئىدى. قەشقەر كاتتىباشلىرى كېلىپ خانغا ئەھۋال ئېيتىپ، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى تەلەپ قىلدى. خان ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنى ئەبدۇلىتىپ خانلىك ئاتا بەگى قىلدى. مىرزا ئەبۇغۇر بەگنى بولسا خوتەنلىك باشلىقلىقىغا ئەۋەتتى. ئۇجائۇددىن ئەخمەتخان كەڭ كۆشادە ئۇۋ ئۇۋلاش، ئىكار قىلىش بىلەن بولدى. خان قۇش جىگىرىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. مىرزا شاھنىڭ ئوغلى ئەبولمەئانى شاھ خانلىك ئىشىك ئاغاسى بولدى. سىرىق قولنىڭ ھوقۇقى مىرزا شاھ ئوغلى مۇھەممەت قاسىم شاھقا بېرىلدى. يولدىن ئازغان ئەبۇلمەئانى شاھ، قارا يۇز مۇھەممەت قاسىم شاھلار خانغا قارشى چىقتىشتى. بۇ ھارام تاماقلار گۇرۇھىدىكىلەر 500 گە يېقىن كىشى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ (خانلىك) شاھ پەرىپە دىگەن بىر تۇغقىنى ئەلى ئەسقەر شاھ خانغا دەپ قويمىدى. ئەلى ئەسقەر شاھ يەكەنلىك ھاكىمى ئىدى. شاھ پەرىپە: «خانغا خىزمەتدە بۇ ئەھۋال يەتكۈزۈلۈپ بولدى» دەپ ئويلاپ: «ئەي پادىشاھى جاھان، ئەبۇلمەئانىدىن كۆڭلۈم خاتىرجەم ئەمەس، ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش كېرەك» دېدى. خان

شاھ: «ئەي شاھىم، سىلە تۇرۇقلۇق بۇ ئىش ئانچە سوزۇلۇپ كەتمەس» دەپ جاۋاب بەردى. شاھ پەرىپە چارا قۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ «ئەي پۇتۇن ئالەمنىڭ پادىشاھى، ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملەرنى ئۆلتۈرەيلى ياكى قوغلاپ چىقىرايلى» دېدى. خان تەۋەككۈلنى خۇداغا قىلىپ: «شاھ ئەبۇلمەئانى بىلەن شاھ مۇھەممەت قاسىملارنى باشتىن ئاخىر بىز تەرىپىلىگەن ۋە كۆپ تۇز بەرگەن ئىدۇق، ئەگەر ئۇلار بىزگە سۇيىقەست قىلىشقا ئۇرۇنسا خۇدايىتائالا ھازىر، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر» دېدى. بۇنىڭدىن ئارتۇق بىر نېمە دېمىدى. خان شىكارغا بېرىپ ھەرقايسى ئورۇنلارنى ئايلاندى.

بىر كۈنى ئۇ بارچۇق تەرىپىگە بېرىپ قابالى سىراب دەپ ئاتالغان شاھ نەزەر سىرابنىڭ ئۈيىگە چۈشتى. خان بىرقانچە يېقىن ئاغىنىلىرى خوجا مۇزەپپەر، خوجا ۋەيس، خۇدا بەردى بەخشى، خوجا شەھرۇخ ۋە باشقىلار بىلەن سىرابنىڭ سارىيىدا بىللە بولدى. كاتتىباشلاردىن خوجا لېتىپ، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا لېتىپ جوراس قاتارلىقلار بوستاندا ئوخلاۋاتاتتى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى، قارا يۇز شاھ مۇھەممەت قاسىملار يېرىم كېچىدە 200 لەپەر ئاتلىق، قوراللىق كىشىلەرنى باشلاپ خانلىك ئوستىگە يېتىپ كەلدى. كاتتىباشلاردىن قايسى بەشىنى كۆتۈرسە شۇنى ئاتتى، شۇنىڭ بىلەن كاتتىباشلار مەدىرلىماي يېتىشتى. خان سىرابنىڭ سارايىدا ئىدى.

شاهلارنىڭ ئادەملىرى ھەلقە قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. خان خوجا ۋەيس مىرئاخور، خۇدا بەردى بەخشىلەرگە «ئەشكىنى ئىتتىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئۇلار ئىشىكنى ئىتتىشتى. خوجا مۇزەپپەر: «ئامبارغا كىرىڭلايلى» دېدى. بىر نامەرد چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتتى. ئۆي قاراڭغۇ بولدى. خان ئامبارغا كىردىڭالدى. شاهلارنىڭ ئادەملىرى سارايىنىڭ ئىچىگە كىردىشتى. قاراڭغۇدا بىر قانچە كىشىلەرنى زەخمىلەندۇردى، ئاتۇشلۇق خوجا مۇزەپپەر خانىنىڭ يېقىنى بولۇپ، مىرابلىق قىلاتتى. ئۇنىمۇ زەخمىلەندۇردى. خان: «ئۆي قاراڭغۇ، بۇ ھارام تاماقلار ئالدىغا كىم ئۇچرىسا شۇنى ئۆلتۈردىدۇ. بۇلارنىڭ سۈيىقەستى مەندە، شېھىتلىق مەرتىۋىسى 1000 دىن بىر ئادەمگە مۇيەسسەر بولمىدۇ، نېمە ئۈچۈن تۇرىمەن؟» دەپ ئويلاپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن «سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلار خاندا، مانا مەن خان بولىمەن، مەقسىتىڭلارغا يېتىۋېلىڭلار!» دەپ ئۇنلۇك سۆزلەپ، ئامبارىدىن سارايغا چىقتى. ئەبۇلمەنسۇر شاھ كېلىپ خانىنىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «پادىشاھىم قورقمىسىلا ھېچ نەرسە يوق» دېدى. لېكىن نەرىم دېگەن ئاتلىق بىر ھارامزادە بار ئىدى، ئۇ كېلىپ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ خانغا تىغ ئۇردى، خان ئىمان كەلىمىلىرىنى ئېيتىشقىلا مەشغۇل بولدى. ئەبۇلمەنسۇر شاھنىڭ يۈسۈپ دېگەن بىر بىكاۋۇلى خانىنىڭ ئىشىنى تاماملىدى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەنسۇر، قارا يۈز مۇھەممەت قاسىم داغدۇغىدىن بىكار

بولۇپ شەھەرگە قايتتى. خان قانغا مىلىنىپ يەردە يېتىپ قالدى.

كاتتىباشلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ كېلىپ خانىنىڭ مۇبارەك جەسىتىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى. خانىنىڭ كاتتىباشلىرىدىن ئاۋۋال ھەزرىتى خوجام رەھىمەمۇللا ئاخۇن، ھاپىز مۇرات ئەلەيھىر رەھىمە، شۇتۇر خەلىپە، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن مۇللا سالىھ، قازى نەجمۇددىن، قازى مىر مۇھەممەت رىزا ۋە مىرھاشىم خوجىلار يىغىلىپ خانىنىڭ قاتىلىنى تېپىشقا موقىت بولۇپ قارشى تەرەپكە ئاتلاندى. شاھان مۇھەممەت خانىنىڭ مەدرىسىگە يىغىلىپ خانىنىڭ كاتتىباشلىرىنى بىر - بىرلەپ چاقىرتتۇرۇپ بويسۇنۇش ۋەدىسىنى ئالدى (بەيئەت قىلدۇردى) بەزىسى ئىختىيارىي، بەزىسى مەجبۇرىي ھالدا بويسۇندى. لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدىن ھەزرىتى ئاخۇن ھاپىز مۇرات جۈرئەت قىلىپ شاھلاردىن سورىدى: «خانىنىڭ قاتىلى كىم؟» ئەبۇلمەنسۇر شاھ: «خانىنىڭ قاتىلى مەن بولىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. ئاخۇن كەلان ئەلەيھىررەھمە: «خانىنىڭ قاتىلى ئېنىقلاندى» دېدى. ئەبۇلمەنسۇر شاھ ئاچچىقلاپ: «خانىنى مەن ئۆلتۈردۇم دېدىمغۇ؟ نېمە داۋراڭ سالىسەن؟!» دېدى. ھەزرىتى ئاخۇن: «بىزنىڭ مەقسىتىمىز شۇكى، شەرىئەتكە مۇۋاپىق بولسا خانىنىڭ شېھىتلىقىغا مەلۇم بولىدۇ، دېمەكچىمىز» دېدى. كاتتىباشلار ئالتۇنغا كېلىپ خانىنىڭ نامىزنى ئوقۇپ ئۇلۇغ ئاتىسىنىڭ ياتقىغا دەپنە قىلىشتى.

شاه شۇجائۇددىن ئەھمەت خان 50 يىل ئۆمۈر كۆردى. 10 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسىدىن بەش سۆرەنى تەلىم ئالغان ئىدى. خانىنىڭ ئاددىي شۇ ئىددىكى، ھەرقانداق بىر تەرەپكە بېرىشقا خاندىن رۇخسەت سورىسا، ئۆزىنىڭ سەللىسىنى تۈتۈپ تۇراتتى. خان ئۇنىڭغا فاتىھە ئوقۇپ رۇخسەت بېرەتتى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ ھارام تاماق شاھلارغا قارشى لەشكەر تارتقىنى، يۇنۇس سۇلتانىنىڭ قۇرەيش سۇلتاندىن ئىبارەت بەختسىز خانىنىڭ ئەھۋالى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئەلى ئەسقەر شاھ بۇھادىسىدىن خەۋەرسىز ئىكەن، يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەنسۇر ئۆھ قارا يۇز شاھ مۇھەممەت قاسىملار شۇجائۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ چوڭ ئاكىسى شاھ ئەلى ئەسقەرگە بولغان ئۆچىنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن شاھ ئەلى ئەسقەر ھەيران بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى: «ئەبۇلمەنسۇر بىلەن مۇھەممەت قاسىملارنى بىر مەسلىھەتسىز بار ئىدى دەپ چاقىرساق ئۇلار كېلىدۇ، كەلگەندە تۇتۇپ، ئۆلتۈرۈپ، باشلىرىنى ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتسەڭ بېرەيلى» دەپ مەسلىھەت بەردى. شاھ پەرىپە: «ئەبۇلمەنسۇر بىلەن مۇھەممەت قاسىملار گۈرۈھىدىكىلەر

500 گە يېقىن كېلىدۇ، بىزنىڭ ئادىمىمىز ئاز، بۇ ئىشنىڭ ئەھىمىيىتىدىن چىقالايمىزمۇ - قانداق؟» دەپ ئىككىلىنىپ تۇرغانلىقىدىن كېيىن، شاھ پەرىپەنىڭ ئايالىمۇ جىم بولۇپ قالدى.

ئەلقىسسە، يولدىن ئازغان ئەبۇلمەنسۇر بىلەن باشقا ئادەملەر بىرلىشىپ سۇلتان قۇرەيشنى خانلىققا تەيىنلەشتى. سۇلتان قۇرەيشنىڭ نامىدا نىشان يېزىپ، بىر قانچە گەپلەرنى قوشۇپ قازى مىر مۇھەممەت رىزانى ئەلچى قىلىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. ئەلچىلىك مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «كونا قائىدە بويىچە بىزنى خانلىققا تەيىنلىدى. خوتبە، تامغىلار مېنىڭ نامىم بىلەن بېزەلدى. سىلىمۇ خوتبە، تامغىلارنى مېنىڭ نامىم بىلەن قىلىڭلار! بىزگە ئوبدان بويسۇنۇڭلار! ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ھوقۇقىنى يېڭىدىن بېكىتمىز! باشلىقلار ھەممىسى ئۆز ئورنىدا تۇرسۇن! ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، مەملىكەتتىن چىقىپ كەتسۇن!»

شۇنىڭ بىلەن قازى مىر مۇھەممەت رىزا قۇرەيش سۇلتاننىڭ نامىسىنى كۆتۈرۈپ قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ ئەلچىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلدى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بايىرىن قەشقەرنىڭ ھاكىمى، مىرزا غازى بارلاس يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. بۇلار بىرلىككە كېلىشىپ «بۇرادىرىمىز قۇرەيش سۇلتان ياخشى يارلىغ ئەۋەتىپتۇ. قۇرە-

يش سۇلتان مەددىن چوڭ، بىزگە ئىسىبەتەن ئاتا ئورنىدا. ئۇنىڭغا جان دېلمىز بىلەن بويسۇنمىز، لېكىن بىزنىڭ ئاتىمىز بۇرادىرىم قۇرەيش سۇلتانغا ئەمۇ ئاتىسى، ئاتىمىزنى بىر پۇتۇن خارلىق بىلەن ئۆلتۈرۈشتى. بىزنىڭ قان قېساسىمىزنى بەرسە بىز ھامان بىر تۇغقان، ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن، ئاتىمىزنىڭ قان قېساسىنى تەلەپ قىلمىشىمىز كېرەك، تەلەپ قىلمىساق بولمايدۇ» دەپ مىر مۇھەممەت رىزانى قايتۇرۇشتى.

قازى مىر مۇھەممەت رىزا يەكەنگە قايتىپ ئابدۇلھېتىپخانىنىڭ سۆزلىرىنى قۇرەيش سۇلتانغا يەتكۈزدى ... مىر مۇھەممەت رىزانى يەنە قايتۇرۇپ قەشقەر، يېڭىسار باشلىقلىرىغا مەسلىھەتكە ئەۋەتتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بىلەملىك ھەم ئەقىللىك كىشى ئىدى. ئۇ «بەزى ئادەملەر شاھ ئەبۇلمەئانى تەرەپكە يان باسىدىغاندەك قىلىدۇ، بۇ مۇھىم ئىشنى تەدبىر قىلىپ بىر تەرەپ قىلمىش كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئابدۇلھېتىپخانغا: «ئەي پادىشاھىم، قېنىن بىر ئىش يۈز بېرىپ قالدى. بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش بەكمۇ مۇشكۈل» دېدى. ئابدۇلھېتىپخان بەگكە خۇرسەنلىك بىلدۈرۈپ ئېيتتىكى: «كېگەش قىلىپ بۇ مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى قىلايلى!» مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ خانغا: «بۇ ئىشنىڭ چارىسى مىرزا خۇدايار قالۇچى، مىرزا ئەلى شىر، شەھرىيار بەگ قالۇچىنىڭ ئوغلى پولات خوجا، باھا-

دۇر بايرىن ئوغلى خۇدايار خوجالار كېچە - كۈندۈز خانىنىڭ سۆھبىتىدە ئۆتىدۇ. شۇلارنىڭ ئالدىغا ئەۋالنى قويايلى! ئەھدى پەيمان بېرەيلى! ئۇلارنىڭ ئاتىلىرى بىلەن بىر تۇغقانلىرىدىن خاتىرجەم ئەمەس» دېدى. خان دەرھاللا مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجالارنى چاقىرتىپ مەسلىھەت سېلىپ ئېيتتىكى: «ئەي مىرزادىلەر، خاتىرجەم چاغلاردا بىر قانچە قېتىم ئۆزلىرىگە جانلىرىمىز پىدا، دېگەن ئىدىڭلار! بېشىمغا قارا كۈن چۈشۈپ قالدى، سىلىدىن شۇنى ئۈمىد قىلىمەنكى، بىزنى دۈشمەنىمىزنىڭ قولىغا قويمىغايسىلەر!» مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا ۋە خۇدايار خوجالار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈپ: «تېنىمىزدا جېنىمىزلا بولىدىكەن خىزمەتكارلىقىنى، ھالال تاماقلىقىنى ئورۇنلايمىز» دەپ قاتتىق قەسەم ئىچىشتى. شۇنىڭ بىلەن خان شادىمان بولۇپ قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ئادەملىرىنى توپلاشقا مەشغۇل بولدى.

ئەلقىسسە، ئادەملەر يىغىلىشتى، ئارىغا مەسلىھەت سېلىنىپ ئەھدى پەيمان بېرىشكە تەكلىپ قىلىندى. نادىر پالۋان بىلەن شەھىيار بەگلەر جاۋاب بەرمەي ئارقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجالار تېخ تارتىپ قوپۇپ: «ئەي چوڭ ئادەملەر، ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلار كى، بىز ئەھدى پەيمان قىلىشتۇق.

كىمىكى ئابدۇلبتىپ خانغا قارشىلىق كۆرسىتمەكچى
ئەلۋەتتە ئۇنى تەخ بىلەن سۇغىرىمىز» دېدى. شەھ-
رىيار بەگ، نادىر پالۋانلار پەرزەنت، بۇرادەر-
لەردىن بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چارسىز قالدا:
«ئەي ياشلار، بىز سىلەرنى سىناپ باقماق ئىدۇق،
شۇنىڭ ئۈچۈن خەم ئولتۇرغان. بىزنىڭ مەقسىتى-
مىز خانلىقنى دۆلىتىنى تىلەش، خىزمىتىنى قىلىشتىن
ئۆزگە بولامدىغان؟» دەپ ئەھدى پەيمان بېرىپ
بەيئەت قىلدى.

شۇ چاغدا ئابدۇلبتىپ سۇلتانلىقنى سۆھبىتىدە
بولۇۋاتقانلاردىن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىن،
مىرزا غازى بارلاس، مىرزا قۇربان، مىرزا شاھ
مەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات،
مىرزا داراپ بارلاس ۋە ئۇنىڭ ئوغلانلىرى: مىرزا
جەئىپەر، مىرزا سەنجەر، مىرزا كامال بارلاس، مىر-
زا ئابدۇساتتار؛ ئاق بوراق خوجامىلاردىن: كىچىك
خوجا، چالما خوجا، قازى مۇھەممەت يۈسۈپ، مۇھەم-
مەت شاھ خوجالار؛ ئايماق كاتتىباشلىرىدىن: نادىر
پالۋان، شەھىيار بەگ، ئالىم مىرەك، خوجا پادى-
شاھ قوللار لەشكەر ئوپلاپ يەكەن تەرەپكە ھۇجۇم
قىلىشتى.

شۇ كۈنلەردە ئەبۇلمەئانى بەكاۋۇل يەكەندىن
قېچىپ قەشقەرگە كەلدى. مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق
بوراق، مىرزا خىسرو بايرىن ۋە خوجالبتىپ قاتار-
لىق (يەكەندىكى ئابدۇلبتىپ خانىنى ھىمايە قىلمىدىغان)

كاتتىباشلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى ھەقىقىي
ئەھۋالنى ئېيتىپ، تۈزكور شاھلاردىن رۇخسەت ئېلىپ
قەشقەرگە ئەۋەتتى. رۇخسەت ئېلىشتا شاھلارغا: «مۇ-
ھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرلىك، ئۇ بېرىپ قەش-
قەرلىكلەرنى ۋەيران قىلسۇن. قەشقەرلىكلەر ئابدۇ-
لبتىپ خانىنى تۇتۇپ ئېلىپ تەسلىم بولۇپ كۆرۈنۈش-
كە كەلسۇن» دېيىشتى.

لېكىن ئۇلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى يولغا
سالغاندا «قەشقەر باشلىقلىرى ئابدۇلبتىپ خانىنى
تېزراق ئېلىپ كەلسۇن! بىز مۇنتزىر بولۇپ ئۇممە-
كۈتۈپ تۇرىمىز. يولدىن ئازغان شاھلارنىڭ دەس-
تىدىن بەكمۇ تەڭلىك تارتتۇق» دېيىشتى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرگە
بېرىپ خانىنى تەرغىپ قىلىپ، قىزىقتۇرۇپ يېنىپ
كەلدى.

ئابدۇلبتىپ خان بىلەن قەشقەرنىڭ باشقا
ئەمەلدارلىرى يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى، يېڭى
سارغا بېرىپ سېپىل ئالدىدا توختاشتى. مىرزا غازى
بارلاس ھەراۋۇل ئورنىدا راۋان بولدى. قىزىل
كەنتىگە يەتكەندە دۇشمەنلىك ھېچبىر نامە نىشانى
سىنى تاپالمىدى، قىزىل كەنتىدىن ئۆتۈپ ھىمىتنىڭ
سېپىدىكى بىر رەباتقا يەتتى. شۇ يەرگە كەلگەندە،
يولنى قويۇپ كۆك رەبات بىلەن قارا ھوجاج ئوتتۇ-
رىسىدىكى يول ئارقىلىق مېڭىپ كۆك رەباتقا كەلدى.
مىرزا كېيىكاۋۇس دوغلات 18 نەپەر كىشى بىلەن

كۆك رەباتتا قاراۋۇل ئىدى. ئۇلار كۆزىنى يولغا تىكىپ كۆكنار ئېچىش بەزمىسىگە مەشغۇل بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى، ئەمىر غازى بارلاس قورشاپ ئۇلارنى تۇتۇۋالدى. مىرزا كېيىكاۋوس بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كېيىكاۋوس: «بىزنىڭ ئورنىمىزغا يەكەندىن كىشى كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى» ئاخىردا ئەسىر بولۇشتى. قاراۋۇللار ئابدۇلېتىپ خانغا ئەۋەتىپ بېرىلدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار كۆك رەباتتىن ئۆتۈپ قارا ھوجاج يېزىسىغا كەلدى. قارا ھوجاجتا 12 كىشى قاراۋۇل بولدى. يەتتە نەپەر جەڭچى غازى بەگنىڭ نەۋكەرلىرىنى ئېلىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئېچىدىن بەشى قېچىپ شاھلارغا قوشۇلدى. غازى بەگ ئۇلارنىمۇ خانغا ئەۋەتتى.

خان ئەسىرلەردىن ئەھۋال سورىدى، ئۇلار جاۋاب بېرىپ ئېيتتىكى: «ئەلى ئەسقەر شاھ، ئەبۇلمەئانى شاھ، مۇھەممەت قاسىم شاھلار يېقىنلىرى بىلەن بىللە يەنە خوجا ئابدۇرازاق ۋە ئۇنىڭ ئوغلى شاھ خوجا، مۇھەممەت ئابدۇللا خوجا، ئىبراھىم سۇلتان ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ئەلى سۇلتان، مىرزا مۇزەپپەر يارقى، مىرزا مۇھسىن دوغلات قاتارلىق 2000 غا يېقىن كىشى بىر مەقسەتتە بىر تەرەپ، قالغان ئەمەلدارلار، كاتتىباشلار ھەسسىلەن، مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق بوراق، مىرزا خىسرەۋ بايىردىن، خوجالېتىپ، مىرزا مەلىك قاسىم،

مىرزا مەسئۇد قاتارلىقلار، ئۇلار خاتىرجەم ئەمەس، خان تېزلا راۋان بولدى، ئوڭدا، سولدا ۋە ئوتتۇرىدا تۇرىدىغان بارلىق لەشكەرلەر «قارا ھوجاج» غا چۈشۈپ، قارا ھوجاجتىن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ، غازى بەگلەرنى ھاراۋۇلغا ئەۋەتتى. لەشكەر لەردىن مىڭ كىشىنى ئىلغار باشلىقلارغا ھەمراھ قىلدى. ماپان دېگەن جايدا ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئەمەلدارلىرى شاھلار بىلەن يۈزمۇ يۈز ئۇچرىشىپ قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپبەگ بىلەن غازى بەگلەر خانغا كىشى ئەۋەتتى، خان تېزىشچانلىق كۆرسىتىپ ئەمەلدارلارغا يېتىشۋالدى، شاھلارمۇ ئۇزۇنىڭ بەختسىز خانىغا كىشى ئەۋەتىپ تاۋاجى يېزىسىغا چۈشۈشتى، شاھلارغا ئەۋەتكەن كىشى يېتىپ بارغاندىن كېيىن شاھلارمۇ مېڭىشقا تالدىردى، مىرزا ئابدۇغاپپار، خوجا لېتىپ ۋە مىرزا خىسرولار: «شاھلار ھاراۋۇل يولى بىلەن 3000 جەڭچىنى ئېلىپ ئىلگىرى ماڭسۇن، بىز لەشكەرلەرنى جۇغلاپ ماڭايلۇق، شۇنداق قىلغاندا شاھلار دۈشمەنلىرىنىڭ ئىشىنى ئاسان بىر تەرەپ قىلالايدۇ» دېدى.

ئەلقىسسە، شاھلار جۈرئەت قىلىپ خانىنىڭ يولىنى توستى. ئۇرۇش باشلاندى. تاھىر مىر ئاخور مۇھەممەت ئۈزەز شاھنى تۇتۇپ خان ھەزرەتلىرىگە ئېلىپ كەلدى. خان ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتەكچى بولغىنىدا، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ قويمىدى، ئۇنىڭ بىلەن ئۇلتۇرۇۋەتتى. مىرزا قۇربان بەگ

مۇھەممەت قاسىم شاھنى باغلاپ خانىنىڭ مۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. خان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار خۇشال بولۇشتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ مۇھەممەت قاسىم شاھقا: ئاتا - بوۋىمىزغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، بولمىغۇر ئىشتىن بىرنى قىلدىڭ، «بىلىمسىز دېگەن تۈزلۈقنى چاقىدۇ» دېدى. ئاخىرى مۇھەممەت قاسىم شاھ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگگە دەشنام قىلىشقا ۋە ناسەزا ئېيتىشقا باشلىدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ: «شاھنىڭ پۇتلىرى كېسىلسۇن» دېدى. مۇھەممەت قاسىم شاھ پۇتلىرىنى بەگگە كۆرسىتىپ قوپال گەپلەرنى قىلىدى. مۇھەممەت قاسىم شاھنى ئۆلتۈرۈشكە ئىشارەت قىلىشتى.

شاھ تەرەپ مەغلۇپ بولدى. ئەلى ئەسقەر شاھ بىلدىكى، ئىش قولدىن كەتتى، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى كۆرۈپ مەيدانغا كىردى. ئەمىر مۇھەممەت يۈسۈپنۇ مەيدانغا كىردى. ئىككى تەرەپ روبىرو بولۇشتى. شاھنىڭ قولىدا قىلىچ بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ پالتا تۇتۇپ شاھنىڭ ئۇدۇلىدا تۇردى. بەگگە ئۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بەگ نۆۋەتنى شاھقا ئۆتۈندى. شاھ مىرزامۇھەممەت يۈسۈپ تەرەپكە تىغ تاشلىدى. شاھنىڭ قىلىچى بەگ ئېتىنىڭ بېشىغا چۈشتى. مىرزامۇھەممەت يۈسۈپ بەگ پالتىنى شاھ تەرەپكە چۆردى. شاھ پالتىدىن قوغدىنىمەن دەپ بېشىغا قالقان تۇتۇۋالدى، شاھ

نىڭ ئېتى مۇدۇرۇپ كېتىپ قالقانىنىڭ قىرغىقى شاھنىڭ سەللىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ پالتىنى شاھنىڭ بېشىغا شۇنداق ئۇردىكى مېڭىسى چۈۋۈلۈپ كەتتى. شاھنىڭ خىزمەتكارلىرىدىن خوجا جاروپ ئاتلىق بىر كىشى بار ئىدى، ئۇ يۈرەكلىك ئادەم ئىدى. بەگنىڭ يولىنى توسۇپ بەگگە ھۇجۇم قىلدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ: «ئەي خوجا سەندىن ھېچنەرسە قالمىدى، ۋاپادارلىقنى ئاشكارا قىلدىڭ، بەگنىڭ جېنى ۋە پەرزەنتلىرىگە رەھىم قىلغىن، شاھقا ۋەكالىتەن سېنى چوڭ ئىززەت ئىكرام قىلىمىز» دەپ نەسىھەت قىلىشقا ئېغىز ئاچتى. جاروپ بەگگە سەت دەشنامىلارنى قىلىپ قېشىغا يېقىن كەلدى. بەگ چاردىسىز جاروپقا يۈزلەندى. شاھنىڭ قىلىچى تېگىپ بەگنىڭ ئېتى ياردار بولدى. ئاتىنىڭ بېشى قانغا بويۇلۇپ تۇرغاچقا جاروپنىڭ ئېتى ئۇركۈپ كەينىگە سىلجىدى. قازايى ئىلاھى جاروپنىڭ بېشى تۆۋەن بولۇپ قالدى. بەگ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ جاروپنىمۇ ئۆلتۈردى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ خۇداغا شۈكۈر سانا ئېيتتى.

قۇرەيش سۇلتان مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. شاھ تەبۇلمەئانى مەيداندىن بەدەر كېتىپ، ئەنقا دېگەن قۇشقا ئوخشاش، ئىسمى بار، جىسمى يوق بولۇپ كەتتى. ئەمەلدار ۋە ئۇلۇغلار خانىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپ خانلىق خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەزىزلەر (ئۇلارغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى يار بولغاي)، ئۇلۇغلار ۋە ئەمەلدارلار كونا قائىدە بويىچە ئابدۇلېتىپ خانىنى خانلىققا تەيىنلەشتى. خوتبە ۋە تامغىلار شۇ كىشىنىڭ نامى بىلەن بېزەلدى. ئۇ كىشىنىڭ نامىدا پازىل كىشىلەر توپلاملارنى تۈزدى. شائىرلار شېئىرلارنى يازدى. شۇ جۈملىدىن: ئاخۇن خوجا نەسىر مۇنۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

ئەي پەلەكنىڭ پادىشاھى ساڭا كۈندۈر تەخت ماكان،
ئالەم سېنىڭ ساقلىشىڭدىن خاتىرجەمدۇر ھەم ئامان.

تىلەيمەن جان دىلىم بىلەن خۇداۋەندى جاھاندىن.
بولساڭ 100 يىل سەن پادىشاھ مەن فاتىھە ئوقۇسام.

خوجا ئابدۇرازاق ھەزرىتى خوجا ئەھرارنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادىدىن ئىدى، شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خان ئۇنى دىتىپلىق مەنسىپىگە تەيىنلەپ ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا چىقاردى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى شاھ خوجا ئابدۇلېتىپ خانغا يېقىن ئىدى. ئۇ بەدەخشاندىن مۇنۇ رۇبائىينى يېزىپ خانغا ئەۋەتتى:

«بۇلبۇل قەپەزدە ئەسىر، قاغىلار باغدا،
كىيىك ياقا - پۇچقاقتا، ئىتلار ھويلىدا،
سۈمرۇغ دېگەن قۇش غېرىپ، سا ۋەتەندە،
مەن سەرگەندار، ياتلار يار ئالدىدا.»

ئەمەلدارلار بۇ رۇبائىينى ماختىشىپ پۇل چېچىشتى، ئەمما ئابدۇلېتىپ خان چىرايلىق شەكىللىك پەرى سۈرەتلىك، شېرىن سۆزلۈك، مۇبارەك خەۋەرلىك ئادەم ئىدى. كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل قۇشلىرىنى قارچىغىدەك ئۇۋلايتتى. يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى مۇنۇ قوشاقنى شۇ كىشىنىڭ ھالىغا مۇناسىپ بىلىپ ئوقۇيتتى:

قوشاق

خالايىقلار ئېيتاتتى سەندۇر سەن ئىكىنچى يۈسۈپ،

قاچانكى ياخشى بىلسەڭ ھەقىقەت قاندىنمۇ ئەرزاندۇر.

مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى ئاتالىق قىلىپ خوجالىتىپ بەگنى بۇرۇنقى تۇزۇم بويىچە ۋەزىر قىلدى. مىرزا غازى بارلاس قەشقەرنىڭ ھاكىملىقىغا ئىلان قىلىندى. قوش بېگى گېرىمنى مىرزا ئابدۇغاپپارغا تاپشۇرۇشتى. سېرىق قولنىڭ ھاكىملىقى مىرزا قۇربان جوراسقا مولاپ بېرىلدى. تۇمەننىڭ مىرابلىقى ئەمىر خىسرو بايرىنغا تاپشۇرۇلدى. خان مىرزا ئابدۇ ساتتار ئاق بوراقنى ئىشىك ئاغا قىلدى. تاھىر مىر ئاخورنى مۇتەۋەللىلىكە ئىلان قىلدى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىشلىرى ئورۇنلاشتى. ئۇ كىشىنىڭ تىرىشچانلىقىدا پادىشاھلىق گۈلىستانى ئىرەمنىڭ رەشكىگە ئايلاندى. شاھلار خانىنى ئۆلتۈرگەن چاغدا مىرزا غور ساغىرچى خوتەنىدىن قېچىپ كۇچار، قاراشەھەر تەرەپكە كېلىۋالدى. ئابدۇلىتىپ خان خانلىق تەختىگە ئورۇنلاشتى. مىرزا ئەبوغۇر خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. خان ئۇنى ياخشى ئەزىز بىلىپ، خوتەنىنىڭ ھاكىملىقىغا يەنە قايتا ئەۋەتتى. كۆرەلمەس كىشىلەر ئىچكىرىلەپ چۆكۈپ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بىلەن مىرزا ئەبوغۇرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىتنە - پاسات پەيدا قىلدى.

قەشقەر ھاكىملىقى بىلەن ئابدۇلىتىپ خانىنىڭ ئاتالىقى مىرزا ئەبوغۇرغا تەئەللۇق بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ مىرزا ئەبوغۇردىن قورقاتتى. بىر نەپەس سۈنىمۇ خاتىرجەم ئىچمەيتتى. مىرزا ئەبوغۇرنى تۈۋتۈشقا ئەمەلدارلارنى «ئىلغار» يولى بىلەن ئەۋەتتى. «ئىلغار» نىڭ ئالدىغا مىرزا ئابدۇساتتار ئوردا بېگى، مىرزا ئەلى شىر، مىرزا ھەبىب جوراس، مىرزا ئابدۇراخمان دوغلات ۋە تاھىر مىرئاخۇنلارنى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمەلدارلار بېرىپ مىرزا ئەبوغۇر بەگنى ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ئەبوغۇر بەگ شانىشەۋكەتلىك بەگلەرنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇنى تەبەت (شىزاڭ) تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا ئەبوغۇر سانجو دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ شۇ يەردە كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلتۈردى. مىرزا ئابدۇغاپپارنى خوتەنىنىڭ كاتتىباشلىقىغا ئەۋەتتى. مىرزا موناق جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى، ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا مۇھەممەت رىزا، مىرزا سەلىم بەدرى لەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان مىرزا مۇھەممەت رىزانى قوش بېگى قىلدى.

خانىنىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنىغا 14 يىل بولغان ئىدى. مىرزا ئەبوغۇر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئەركىن ھوقۇق مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ ئەمەلدارلار ئىچىدە چەكسىز ئەركىن ھوقوقدار بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلۇق،

تەكەببۇرلۇق ئۇنىڭ كۆڭلىدە غالىپ كېلىپ، يېقىن ئادەملىرىدىن ئورۇس خوجا، نوروز مۇھەممەت كۆكە-ھادى سەلىمە كېرەك ياراغ، خوجا سەلىم بىكۇۋۇل-لارنى بەلىخ تەرىپىگە كۆچۈرۈۋەتتى. بەگنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن خان ۋە خانىنىڭ ئانىسى نارازى بولدى. خانىنىڭ ئانىسى تۈرسۇنخان قىتغىنىنىڭ بىر تۇغقىنى بولۇپ، ئۇ شۇ دەۋردىكى ئايالالارنىڭ ئەڭ ئەقىللىك رەكىسى ئىدى. ئۇ بۇ مەسىلىنى باشقىلارغا ئېيتىپ ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئەمەلدارلارمۇ بۇ ئىش-تىن قاتتىق رەنجىشتى. ئۇلار قەشقەر ئەمەلدارلىرىغا: «مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى» دەپ كىشى ئەۋەتتى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قەشقەر ئەمەلدارلىرىمۇ بەگدىن رەنجىشتى. قەشقەردىن 500 دەك ئادەم يەكەنگە كەلدى، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سې-پى مىرزا خۇدايار قالۇچى، مىرزا ئەلى شىر ۋە پو-لات خوجالار مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنى ئارمۇتلۇق يېزىسىدا تۇتۇۋېلىپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا خىسرونىمۇ تۇتۇپ سولىۋەتتى. مىرزا قۇربان جوراس ئۆزىگە تەۋە يېقىنلىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە قېچىپ كەتتى. بۇ خەۋەر مىرزا ئەلى شىرنىڭ قۇلىغىغا يەتتى. ئۇ بۇ خەۋەرنى دەرھال خانىغا ۋە خانىنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزۈپ: «مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ بۇرۇنقى تۇزۇم بويىچە ھاكىم-ئاتالىق» قىلمىساق بۇ پىتنە پاسات تۇغىمىگۈ-دەك» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى. مىرزا مۇھەممەت

يۈسۈپنى سولاقتىن خالاس قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىغا چاقىرتتۇرۇپ ئۆزىدىغا ھلىق ئېيتتى. خان بىرىپ بەگنىڭ بېقىنىدا ئولتۇرۇپ يېقىندارچىلىق بىلدۈر-دى. مىرزا قۇربانبەگ ئارقىسىدىن مىرزا ئابدۇراخ-مان دوغلات ۋە مىرزا خۇدايارلارنى ئەۋەتىپ جوراسنىڭ باشلىقلىرىنى قايتۇرۇپ كەلدى. بەگ تەرەپتىن گۇناھنى مىرزا خىسرو بەگكە قويۇپ ئۇنى بەلىخ تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا خىسرو مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ تاغىسى ئىدى. تاھىر مىرئاخور بۇ پىتنىنى توسقان ئىدى، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئەمىر خىسرو بايرىن ھەج قىلىش نىيىتى بىلەن بىرىپ باغداتتا ۋاپات بولدى. ھاجى ئەلى ئۇنىڭ جەسىتىنى گۆرۈستانى بەقىغا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېھىم خانىنىڭ بەزى ئەھۋالى، كۆچار، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتقىنى، مەقسىتگە يېتەل-مەي قايتىپ كەلگىنى ۋە مىرزا ئەبول-ھادى مەكرىتىنىڭ ئابدۇللا خانىنى تۇتۇۋالغىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ مەلۇم قىلىشىچە، ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان مۇھەممەت خانىنىڭ زامانىسىدا قارا شە-ھەر، تۇرپانلارنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا مەنسۇرخانىنىڭ

تۇزۇمى بويىچە ئورۇنلاشقان ئىدى. داخلىق باتۇرلار ئالىي مەرتىۋىلىك جەڭچىلەر خانلىك خىزمىتىدە ئىدى تايىن كۆپ ئىدى. مەسىلەن، كاتتىباشلاردىن مىرزا مۇھەممەت ۋەلى جوراس، مىرزا يۇنۇس جوراس، شەھىيار بەگ، ئەرەب بەگ، مىرزا فىروز دوغلات، مىرزا تولكى دوغلات، شاھ تاھىر، مىرزا نەسىر جوراس، مىرزا مۇھەممەت شاھ مىرزا، خوجاسپىي پالۋان، مىرزا ۋەلى بەگ، ئابدۇقاھار بەگ ۋە باشقىلارغا ئوخشاش. خانلىك لەشكەرلىرى ئۇ چاغدا 4000 گە يېتەتتى. خان لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ كۇچار، ئاقسۇ تەرەپكە راۋان بولدى. مىرزا ئەبولھادى مىكرىت كۇچار ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان كۇچارنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. مىرزا ئەبولھادى قورشاۋ ئىچىدە تۇرۇپ خانغا: «بىز بولساق خانلىك كونا قوللىرى بولۇرمىز، خاندىن قورقۇپ كۆرۈنۈشكە چىقالمايۋاتىمىز، ئابدۇللاخاننى سېپىلغا ئەۋەتسۇنلار مەن كەمىنە خىزمەتكار خانزادەنى گەردىنىمگە ئولتۇرغۇزۇپ خانغا كۆرۈنۈشكە تالدىرايمەن» دەپ ئادەم چىقاردى. ئابدۇرېھىم خان دۆلەتنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى، بەزىلەر: «ئابدۇللاخاننى مىرزا ئەبولھادىنىڭ تالدىغا ئەۋەتىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس» دېسە، يەنە بەزىلەر: «ئەۋەتكىنىمىز ياخشى» دېدى. ئاخىرى ئابدۇللاخاننى مىرزا ئەبولھادىنىڭ تالدىغا ئەۋەتىشتى. ئۇ خۇدادىن تىلىگەن مەقسىتىگە يەتتى. ئابدۇللاخاننى تۇتۇۋېلىپ خانلىك كۆرۈنۈشىگە

كەلمىدى.

خان كۇچار ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ دۆلەتنىڭ بارلىق كاتتىباشلىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە كەلدى. ئاقسۇلۇقلار قورغانلىرىغا كىرىپ مۇكۇۋېلىشتى، خان ئاقسۇنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. ئەرەب بەگ دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرى ئەرەب بەگنى تۇتۇۋالدى. بەگنىڭ ھەمراھلىرى چاناللىرىنى ئاران قۇتۇلدۇرۇپ قالدى. خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان مەملىكىتىنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈزۈل ئورنىغا قايتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان بۇ دۇنيادىن ۋاداالاشقاندا ئابدۇرېھىم خان يەنە ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. بۇ قېتىمۇ يەنە مەقسىتىگە يېتەلمەي قايتتى.

شىغايخان دېگەننىڭ ئوغلى ئەيسىمخان تاشكەنتىن ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سۆھبەتتە بولدى. خان ئۇنىڭ لايىقىدا ھۆرمىتىنى قىلىپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتتى. مىرزا ئەبولھادى خانلىك لايىقىدا پىشكەشلەر (تەييارلىق) قىلىپ، خانغا ئەۋەتىپ ئۆزى ئوردىنىڭ تېشىغا چىقمىدى، ئابدۇللاخاننى سېپىلنىڭ گىرۋىكىدىن خانغا كۆرسىتىپ قويدى. خان چارىسىز، كۇچاردىن ئۆتۈپ، بايناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. بايىنىڭ ھاكىمى سۇبھان قۇلى بەگ ئىدى. ئۇ، تازا تەڭلىك بولغاندا، بايىنىڭ ئادەملىرىنى تۇتۇپ خانلىك كۆرۈنۈشىگە كەلدى. خان پادىشاھانە ئىززەت - ئىكرام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خان ۋە ئەيسىمخان ئاقسۇ

تەرەپكە كەلدى. مەملىكەتنىڭ كاتتىباشلىرىدىن ؛ مىرزا مەلىك قاسىم بەگ، مىرزا ئەلى مەردىن بەگ، مىرزا مەنسۇر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا قۇربان بەگ، مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا لېتىپلەر يەكەندىن ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى. ئۇلار جەڭنىڭ پۈتۈن قورال - ياراقلىرىنى راۋۇرۇس تەييارلاپ، ئاقسۇنىڭ قورغانلىرىنى قورشاپ ئۇرۇش باشلىدى. ئابدۇرېھىم خان يار باشىغا چۈشتى. ئېيشىمخان ساۋۇق بۇلاققا چۈشتى. قورشاۋ ئۇزاق داۋام قىلدى. قۇمباشى، ئارال، ئاقيارنىڭ ئادەملىرى ئابدۇرېھىم خانغا بولۇشتى، قاتتىق ئۇرۇش بولدى. مىرزاتۆمۇر جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مۇھەممەت ئىمىنبەگ جوراس، مىرزا تۇلكە جوراس، مىرزا تالىپ جوراس، خوجا مۇھەممەت باقى تومەن، غازى باھادۇر بايىرىن ۋە باشقا بىرقانچەيلەن ئاقسۇنىڭ سېپىللىدىن تاشقىرى چىقىپ دۇشمەنگە يۈزلەندى. ئابدۇرېھىم خان تەرىپىدىن مىرزا ھاشىم، مىرزا شەمسى، مىرزا ئابدۇراخمان ئوردا بېگى، خوجا سېپى باھادۇر ۋە باشقا بىر قانچەيلەن دەلمۇ دەل تۇرۇپ ئۇرۇشقا چۈشتى. مىرزا تۆمۇرنى مىرزا ئابدۇراخمان بەگ ئۆلتۈردى. مىرزا تالىپنىڭ قولى باغلاندى، ئابدۇلېتىپ خان تەرەپ مەغلۇپ بولدى، مىرزا تالىپنى ئابدۇرېھىم خان ئاقسۇغا يانداۋۇپ كەلدى، مۇھاسىرە ئۇچ ئاي داۋام قىلدى. ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ قوغدىغۇچىلىرى مەسلەن، مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بېگى، مىرزا مەلىك قاسىم بايـ

رىن ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا بەگ قاسىم، مىرزا مەسئۇد، مىرزا قۇربان جوراس ۋە مىرزا لېتىپ جوراسلار بىرلىككە كېلىپ، ئابدۇلېتىپ خانغا ئادەم ئەۋەتىپ، كىشلەرنىڭ ئەھۋالىنى خانغا مەلۇم قىلدى. كاتتىباشلاردىن بىر كىشى دەربار دېگەن يەرگە كېلىپ، ئابدۇلېتىپ خانغا ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. ئابدۇلېتىپ خان قول ئاستىدىكى ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شۇنداق قارارغا كەلدىكى: « خان ۋە ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاقسۇ تەرەپكە قوزغىلاڭ كۆتۈرسۇن » شۇنىڭ بىلەن خان نۇرغۇن لەشكەر توپلاپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ، مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ كېلىپ « يېڭى ئېرىق »قا چۈشتى. ئابدۇرېھىم خان ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ ئەھۋالىدىن ۋاقىپ بولۇپ قايتىش داغدۇغىسىنى قىلدى.

ئېيشىمخان خانغا: « لەشكەر بىلەن سەردار جەھەتتىكى ئاجىزلىقىمىزنى ئويلىمايلى، لەشكەرلىرىمىز ئىچىدە نام قازانغان باتۇرلار خېلى بار. قانداقلا بولمىسۇن بۇ قېتىم ئابدۇلېتىپ خان بىلەن بىر ئېلىشىپ باققىنىمىز ياخشى »دېدى. ئابدۇرېھىم خان: «ئابدۇلېتىپ خاننى كۆرۈنۈشى چىرايلىق، پەرى سۈرەتلىك دېيىشىدىكەن، شۇڭا كىشىلەر شېرىن جانلىرىنى ئۇنىڭ يولىدا پىدا قىلمىدىكەن، يەنە بىرسى، يەكەن، قەشقەرنىڭ لەشكەرلىرى ھەددىدىن زىيادە كۆپ، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇش ئەقىل - پاراسەتتىن يىراق ئىش بولۇپ قالۇرمىكەن »دېدى. ئېيشىمخان تەسلىم

بولۇپ قايتتى، باي ناھيىسىنىڭ چېگرىسىغا كېلىپ چۈشتى.

سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇرېھىم خاندىن قېچىپ بىر سېپىل ئىچىدە يالىڭاچ قالدى، ئابدۇرېھىم خان بايدىن ئۆتۈپ كۇچارنىڭ سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا ئەبۇلھاسىمۇ دەرۋازىنى ئېچىپ ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم خان بىلەن ئەيسەمخانلار كۇچار چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، جالىش، تۇرپانىنىڭ پايتەختىگە قايتتى. ئابدۇلېتىپ خان باي ناھيىسىگە يەتكەندە خەلقە مايىل بولۇپ، مىرزا ئەلى مەردان بەگنى ئاقسۇنىڭ ھاكىمى قىلىپ، پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددىسە سىررۇھونىڭ كەتكىنى ۋە شۇ چاغلاردا يۈز بەرگەن ۋەقە

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددىسە سىررۇھو سەمەرقەنتكە بارماقچى بولۇپ ئابدۇلېتىپ خاندىن رۇخسەت سورىدى. خان ھەرقانچە توسۇپ باقسىمۇ يەنە بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئۆزبېكنىڭ ئۇلۇغ ئاتىلىرى مىرزا پۇر ئەنۋارنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە تەرەپكە قوزغالدى. ئەنجاندىن ئۆتۈپ، سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىپ، ئۇلۇغ ئاتىسى مىرزا پورقوتوھنىڭ مازىرىنى زىيارەت قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. ئاندىن كېيىن

ئۇ تۇر خەلىپە، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەر ھەر تەرەپتىن شىكايەت قىلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئۇلەفالارنى مازارنىڭ سىرتىدا قويۇپ، ئىسمائىل سوپىنىڭ ھەمراھلىقىدا مازارنى تاۋاپ قىلىشقا كىردى، قەبرىلەردىن بىشارەت بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان بىلەن ئىسمائىل سوپىلار بىشارەتتىن ۋاقىپ بولغاندىن كېيىن مازاردىن قايتىپ چىقىشتى. خولافالار ئىچىدە قەشقەرلىك ھاپىز نەسىر خەلىپەمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزانغا كەشپ بىلەن مەلۇم بولغان ئىش، نەسىر خەلىپەگىمۇ ئوخشاش مەلۇم بولاتتى. نەسىر خەلىپە خولافالارغا: «ھەزرىتى ئەزىزان شۇ تۇر خەلىپە بىلەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەرنى ئۈردى» دەپ ئوچۇق ئېيتتى، لېكىن ئۇنىڭغا زىيان يەتمىدى. بىراق ئىسمائىل سوپى كىشىلەرگە ھەزرىتى ئەزىزانلارنىڭ سەرىنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىزان قەشقەر تەرەپكە قايتىپ، شارت داۋانىدىن ئۆتكەندە، شۇ تۇر خەلىپە بىلەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئۇرۇق سالارغا يېتىپ كەلگەندە، قەشقەرنىڭ ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا ئالدىغا كەلدى. ھەزرىتى ئەزىزان قەشقەرگە چۈشۈپ ئۈچ كۈن شۇ يەردە تۇردى، ئاندىن يەكەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئابدۇلېتىپ خان دۆلەتنىڭ ئاتارمەن، چاپارمەنلىرى بىلەن قارشى ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ئالدىغا چىققىنى ۋە مېھمانلارنى

شه‌هه‌رگه باشلاپ کىردى. خان قۇرۇلتاي ئېچىپ، يه‌-
كه‌نىڭ پادىشاهلىقىنى مىرزا غازى بارلاسقا، قه‌شقه‌ر-
نىڭ هاكىملىقىنى مىرزا قۇربان جوراسقا تاپشۇردى.
ئاللا هه‌ممىدىن بىلگۈچىدۇر.

مىرزا ئه‌لى شىرنىڭ قىرغىزلار قولىدا شېهىت بولغىنى

قىرغىزلار «شه‌هناز يېزىسىغا هۇجۇم قىلغاندا، ئاب-
دۇلېتىپ خان غازى به‌گ، مىرزا ئه‌لى شىر، ئۇروس خوجا،
مىرزا ئابدۇراخمان ئوردا بېگى، لۇتپۇللى به‌خشى،
مىرزا مۇهه‌ممه‌ت خوجا، هۇسه‌يىن شاه ئوغلى نۇرى
مۇهه‌ممه‌ت خوجا قاتارلىقلارنى ئىلغارلار قاتاردا بى-
كار ته‌له‌پ قىرغىزلار ته‌رىپىگه راۋان قىلدى. مه‌زكۇر
كاتتىباشلار قىرغىزلار ئارقىسىدىن يېتىشتى. قىرغىز
جه‌ڭچىلىرى مۇكۇپ تۇرغان ئىكه‌ن، مىرزا ئه‌لى شىر
قىزغىنلىق قاتارىپ ئولتۇرغان ئىدى. لۇتپۇللى
به‌خشىغا ئىشك يېتىلىرىدىن بولغاچقا مىرزا ئه‌لى شىرغا
ئاچچىق - چۈچۈك گه‌پلىرنى قىلىپ دۇشمه‌ن ته‌رەپكه
يۈزله‌ندى. مىرزا ئه‌لى شىر مۇراۋان بولدى، ئۇ چاغدا
غازى به‌گ تېخى يېتىپ كه‌لمىگه‌ن ئىدى. باشقىلار
ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق پەيدا بولدى. هېلىقى
مۇكۇنۇڭالغان قىرغىزلار له‌شكه‌رگه ئۆزىنى ئۇرۇشى
مىرزا ئه‌لى شىر بىر جايغا چۈشۈڭالدى. لۇتپۇللى به‌خشى
ئاده‌مله‌رنى باشلاپ قىرغىزلاردىن قېچىپ به‌دەر كه‌تتى.

مىرزا ئه‌لى شىر مه‌غلۇپ بولۇپ 70 ده‌ك ئادىمى بىلە‌ن
ئۆلتۈرۈلدى، به‌زىلىرى يالىڭاچلاپ قويۇلدى. غازى به‌گ
بىر جايغا مۇكۈڭبلىپ ئامان قالدى. له‌شكه‌رله‌رنىڭ
به‌زىسى غازى به‌گكه قوشۇلدى. غازى به‌گ لۇتپۇ ئىلى
نىڭ نامه‌رتلىكىدىن ئۇرۇلۇپ سوقۇلۇپ خانغا يېتىپ
كه‌لدى.

زىياۋۇددىن ئه‌همه‌ت خان ئوغلى سۇلتان
مه‌هموت خانىڭ ده‌سله‌پكى ئه‌هۋالى،
ئابدۇلېتىپ خانىڭ ئاقىۋىتى،
پادىشاهلىق مۇددىتى ۋه
گۆرگه‌ن ئۆمرى

ئىشه‌نچلىك به‌زى كىشىلە‌رنىڭ مۇنه‌يىيه‌نلە‌شتۈرۈ-
شىچه تاشكه‌نتتىن تۇرسۇن خان ئوغلى كه‌لدى. ئۇ، خانىم
(خانىڭ ئانىسى) نىڭ بىر تۇغقىنىنىڭ بالىسى ئىدى.
مىرزا قۇربانىدىن قه‌شقه‌رنىڭ هوقۇقىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا
به‌ردى. قه‌شقه‌رنىڭ ئاده‌ملىرى سۇلتانىنى قوغلاپ چى-
قاردى. ئابدۇلېتىپ خان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى تۆمۈر
سۇلتانىنىڭ بالىسى سۇلتان مه‌همۇت خانىنى قه‌شقه‌رنىڭ
پادىشاهلىقىغا ئه‌ۋەتتى. ئۇ ناهىيىنىڭ هوقۇقىنى مىرزا
قۇربان جوراسقا تاپشۇردى، ئابدۇلېتىپ خان كۆچار نا-
هىيىسىدىن باشلاپ به‌ده‌خشان چېگرىسىغىچىلىك 12 يىل
مۇسته‌قىل پادىشاهلىق قىلدى. 26 يىل ئۆمۈر كۆردى.
ئۇ مه‌زگىلدىكى ئۇلۇغ، كاتتا مه‌رتىۋىلىك كىشىلە‌ر:

تاخۇن موللا مۇرات، تاخۇن خوجا، قازى نەجمۇددىن ۋە دائىيولمەروزلار ئىدى. تادەملەر تابدۇلېتىپ خانىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن بەكمۇ بىئارام بولۇشۇپ ئەپسۇسلاندى.

تاللا ھەممەدىن بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان ئەھمەت خانىنىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

تابدۇلېتىپ خان پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچكەندىن كېيىن ئۇلۇغ كاتتىباشلار مەسلەن، مىرزا غازى بارلاس، خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان جۇراس، مىرزا قارا باھادور جوراس، مىرزا مەلىك قاسىم بايىردىن، مىرزا مەسئۇدى بايىردىن، مىرزا شاھ مەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا تابدۇساتتار ئوردا بېگى، مىرزا لېتىپ جوراس، مىرزا ھەبىب جوراس قاتارلىقلار دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سۇلتان ئەھمەت خانىنى ئىزدەپ ئېلىپ كېلىشكە مەسئۇد بەگنى تاقسۇغا راۋان قىلدى. مەسئۇد بەگ بېرىپ سۇلتاننى تەكلىپ قىلدى. سۇلتان بىلەن مىرزا ئەلى مەردان بەگلەر ئىككىلەنمەستىن يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مىرزا مەسئۇدنى تاقسۇنىڭ ھاكىملىقىغا قويۇپ كەتتى.

ئەلقىسسە، ئۇلار يەكەنگە يېتىپ كەلدى، كاتتىباشلار تالدىغا چىقىپ، قارشى ئېلىپ شەھەرگە باشلاپ كىردى ۋە خانلىققا ئېلان قىلدى. خوتبە، تامغىلارنىڭ ھەممىسى خانىنىڭ نامى بىلەن بېزەلدى. ئەلى مەردان بەگ خانىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلگەن ئىدى. مىرزا تابدۇساتتار ئىشىك ئاغا، شاھ مەنسۇر بەگ قارا قاشىنىڭ ھاكىمى بولدى. ئىشلار ئوردا بېگى كاتتىباشلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. كاتتىباشلار ئوتتۇرىسىدا چوڭ قارىمۇ قارشىلىق يۈز بەردى. ئاخىرىدا، ئەلى مەردان بەگنى تۇتۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ تاقسۇغا ئەۋەتتى. مىرزا تابدۇساتتار بەگنى بالتى تەرەپكە سۈرگۈن قىلدى. مىرزا تابدۇسەمەت ئوردا بېگى قەشقەردىن كېلىپ يولدىن تابدۇساتتار بەگنى قەشقەرگە ئېلىپ باردى. شاھ مەنسۇر بەگ قارقاش ناھىيىسىدىن قېچىپ كۆچاغا كەلدى. بىر ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ يەنە سۇلتان مەھمۇت خانىنىڭ خىزمىتىگە تالدىردى. يەكەننىڭ ھاكىملىقىنى (مىرزا غازى بارلاسنى ئېلىپ تاشلاپ) مىرزا قۇربان جۇراسقا بەردى. بۇمۇ سۇلتان ئەھمەت خانىغا نىسبەتەن بىر خىل چېكىنىش بولدى.

نەزم

ھەزەر قىلىش كېرەككى، دىلىمىدىن تاھۇ پىغان قوپتى،
كۆڭۈل تارامدا تۇرۇش رەسمىيىتى جاھاندىن كەتتى.
جەسەت تاقسۇەت تۇپراققا ئولتۇردىۇ،
پىتنە خاتىرجەملىك كۆرپىسىدىن قوپتى.

سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ئۆز بۇرادىرى سۇلتان ئەھمەت خان بىلەن پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆز ئارا قارىمۇ قارشى بولۇپ دۇشمەنلەشكەنده، سۇلتان مەھمۇت خان يەكەنگە بارماقچى بولدى. يەكەنگە كېتىپ خوجا لېتىپنىڭ قىزىغا خېرىدار بولدى. لېكىن نىكاھقىلىش ۋاقتى كەلگەنده قىزنى سۇلتان ئەھمەت خان ئېلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇت خان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەتخاندىن رەنجىپ هاشىم خوجانىڭ قىزىنى ئېلىپ قايتتى ۋە يەكەنگە لەشكەر تارتىپ كەلدى. ئاقسۇنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن قىرغىزلارمۇ (60 ئادەم) ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشكە كەلدى. سۇلتان مەھمۇت خان لەشكەرلىرىنى رەتلەپ يەكەنگە كېلىپ كۆك قۇمغا چۈشتى. 20 كۈندەك مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىر قايتتى. بىر يىلدىن كېيىن يەنە ھەربىكەت قىلدى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا كامال بارلاس، شەھىيار بەگ، قالوچى، خوجا پادىشاھ قۇلى بۇغرىچى، قازى كېپەك، مىر ئەزەم شاھ، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس، شاھمەنسۇر بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار قاتارلىق كاتتا ئەمەلدارلار خانىنى توسۇپ ياندۇرالمىدى. ئاخىرى ئۆز بىر تۇغقىنى ئۇستىگە لەشكەر تارتىپ كەلدى.

سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئەمەلدارلىرى كېچىكىشكە مەشغۇل بولدى. مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار: «ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ تاقابىل تۇرۇشقا ئالدىرايلى» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان باھادۇر بەگلەر بولسا: «شەھەرنى قورشاپ تۇرۇپ ئۇرۇشايلۇق» دېيىشتى. كۆپىنچە باشلىقلار مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار تەرەپدار بولۇشتى. يەنە ئالدىغا چىقىپ ئۇرۇشماقچى بولۇشتى. سۇلتان ئەھمەت خان، ئوك تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا قارا باھادۇر بىلەن مىرزا مەلىك قاسىملارغا، چەپ تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا غازى بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇراخمان دوغلاتلارغا ئورۇنلاشتۇردى. ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى باشقۇرۇشنى مىرزا قۇربان بەگكە تاپشۇردى. لەشكەرلەردىن رەتلەپ شەھەردىن دۆڭ باغقا كېلىپ ئۇرۇش سەپلىرىنى رەتلەپ تەييارلاندى. سۇلتان مەھمۇت خان مەملىكەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن بىر تۇغقىنىغا قارشى ئۇرۇش سېپىنى تەشكىللىدى. جەڭچىلەر ئۇرۇشقا ئالدىراشتى. مىرزا قارا باھادۇر ئوك قەرەپ قىسمىدىن سەپنى بۇزۇپ قاچقىلى يۇزلەندى. مىرزا ئابدۇراخمانمۇ چەپ قىسمىدىن لەشكەرلەرگە يامان تەسىر بېرىپ، بەدەر قاچتى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەت خان مەغلۇپ بولۇپ ئاقسۇغا يۇزلەندى.

مىرزا قۇربان جوراس يېقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ يولىنى توسۇپ ئۇرۇش قىلدى. سۇلتان ئەھمەت خان پېشىن ۋاقتىدا ئاقسۇ تەرەپكە يۈزلەندى. مىرزا قۇربان نامازشام ۋاقتىغىچە ئۇرۇشتى، خوجا لېتىپ قالوچى قۇربان بەگ تەرەپدارى ئىدى. ئۇنى چاقىرتىتۇرۇپ ئېلىپ كەلدى. خوجا لېتىپ قۇربان بەگنى سۇلتان مەھمۇت خانىڭ ھوزۇرىغا ئېلىپ كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇت خان مەنسۇر بىلەن فىروز پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاتنى يەكەنىڭ ھاكىملىقىغا بېكىتتى. مىرزا ئەزەم شاھنى تامغا ئىگىسى ۋە ۋەزىر قىلدى. ۋىلايەتلەر ئەمەلدارلارغا بۆلۈپ بېرىلدى. سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان جوراس، مىرزا قارا باھادۇر جوراس، مىرزا لېتىپ جوراس ۋە مىرزا رىزا ھەلالىلارنى بەلىخ تەرەپكە سۇرگۈن قىلدى. غازى بەگنى كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇقىملاشتى.

ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئۇنىڭ ياخشى ئەخلاقلىق ئوغۇللىرى

ئەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئابدۇرېھىم خان مۇھەممەت خاننىڭ زامانىسىدا قارا شەھەر ۋە تۇرپاننىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلەندى. ئۇ يەردە 40 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. مۇبارەك ياشلىرى 70 تىن ئۆتۈپ كەندە دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭدىن توققۇز ئوغۇل قالدى. 1. ئابدۇللاخان 2. ئەبۇلمۇھەممەت خان 3. ئىبراھىم سۇلتان 4. ھەزرىتى ئىسمايىل خان 5. باباخان، 6. ئاپاق سۇلتان 7. شاھ سۇلتان 8. مەنسۇر سۇلتان 9. بىيچىن (؟) سۇلتان.

ئابدۇللاخان يەتتە يېشىدا مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، شۇنىڭ قولىدا ئۆسۈپ يېتىلدى. ئابدۇرېھىم خانىنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەڭ چوڭى بولغان مىرزا يۇنۇس بەگ قۇمۇل ناھىيىسىدە ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا ئابدۇللا، مىرزا مۇنىسلار خانغا قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئەبۇل مۇھەممەت خاننى ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەت خان تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە خان ئالەمدىن ئۆتتى. ئەبۇلمۇھەممەت خان شۇ يەردە توختاپ قالدى. مىرزا ئەبۇلھادى ئابدۇللاخاننى ئېلىپ قارا شەھەرگە كەلدى. ئابدۇرېھىم خانىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرقانچىنى ئۆلتۈردى، بىرقانچىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. ئەبۇلمۇھەممەت خاننى تۇتۇشقا ئىلغارنى ئەۋەتتى. ئۇنىڭ مەقسىتى: ئابدۇرېھىم خانىنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادلىرىنى يوقىتىۋېتىشتىن ئىبارەت ئىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قىزىدىن ئابدۇللاخاننىڭ ۋۇجۇددىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىدى. يولۋاس خان، ئارسلانخان ناملىق بۇ ئىككىيلەننى خانلىققا تىكلىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ ئىشەنچ-

لىك كىشىلىرىدىن بىرسى بۇھادىسىنى ئابدۇللاخانغا يەتكۈزدى. ئابدۇللاخان باشقىلارغا مەسلىھەت سالدى. نەتىجىدە، مىرزا ئەبۇلھادىسىنى ئۆلتۈردى. دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى ئېلىپ كۈچار تەرەپكە يۈزلەندى، ئابدۇللاخان قايتىپ كېلىشتىن بۇرۇن سۇلتان ئەھمەت خان ئاقسۇدىن كېلىپ كۈچارغا ھۇجۇم قىلىپ قايتتى. سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ چوڭ باشلىقى ئىدى. خانىنى لەشكەر تارتىپ ئەرغىپ قىلدى.

ئاللاھ ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئاقسۇ مەملىكىتىگە خان بولغىنى، سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ ۋاپات بولغىنى ھەمدە سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئاقۇشى

سۇلتان ئەھمەت خان كۈچاردىن ئاقسۇغا قايتتى. ئابدۇللاخان سۇلتان ئەھمەت خانغا قارشى لەشكەر تارتتى. سۇلتان ئەھمەت خان باي ناھىيىسىگە كەلگەندە ئۇمۇ يېتىپ كېلىپ شۇ يەرگە چۈشتى. بۇ چاغدا سۇلتان ئەھمەت خان ئەربابتتا ئىدى. ئۇ ئەربابتىن ئۆتۈپ جام كەنتىگە چۈشتى. ئابدۇللاخان بولسا بايدىن ئۆتۈپ ئەربابتقا كەلدى ۋە سۇبھان قولى بەگ، قازى شاھلارغا كىشى ئەۋەتىپ ئۇلار بىلەن بىرلەشتى. قازى شاھ، خوجا مۇھەممەت ئەسىر بايدىن،

ئوروز ددۋان، سۇلتان يار تۇغ بېگلەر سۇلتان ئەھمەت خاندىن يۈز ئۆرۈپ، ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. سۇلتان ئەھمەت خان ئاقسۇدىن قېچىپ يەكەنگە كەلدى.

سۇلتان مەھمۇت خان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەت خاننى سۇرگۈن قىلىشقا بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئەزىز ۋە خانىم پادىشاھلار: «ئابدۇللاخاندىن قېچىپ سىلەرنى پاناھ قىلىپ كەپتۇ، ئۇنى سۇرگۈن قىلىش ئۆتۈپ كەتكەن ۋاپاسىزلىق بولىدۇ» دەپ ئەھمەت خاننى تىلمۇالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇت خان سۇرگۈن قىلىشتىن توختاپ، قايتىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا ئىززەت - ئېكرامىلار بىلەن شامالباغنى بەردى، ئۇچ ئايدىن كېيىن ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر ماڭغۇزدى، لېكىن ئابدۇللاخاننىڭ لەشكىرى غالىپ كەلدى.

ئەلقىسسە، ئابدۇللاخان ئاقسۇنىڭ پايتەختىگە ئورۇنلاشتى. سۇلتان مەھمۇت خان قايتىدىن لەشكەر تەييارلاشقا كىرىشىپ كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ قىلغان تەدبىرى خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن مۇۋاپىق كەلمىدى. ئالدامچى زامانىنىڭ ئۇنىڭ ياشلىقىغا ئىچى ئاغرىدى. بىر كېچىسى ئۇ شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىن خۇدانىڭ بۇيرۇقى بىلەن قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ بۇ قورقۇنچلۇق ۋەقەسى يەكەنىڭ دارىلسەلتەنەتىدە، 1045 - يىلى يۈز بەرگەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ سۇلتان مەھمۇت خان 22 يىل ئۆمۈر كۆردى. تەخمىنەن ئۈچ يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان مەھمۇت خان بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقان چاغدا، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىرلىككە كېلىپ، كونا رەسمىيەت بويىچە سۇلتان ئەھمەت خاننى خانلىققا تەيىنلىدى. سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى.

سۇلتان ئەھمەت خان ئىرادىسى تۇراقسىز كىشى ئىدى. لەشكەر بىلەن پۇقرا ئۇنىڭدىن نەپرەتلەنىدى.

ئەلقىسسە، ئەمدى ئابدۇللاخان قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى. سۇلتان ئەھمەت خانمۇ ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە راۋان بولدى. ئۇلار تورغاي دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ تۇتۇشتى. بۇ سوقۇشتا سۇلتان ئەھمەت خان غەلىبە قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىز ئابدۇللاخان تەرەپكە مايىل بولىدى. ھەزرىتى ئەزىزنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ئابدۇللاخان ساق - سالامەت ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. خوتەندىن مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇ ساتتار بەگلەر سۇلتان ئەھمەت خاندىن يۈز ئۆرىدى. ئۇلار مىرزا ئابدۇراخمان بەگنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. قەشقەر، يەكەندىنمۇ داغدار پالۋانلار قېچىپ ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. ئابدۇللاخان ھەر جەھەتتىن كۈچەيدى. ئۇ يەنە قەشقەر تەرەپكە ھەيۋە قىلىپ، دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئابدۇللاخاننىڭ خىزمەتىدە سۇبھان قۇلى بەگ، ئەرەب بەگ، شاھ بەگ، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، ئابدۇقاھار بەگ، مىرزا قۇلى

بەگ، مىرزا كوچىك جوراس بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرىدىن مىرزا شەھباز بەگ، مىرزا دۆلەت شاھست جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل، مىرزا مۇھەممەت ئەمىن جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى تولكى بەگ، مىرزا ئىسمايىل، مىرزا شاھ قاسىم ئوردا بېگى، مىرزا زاھىت بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلاردىن: پادىشاھ خوجا، قازى شاھ، تاتلىق خوجا، مىر ئابدۇللا خوجا، خوجا مۇھەممەت زاكىر ۋە باشقا بىر قانچەيلەن بار ئىدى. ئۇلار خانغا: «ئەبۇلمۇھەممەت خاننى تۇرپانىدىن چاقىرتىتۇرۇپ ئەپكىلەيلى، ئاندىن كېيىن ئاتا مىراس مۇلكىمىزنى تەلەپ قىلايلى» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى خانغا توغرا كېلىپ ئەبۇلمۇھەممەت خانغا پادىشاھ خوجا، مىر ئابدۇللاخوجا، مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگلەرنى ئەۋەتتى. ئۇلار تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تاپشۇرۇقنى ئورۇنلىدى. ئەبۇلمۇھەممەت خان ئاقسۇغا قاراپ يۈرۈش قىلدى، مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى ئابدۇللاخاننىڭ بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. مىرزا تولكى بەگ دوغلات ئەبۇلمۇھەممەت خاننىڭ پادىشاھلىق تۇغۇرۇكى ئىدى. ئۇمۇ خاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا كەلدى.

ئەلقىسسە، ئابدۇللاخان بىلەن ئەبۇلمۇھەممەت خانلار قەشقەر تەرەپكە لەشكەر تارتتى، ئۇ چاغدا قەشقەر ھۆكۈمىتى مىر ئەزەم شاھقا قاراشلىق ئىدى. خان

لار كېلىپ قەشقەرنىڭ سېپىلىنى مۇھاسىرە قىلىشقا باشلىدى. جەڭچىلەر دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. شەھەرنىڭ سىرتىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايىتتى. سۇلتان ئەھمەت خان ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئابدۇللاخان تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، قولىنى مەملىكەتتىن يۇيۇپ، بەلىخ تەرەپكە راۋان بولدى. بەدەخشاندىن ئۆتۈپ ماۋرا ئۇننەھرى مەملىكىتىگە كىردى. ئىمام قۇلى خان ئۇنىڭ كەلگىنىنى ئۇلۇغ بىلىپ، نەزەر بۇرۇتىنى 70 مىڭدەك ئادەم بىلەن سۇلتان ئەھمەت خانىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە ئەۋەتتى. سۇلتان ئەھمەت خان ئۆزبېك لەشكەرلىرى بىلەن بىللە ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئەنجانىنىڭ ئادەملىرى ئىمامى قۇلى خانغا قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. سۇلتان ئەھمەت خان ئەنجانىنى قولغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ قازا ۋە قەدەرگە ئاساسەن، ئەنجاندا ئۇزۇنلۇرۇلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرى قايتىپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەت خان 26 يىل ئۆمۈر كۆردى، قەخمىنەن بەش يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللا خانىنىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەت خان يەكەندىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن يەكەن، قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئابدۇللا

خانغا بويسۇندى. ئابدۇللاخان يەكەنگە لەشكەر تارتىش ئارزۇسىدا يولغا چىقىپ يېڭى ئېرىقنى كېلىپ چۈشتى. ئەمەلدارلار خانىنىڭ خىزمىتىگە مۇشەررەپ بولدى. خان خۇشال بولۇپ، خوتەن تەرەپكە مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، مىرزا ھاجى بەگ ئوردا بېگى، مىرزا زاكىر يارقىلارغا: «سىلەر دەرھال بېرىپ، شاھ مەنسۇر بەگ، ئابدۇساتتار بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا خوتەنگە قاراپ ئاتلىنىڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئەمەلدارلار بۇيرۇقنى بىنائەن خوتەنگە يېتىپ كەلدى. مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس، مىرزا ئاردىپ بىكچىك مەزكۇر ئەمەلدارلارغا يېتەكلىتى، بىرقانچە ۋاقىت توختاپ تۇرۇپ ئاندىن يەكەنگە راۋان بولدى. خان بېگى ئېرىقتىن مۇۋەپپەقىيەت بىلەن جەنۇبتكە ئوخشاش يەكەنگە يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئەزىز، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن مولا سالىھ ۋە باشقا دۆلەتنىڭ چاپارمەنلىرى خانىنى قارشى ئېلىشقا كېلىشتى. ئۇلار قايماقچىدا ئۇچراشتى. خانىنى كونا تۇزۇم بويىچە خانلىققا ئېلان قىلدى. شاھ مەنسۇر بەگنى ئۆزىنىڭ ۋەزىرى قىلدى. قەشقەر ھۆكۈمىتىنى سۇبھان قۇلى بەگكە بېكىتتى. مىرزا شاھمەت جوراسنى يېڭىسارنىڭ ھاكىملىقىغا ئەۋەتتى. ئاقسۇنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا ئابدۇساتتار بەگكە تاپشۇردى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھوقۇقىنى مىرزا كىچىك جوراسقا بەردى. شاھ بەگنى ۋەزىر قىلدى.

باباق بەگنى مراب قىلدى. جۇڭغارنيە ئويمانلىقىنى مىرزا ئىسمايىل ئوردا بېگىمگە، بورانغار بىلەن سەرىق قولنى مىرزا شەھۋاز جوراسقا تاپشۇردى. ھەرىتى ئىبراھىم سۇلتاننى خوتەن مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئېلان قىلدى. مۇھەممەت مەنسۇر بەگنى ئۇنىڭ ۋەزىرى قىلدى. ئەرەب بەگنى قارىقاش ناھىيىسىگە ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەت خاننى كونا تۇزۇم بويىچە قاراشەھەر بىلەن تۇرپاننىڭ ۋالىيسى قىلىپ بەلگىلىدى. پايجان پۇلى تاپشۇرۇپ ئېلىندى، پايجان پۇلى باي ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ ئوتتۇرىسىدىكى بىر جاي ئىدى. خان تەختىگە ئولتۇردى.

مىرزا مۇھەممەت دوست ئۇرلات، مىرئەزەم شاھ، مىرزا تولىك ئەرلات، مىرزا ئاللا دوست ئەرلات، مىرزاشاھىد ئەسكى تاقى، مىرزا كېپەك جوراس، جالما خوجا، مىرئابدۇراخمان شاھ ۋە مىرزا يادىگار ئوشۇلارنى سۇرگۈن قىلدى. ئۇلار ھىندى تەرەپكە راۋان بولۇشتى.

سۇلتان ئەھمەت خان سەمەرقەنتتىن ئەنجانغا كەلدى. سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ خەۋىرى ئابدۇللاخانىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. خان دۆلەتنىڭ ئاتارمەن- چاپارمەنلىرىدىن گۇمانلىنىپ قەشقەرده خوجامىر، خوجامۇھەممەت رەئوف، مىرزاكامال بارلاس، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس، مىرزا ئاردىپ بىكچىك قاتارلىق 200 دەك داڭلىق ئادەملەرنى ئۆلتۇردى. يەكەندىمۇ ئاخۇن خوجا ئەسىر ئەلەيھىر رەھىمە، مىرزا رىزاھىلالى،

مىرزاشاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى، تاھىرخوجا بايرىن قاتارلىق 100 دەك ئادەم بار ئىدى. ئۇلارنىمۇ ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلدى. شۇ ئاردا سۇلتان ئەھمەت خانىنىڭ ئۆلگەن خەۋىرى تارقالدى. پىتنە-ئىغۋا گەشتى. تارىخنىڭ 1048 دە يەكەن بىلەن قەشقەردە بۇ ۋەقە يۈز بەردى.

خان ئوۋ ئوۋلاش مەقسىتىدە يېڭىسار تەرەپكە راۋان بولدى. قونچىن، سىرەك، شەمەرلەر قالماق-تىن كېلىپ خوتەن مەملىكىتىگە ھۇجۇم قىلدى. مۇھەممەت مەنسۇر بەگ لەشكەرلەرگە باشلىق بولۇپ سېپىل-دىن تاشقىرى چىقتى. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. ئۇرۇشتا مۇھەممەت مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا شەھ-باس جوراسلار ئۆلتۈرۈلدى، ئىبراھىم سۇلتانىنىڭ يۈ-رەكلىك قارشى تۇرۇشى نەتىجىسىدە خوتەن مەملە-كىتى ئامان قالدى. خان شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن سۇيۇقان قۇلى بەگلەرنى باشلامچى قىلىپ قالماق ئار-قىسىدىن لەشكەر ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قالماقلار بارچايغا يەتمەي تۇرۇپ باقى دوك دېگەن جايدىن قايتتى.

ئەلقىسسە، شەمەر، سەرەكلەر ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ئەسىر، ئولجىلارنى ئېلىپ قايتتى. مىرزا شاھ قاسىم ئوردا بېگى كۆچارنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان قۇ-لى بەگ باي ناھىيىسىدە ئىدى. شەمەر، سەرەكلەر بايغا يېتىپ كەلدى. شاھ قاسىم بەگ كۆچاردىن باي ناھىيىسىگە كېلىپ خان قۇلى بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا

سەرەك. شەمەرلەرنى مىيلە بىلەن تۆتۈپ، ئۇلارنىڭ ئادەملىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى. شەمەرنى خان قۇلى بەگكە تاپشۇرۇپ، سەرەكنى ئېلىپ كۆچارغا قايتتى. مىرزا شىرمۇھەممەت كۆچاردا قالغان ئىدى. ئۇ قارىمۇ قارشىلىق دۇمبىقىنى ئاشكارا چالدى. مىرزا شاھ قاسىم بۇ ۋەقەنى خانغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئاقسۇغا راۋان بولدى. مىرزا شىرمۇھەممەتنىڭ قارشىلىقى مۇبارەك خانىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ كەلدى. خان لەشكەر توپلاشقا كىرىشىپ كۆچارنى قولغا كەلتۈرۈشكە راۋان بولدى. خان سالامەت كېلىپ سېپىلغا ئورۇنلىشىۋالدى. خان بىلەن ئاتاقلىق ئەمەلدارلار، جەڭچىلەر قەلئەنى قورشاشقا باشلىدى. مىرزا شاھ قاسىم كۆچار قەلئەسىنىڭ دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئوق تېگىپ ئالەمدىن ئۆتتى. خان ئاچچىقلىنىپ قەلئەنى پەتھى قىلىشقا تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ئەمەلدار، لەشكەرلەر قەلئەگە كۈچەپ ھۇجۇم قىلىشتى، ئاخىرىدا كۆچار قەلئەسىنى پەتھى قىلدى، قارشى كۆچلەرنى يالىڭاچلاپ تاشلىدى. مىرزا ئابدۇساتتار بەگنى كۆچار ھۆكۈمىتىگە بەكىتىپ، غەلىبە نۇسرەت بىلەن پادىشاھلىققا قايتىپ كەلدى. خان بىللەۋۇر بىلەن بەدەخشانىنى قولغا كەلتۈرگۈسى كېلىپ، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن بىللە بىللەۋۇر تەرەپكە ئاتلاندى. سېرىق قولغا كەلگەندە نەچچە مىڭ ئەمەلدارلار خانىنىڭ بۇسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. خان

«بەدەخشاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى ئاۋۋال باشلىقلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ بولۇپ ئاندىن كۆرۈنۈش قىلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ، شاھ بەگ، مىرزا شەھباز جوراس، مىرزا قازىل جوراس، مىرزا ھەدىبەگ يارقى، مىرزا ئىسمايىل ئۇردا بېگى، مىرزا قۇلى بەگ، ئابدۇقاھار بەگكە ئوخشاش چوڭ ئەمەلدارلارغا ئۇلپەت بولۇشتى. نەچچە مىڭ ئەمەلدارلار يول باشلىشىپ، مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ بىللەۋۇر ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا بىللەۋۇرنىڭ ۋالىيسى شاھى بابۇر ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە ئۇلاشتۇراتتى. شاھ بابۇر لەشكەرنىڭ داغدۇغىسىنى قىلىپ، ئۆزىنىڭ ۋەزىرلىكىگە بەگ ئەلچىسىنى ئالدىن ئەۋەتىپ، ئۆزى ئارقىدا قالغان ئىدى، خانىنىڭ غەلىبە سۈرەتلىك لەشكىرى يېتىپ كەلدى، شاھ بابۇر كەينىدە قېلىپ سېپىل قوينىغا يوشۇرۇنۇۋالدى. بەگ ئەلى ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. شاھ بابۇر مۇھاسىرە قىلىندى. شاھ بابۇر قاتتىق بىچارىلىقتىن ئۆزىنىڭ شاھ رەئىس ئوغلىنى قورقۇپ تىترىگەن ھالدا، نۇرغۇن ھەدىيەلەر بىلەن خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. شاھ رەئىس بەرىپ ئۆزرە ئېيتىپ كۆڭۈل قويدى. خان ئۇنىڭ گۇناھلىرىدىن ئۆتۈپ ياندۇردى. ئۇ سەپەردە خان ئۈچ ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە بەدەخشانىنى قول ئاستىغا كىرگۈزۈپ، ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

ئابدۇللاخاننىڭ ئوش ناھىيىسىگە لەشكەر تارتىپ ئوشنى ئالغىنى ۋە باشقا يول بىلەن قايتىپ كەلگىنى، ئەمەلدارلارنىڭ خاننىڭ ئارقىسىدىن كەلگىنى ۋە ئۇلارنىڭ قىرغىزلاردىن يېڭىلگىنى

بۇ گەپنىڭ قىسقىسى شۇكى، سۇبھان قۇلى بەگ قەشقەرنىڭ ھۆكۈمىتىگە بېكىتىلگەن ئىدى. خان باباق بەگنى «يوللارنى چىڭ توسۇڭلار! لەشكەرلەرنىسى ئوش تەرەپكە ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتىمىز» دەپ ئەۋەتتى. باباق بەگ بىر كۈندە قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ سۇبھانقۇلى بەگ بىلەن ئۇچراشتى. سۇبھانقۇلى بەگ سورىدى: «يەكەندىن قاچان كەلگەن ئىدىلە؟» باباق بەگ: «ۋاقىتسىز كەلگەن ئىدىم» دېدى. سۇبھان قۇلى بەگ باباق بەگدىن قاتتىق بىئارامىلىق بىلەن بىر نەرسە سورىدى، باباق بەگ بەگنىڭ غەرىزىنى چۈشىنىپ قېلىپ: «يولنى توسۇپ تۇرۇشتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ئۇقمايمەن» دېدى. سۇبھانقۇلى بەگ بۇ مۇھىم ئىشقا ئىنتايىن تەزلىكتە تۇتۇش قىلدى.

ئەلقىسسە، خان كۆپ لەشكەر بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كەلدى. يولۋاس خان، سۇبھانقۇلى بەگلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقتى، خان قازى شاھ يۈسۈپنى لەشكەر جۇغلاش ئۈچۈن ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، بايلارغا ئەۋەتتى. خان ئەنجان تەرەپكە را-

ۋان بولدى. شارت داۋانىدىن ئۆتۈپ ئوش داۋانىغا يېتىپ كەلدى. ئوشنىڭ ئادەملىرى خاننى قارشى ئېلىشقا كېلىشتى. خان ئوشقا كېلىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ كەتمەن توپا توسىماسىغا يانىدى. قازى شاھ يۈسۈپ خوجا ئەمەلدارلارغا خاننىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى. قازى شاھ بەگ، مىرزا كىچىك بەگ، مىرزا ھاجى بەگ، ئابدۇقاھھار بەگ، خانقۇلى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر، شاكىربەگ قاتارلىق كاتتا باشلىقلار ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، بايلارنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى. قىرغىزلار خاننىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ يېتەلمەي قېلىپ قالدى. جاڭگان قوشچى قاپلان كۆلكىلدا خاننىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش باشلىدى. بورانغارنىڭ موڭغۇللىرىدىن تەركىب تاپقان ئوك تەرەپ ئەسكەرلىرى جاڭگاننىڭ ئەدىبىنى بېرىشكە ئالدىرىدى. شاھ بەگ، پولات بەگ قاتارلىق كاتتا ئەمەلدارلار (پولات بەگ مەۋلانا ئەرشىددىن قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادى ئىدى. موڭغۇللارنىڭ ئىمانى شۇكشىنىڭ قولىدا تاماملانغان ئىدى) شاھباز بەگ، مىرزا شاھ مۇھەممەت بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل، مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگ، مىرزا تولكى بەگ قاتارلىقلار، ئۇلۇغلاردىن: مىرئابدۇللا خوجا، قازى بەدىئۇز زامان خوجا، سەيىت خوجا، مىرزا شاھ مۇھەممەت بەگ قاتارلىقلار مەجروھ بولۇپ جاڭگان قايتىپ كەتتى، قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى يىغىلىشقان ئىدى. جاڭ-

غان قايتىپ كېلىپ قوشۇلۇپ تۇرغان ئىدى، باشقىلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ۋە باينىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى، بۇلار 2000 گە يېقىن ئادەم ئىدى، قازى شاھ خوجا ئاقسۇنىڭ ھاكىمى، ئابدۇقاھھار بەگ كۇچارنىڭ ھاكىمى، مىرزا كېچىك بەگ ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى، مىرزا ھاجى بەگكىمۇ مەنسەپ بەرگەن يەنە كەلپىن، يېڭى سېرىق تۇغلارنىڭ ھوقۇقىنى مولاپ بەرگەن ئىدى. خانقۇلى بەگ باينىڭ ھاكىمى ئىدى، خوجا مۇھەممەت زاكىر ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ قازىسى ئىدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ تۇرۇشتى. لېكىن خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ئەمەلدارلار ئوتتۇرىسىغا ساداقەتسىزلىك پەيدا بولدى. قىرغىزلار ئەمەلدارلارغا يۇزمۇ يۇز ھۇجۇم قىلدى. بەش كېچە-كۈندۈز ئۇرۇش بولدى. ئاخىرى خانىڭ لەشكىرى مەغلۇپ بولۇپ قىرغىزلار غەلىبە قىلدى. قازى شاھ خوجا، خانقۇلى بەگلەرنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كېچىك بەگ، ئابدۇقاھھار بەگلەر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. مىرزا ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا، مىرزا شاكىر بەگ، خوجا مۇناقلار قىرغىزدىن قېچىپ تاغقا كەلدى. قىرغىزنىڭ باتۇرلىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قىرغىزلار بىلەن ئۇرۇشۇپ خالاس تاپتى ۋە سېرىق يازىغا چۈشۈپ قەشقەرگە كەلدى. خان ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمىتىنى شاھ بەگكە ئوتتۇپ بەردى. كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى ئەرەب بەگكە ئېلان قىلدى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا باباق بەگنى تەيىنلىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قازىلىقىنى قازى بەدىئوززامان خوجا ۋە قازى شاھ يۈسۈپلەرگە تاپشۇردى. مىرزا مۇرات جوراس ۋە باشقا بىرقانچە يىلەننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىرخوجا، شاكىر بەگ، خوجا مۇناق ۋە مىرزا مۇرات قارغالار يەكەنگە كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى، خانمۇ خۇشاللىق بىلدۈرۈپ ئۇلارنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. كونا تۈزۈم بويىچە ھاجى بەگ، شاكىربەگ ۋە باشقا بىرقانچەيلەن جاقىرا، ناغىي يوللىرى بىلەن ماڭدى. قازى مۇھەممەت زاكىر كىركاكلىق يولىغا راۋان بولدى. چىلان سۈيىنىڭ لېۋىدە قىرغىزلار مۇكۈنۈۋالغان ئىدى، قازى مۇھەممەت زاكىر سۇنىڭ لېۋىگە چۈشكەن ئىدى. قىرغىزلار ئۇلارغا ئوت ئېچىپ غەلىبە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قا-

مەكۈم بولدى.

مىرزا ھاجى بەگ، مىرزا شاكىر بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا ۋە خوجا مۇناقلار قىرغىزدىن قېچىپ تاغقا كەلدى. قىرغىزنىڭ باتۇرلىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قىرغىزلار بىلەن ئۇرۇشۇپ خالاس تاپتى ۋە سېرىق يازىغا چۈشۈپ قەشقەرگە كەلدى. خان ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمىتىنى شاھ بەگكە ئوتتۇپ بەردى. كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى ئەرەب بەگكە ئېلان قىلدى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا باباق بەگنى تەيىنلىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قازىلىقىنى قازى بەدىئوززامان خوجا ۋە قازى شاھ يۈسۈپلەرگە تاپشۇردى. مىرزا مۇرات جوراس ۋە باشقا بىرقانچەيلەننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىرخوجا، شاكىر بەگ، خوجا مۇناق ۋە مىرزا مۇرات قارغالار يەكەنگە كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى، خانمۇ خۇشاللىق بىلدۈرۈپ ئۇلارنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. كونا تۈزۈم بويىچە ھاجى بەگ، شاكىربەگ ۋە باشقا بىرقانچەيلەن جاقىرا، ناغىي يوللىرى بىلەن ماڭدى. قازى مۇھەممەت زاكىر كىركاكلىق يولىغا راۋان بولدى. چىلان سۈيىنىڭ لېۋىدە قىرغىزلار مۇكۈنۈۋالغان ئىدى، قازى مۇھەممەت زاكىر سۇنىڭ لېۋىگە چۈشكەن ئىدى. قىرغىزلار ئۇلارغا ئوت ئېچىپ غەلىبە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قا-

زىلىقى قازى بەدىئوززامان خوجا ۋە خوجاشاھ يۇسۇپ خوجىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. قىرغىزلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى. شاھ بەگ دەپ ئاتالغان شاھ ئادىل بەگ، باباق بەگ، ھاجى بەگ، شاكىر بەگ ۋە باشقا بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار بىرلىكتە تەدبىر قوللىنىپ مەملىكەتنى ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈردى، بىر يىلدىن كېيىن خان قىرغىز تەرەپكە لەشكەر تارتتى، قويسارى ئىمىن تىلەكابى، يول بولدىلار ئاقساي دېگەن يەرگە كەلگەندە جەڭ قىلىشتى. بۇ جەڭگە قاتناشقانلارنى ئاقساي چىرىكى دەيدۇ.

ئابدۇللاخاننىڭ بىر تۇغقىنى ئىبراھىم سۇلتان بىلەن ھەزرىتى ئىسمايىل خانىنى سۈرگۈن قىلغىنى

خان بوغاچ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا چۈشتى. ئۇ ئەتىگىنى ئاتقا مىندى. ئەمەلدارلارنى كەدەركودا تاشلاپ قويۇپ راۋان بولدى. ئەمەلدارلار ۋە كاتتىباشلار كەدەركودا قالغان ئىدى. مەسىلەن، شاھ مەنسۇر بەگ، شاھ بەگ، پولات بەگ، مىرزا شاھىت بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل بەگ، مىرزا مۇھەممەت ئىمىن بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى تولكە بەگ، مىرزا ئىسمايىل بەگ، مىرزا ھاجى بەگ، باباق بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا قەلى بەگ، خانقۇلى بەگ، مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب، ھەسەن خوجا قاتارلىقلار قىرغىزلارنىڭ كېلىۋاتقانلىق

خەۋىرىنى ئاڭلىدى. ئەمەلدارلار بىرلىكتە قىرغىزلارنىڭ يولىنى توستى. قاتتىق سوقۇش يۈز بېرىپ، قىرغىزلار غەلىبە قىلدى. ئەمەلدارلار قېچىپ خان تەرەپكە راۋان بولدى.

مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب، مىرزا مۇھەممەت ئىمىن ئوردا بىگى ۋە ھەسەن خوجىلار قىرغىزلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. باشقا ئەمەلدارلار خانغا قوشۇلۇۋالدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ قولىدىن ئىش كەلمىدى. مىرزا شاھباز بەگ ئۇنىڭ ئاتالىقى ئىدى. ئۇ ئۇنىڭ تەرەپتىن لەشكەر تەييارلاپ جەڭگە ئالدىرىدى. ئىبراھىم سۇلتان چەپ تەرەپتىن (خوتەن مەمالىكىتىنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇلغان) لەشكەر تەييارلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، نەتىجىدە قىرغىزلارنى مەغلۇپ قىلدى. ئىبراھىم سۇلتان — يۇرەكلىك، باتۇر، چىرايلىق پادىشاھزادە ئىدى. بۇ مەزگىلدە قىرغىزلار خانىنى قورقىتىپ قىستاۋاتاتتى. ئىبراھىم سۇلتان خانىنى قىرغىزلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قويدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئەلەيھىرەھمە ۋەررىزۋان شۇ لەشكەرلەرنىڭ ئىچىدە خانغا ھەمراھ ئىدى. يۇقىرى تۆۋەن، چوڭ-كىچىك ھەممىسى ھەزرىتى ئەزىزاندىن نۇرغۇن كارامەتلەرنى كۆردى. بىرسى شۇكى: ھەزرىتى ئەزىزان قىرغىزلار غەلىبە قىلغان چاغدا ئاتتىن چۈشۈپ خاندىجەم تۇردى، ئاندىن كېيىن داڭدار پالۋانلار قىرغىزلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم خاننىڭ باتۇرلۇقى ئابدۇللاخانغا مەلۇم بولدى. ئابدۇللاخاننىڭ ئىچىگە ۋەھىمە كىرىۋېلىپ لەشكەر بەدىن ئايرىلىپ كېلىپ ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. خوتەنلىكنىڭ ئادەملىرىنى چاتما قىلىپ، بىر تۇغقانلىرىغا بېرىپ، خوتەنگە ئەۋەتتى. ھەسەن بەگ سۇلتانىنىڭ ئاتالىقى ئىدى. ئىسمايىل بەگ قارا قاشقىنىڭ ھاكىمى، مىرزا تولكى بەگ يۇرۇقچاشقىنىڭ ھاكىمى، كەتتان بەگ ئىشىكئاغا ئىدى. خان يەكەندىن ئەيۋۇپ بەگ، تولكى بەگ، سېرىق بەگلەرنى خوتەنگە «ئىبراھىم خان، ئىسمايىل خانلارنى تۇتۇپ سۈرگۈن قىلىنسۇن!» دېگەن يارلىغ بىلەن ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا ھەسەن بەگ يەكەنگە كەلگەن ئىدى. شۇنى باھانە قىلىپ ئەمدى ئىچىگە ئېلىپ كەلدى. مىرزا تولكى جوراس يۇرۇقچاشتىن يەنە قوشۇلۇپ خانىنىڭ يارلىقىنى يەتكۈزدى. سۇلتانلارمۇ چوڭ ئاكىسىنىڭ يارلىقىنى جان دىلى بىلەن قوبۇل قىلىپ جالىش تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مەزكۇر ئەمەلدارلار خەزىنە، مال-لارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ يەكەنگە قايتتى. ھەسەن بەگ، كەتتان بەگ، مىرزامۇھەممەت زىرىپ، مىرزا نوروز، دۆلەت مۇھەممەت توغبېگى، مىرزا باباق جوراس ۋە باشقا ئەمەلدارلار سۇلتانلارنىڭ يېقىنلىرىدىن خىزمەتتە بولۇشتى. مىرزا باباقنى ئاقسۇغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئاقسۇنىڭ ھاكىمى مىرزا شاھىد جوراس ئىدى. ئابدۇللاخاننىڭ قورقۇنچىسىدىن مىرزانى سۈرگۈن قىلى-

خان ئىدى. مىرزا مۇسا بىرچىلىقتا ۋاپات تاپتى. ئىبراھىم خان بىلەن ئىسمايىل خاننىڭ ۋەقەلىرى خۇدا بۇيرۇسا تۆۋەندە بايان قىلىنىدۇ.

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت يەھيا قەدەسەللاھو روھەھونىڭ ۋاپاتى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا، ھەزرىتى ئەزىز خوجامۇھەممەت ئىسھاق (ئاللائۇنىڭ روھىنى پاك قىلسۇن) ھەزرەتلىرىنىڭ ئۆچىنچى ئوغلى ئىدى، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى خوجا شەھباز ئىدى. يەنە بىرسى ئانا بىر تۇغقان ئىدى، يەتتە يېشىدا ئاقسۇ شەھىرىدە پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك باغچىغا كۆچتى. مەختۇم زادەنىڭ ۋاپاتىدا ئاجىز بىچارە رىلەر يىغا زارى قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىز: «يىغلىماڭلار! ئەگەر شەھباز كەتسە، شادى كېلۇر» دېدى. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە بىر بالا تۇغۇلۇپ ئونىڭ ئېتىنى خوجا شادى دەپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئەھۋاللىرىنىڭ بىر قىسمى ئالدىن ئۆتۈپ كەتتى. نەقىل كەلتۈرۈلۇشىچە: ئوكىشى شۇنچىۋالا ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق شۇنداق كىچىك پېئىل، تۇپراق سۈپەت ئىدىكى، كىم كەلسە ئورنىدىن قوپۇپ قارشى ئېلىپ دىلدارلىق قىلاتتى، دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە خەسچىلىكمۇ ئەتىۋارغا ئىگە ئەمەس ئىدى. سىرتقى تەرەپىيىلىنىشى ھەزرىتى مۇھەممەت خان (ئۇ كىشىگە رەھ-

مەت ۋە مەغپىرەت بولسۇن) نىڭ قولىدا بولغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئورۇنباسارى جانابى خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە (شۇتۇر خەلىپەنىڭ ئوغلى) ئىدى. ھەزرىتى ئەزىز قۇددىسە سىررۇھودىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلگەن بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا، كىچىكىنىڭ ئىسمى خوجاجان ئىكەن. بۇمەخدۇمزادەلارنىڭ ۋەقەلىرىنى خۇدا بۇيرۇسا سۆزلىنىدۇ. ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ئۆمرى بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە 63 ياش بولۇپ 1055- يىلىدا ھەقتائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكەن.

ئاللاھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دادامىدىن نەقىل كەلتۈرىمەنكى، دادام ماڭا مۇنداق دېگەن ئىدى: «مەن بورانغارنىڭ قوشبېگى ۋە ئوچ بېگى ئىدىم، ھەزرىتى ئەزىزان بىر ئىش بىلەن ئارىدىكى پۇقرالاردىن بىرسىنى ئەۋەتمىتۇ. مەن جاھىللىقىم غالىپ كېلىپ قوبۇل قىلماپتىمەن. قىلغىنىم شۇبولدى، پەلىمۇ پەللە تەرەققىي قىلمۇاتقان ھالىتىمدىن تەدرىجىي تۆۋەن چۈشۈشكە باشلىدىم».

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: «بىر كۈنى شىكارغا بېرىۋېدىم، يانار ۋاقتىمدا خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپەنىڭ خانىقاسىدىن يىغا - زارىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدىم. سوپىلارنىڭ ئىچىدە دوغور سوپى دېگەن بىر سوپى بار ئىدى، ھەزرىتى ئىشان شۇ ئوخشايدۇ دەپتىمەن، بىزنىڭ سۆھبىتىمىزدە بولۇۋاتقان ھىر سەيىد خوتەنى «بۇ ئوغرىلار ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن

ھەمراھلىرىغا ئۇقتۇرۇۋاتىدۇ» دېدى. مەنمۇ سۆكۈت قىلىپ تۇرۇپ بۇگەپتىن توسىماپتىمەن، شۇ كېچىسى بىر چۈش كۆردۇم، دوغور سوپى تەرەپتىن كاتتا بىر ئوت پەيدا بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە يېقىن كەلدى، مەن ئوتتىن قورقۇپ خوجا سەيىد مۇھەممەتنىڭ ئۆيىدىن ئامانلىق ئىزدىدىم. خەلىپەنىڭ تېمى يېرىلىپ قوللىرىدا چوك پىچاقلارنى تۇتقان 12 قارا غولام بىز تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مەن ئۇلاردىن يەنە قورقۇپ شۇتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ قەبرىسىگە ئىلتىجا قىلدىم. خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە قۇددىسە سىررۇھو مېنى غولاملارنىڭ ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قويدى، ئويغانسام سەھەر ۋاقتى بوپتۇ. دەرھال تەرەت ئېلىپ ئەزىزانىنىڭ خانىقاھىغا تەھەججۇت نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن باردىم. تەھەججۇت نامىزى ئوقۇپ بولۇپ ھەزرىتى ئەزىزانغا مۇلاقات بولدۇم، ئەزىزان ماڭا كۆلۈمسىرەپ قويۇپ، خەلىپەگە قاراپ: «مىرزا فازىل بەگنى قىستاپ قويمايلى! ئۇ خانىقاغا كەلمەيدۇ، خانىقاغا ئېتىقاد قىلمايدۇ» دېدى. خەلىپە جاۋاب بېرىپ: «بەللى شۇنداق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئاتامغا جەزبە يېتىپ بىخۇت بولۇپتۇ. ھەزرىتى ئەزىزان دادامغا مېھرىبانلىق بىلەن ياخشى دۇئا قىلىپتۇ.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجانغا لەشكەر تارتقىنى ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرگىنى

ئابدۇللاخاننىڭ دۆلەت يۇلتۇزى ئېگىز كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئەنجانغا لەشكەر تارتتى. چوڭ جەمئىيەت قۇرۇپ يەكەندىن قەشقەرگە راۋان بولدى. كاتتىلار، ئالىملار، ماشايىخلار، خوجالار ھەممىسى، مىرزاشاھ مەنسۇر بەگ ئوردا بېگى، پولات بەگ- مىرئابدۇللا بەگ، باباق بەگ، سېيىدق بەگ، مىرزادوست مۇھەممەت بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا تولكى بەگلەر؛ خوتەنىنىڭ كاتتىباشلىرىدىن ئوردىدىن سۈلتان شاھ ئادىل بەگ، بوغوچى بەگ، مىرزاھىد بەگ، ئەييۇب بەگ، يۇنۇس مىرزا جوراس بەگلەر خوتەن لەشكىرىگە قوشۇلدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا كەلدى. مىرزا شاھىد بەگ جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزا مۇھەممەت ئىمىن جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولدى. مىرزا فازىل جوراس بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇ كېلىپ ئۆزۈنىڭ بىر تۇغقىنىغا قوشۇلدى. مەزكۇر ئەمەلدارلار قەشقەردە خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. شەھباز بەگ جوراس قەشقەرنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار خان، سۈلتانلارغا ۋە لەشكەرلەرگە چوڭ زىياپەت بەردى. ئۇلار مېھماندارچىلىقتىن يېنىپ ئەنجان تەرەپكە راۋان

بولدى. ئۇۋاقتىدا خاننىڭ لەشكىرى 40،000 غا يەتكەن ئىدى.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئوش ۋىلايىتىدىن ئۆتۈپ شەھەرنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ چۈشتى، مەسىلەن، دە خاقان دەرۋازىسىغا چۈشتى. يولۋاس خان بىلەن شەھباز بەگلەر مىرزا دەرۋازىسىغا چۈشتى، شەۋكەت خانىنى كۆرگەن ئەنجانلىقلار ھەيران قېلىشتى، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىر ئېگىزلىك بولۇپ ئۇنى «كولى تەۋبە» دەپ ئاتىشاتتى. مىرزا شاھىد، مىرزا فازىل جوراسنىڭ مىرزالىرىگە قارشى پۈتۈن كۈچ- غەيرىتى بىلەن ئېلىشىپ «كولى تەۋبە» نى ئالدى. «كولى تەۋبە» دە تۇرىدىغان لەشكەرلەر يەكەنلىكنىڭ لەشكەرلىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاندىن كېيىن خۇشال بولۇپ، مۇبارەك دۆلىتىگە كېلىپ ئۆزى شۇيەرگە چۈشتى. مىرزا يۇنۇس جوراسقا ئوق تېگىپ ۋاپات بولدى ۋە شۇيەرگە دەپنە قىلىندى. مىرزا يۇنۇس سېپىلىنىڭ مۇھاسىرىسىنى پۈتۈن تىرىشچانلىقى بىلەن قىلغاندا مىرزا شەھباز بەگ كۈچ چىقىرىپ مىرزا دەرۋازىسىنى ئالدى. لەشكەرلەر بىراقلا مىرزا دەرۋازىسىدىن، خاقان دەرۋازىسىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىپ مۇسۇلمانلارنى بۇلاڭ- تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. ئوچ كۈن شۇجايىدا بولۇپ ئاندىن ئوشقا كەلدى. قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندە يولۋاس خان، شەھباز بەگ زىياپەت بېرىپ مېھمان قىلدى، قەشقەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا كەلدى.

ئابدۇللاخان ئوغلى نۇرىددىن سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە ئۇنىڭ ئاقسۇ ئەمرلىكىگە تەيىنلەنگىنى

مىرزا شاھىد بەگ ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇ ئۆلىگە ئەۋەتتى، نۇرىددىن سۇلتاننى شاھ بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا رۇخسەت قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئاقسۇ، تۆچتۇرپان، بايلارنىڭ ئەمرلىك ھوقوقى نۇرىددىن سۇلتانغا بېكىتىلىدى. شاھ ئادىل بەگنى ئاتلىق (مەسلىھەتچىلىك) كەپ، شاھ باقى بەگنى باي ۋىلايىتىنىڭ يارەمچىلىكىگە تەيىنلىدى. مىرزا مۇھەممەت بەگنى تۆچتۇرپانغا ھاكىم قىلدى، نۇرىددىن سۇلتان ئاقسۇغا ئورۇنلاشقاندا قوچقار بەگنى ئەۋەتىپ ئادەملەرنى قورشاپ تۇتۇپ شەھەرنىڭ پادا چارۋىلىرىنى ئېلىۋالغان ئىدى. ئۇنى سۇلتانغا بەخشى قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجان تەرەپكە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتقىنى، مەقسەتكە يېتەلمەي قايتىپ كەلگىنى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، خان ئەنجاندىن قايتىپ

كەلگەندىن كېيىن ئەنجانلىقلار ئۆز ئالدىغا باشقا بولۇۋېلىشتى. ئابدۇللاخان ئىككىنچى قېتىم لەشكەر توپلاپ، قىرغىز، موڭغۇللارنى ئېلىپ راۋان بولدى. يولۋاس خان قەشقەر لەشكىرى بىلەن، يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ساتتىم بەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن خانغا قوشۇلدى، ئۇلار شارت داۋىنىدىن ئۆتۈپ ناللىق دېگەن جايغا چۈشۈپ لايىقىدا ئالدىن ئادەم ئەۋەتتى. بوتقا ئارا شۇيەردە ئىدى، جان باغىش ئوغوللىرى بىلەن قىپچاق ئوغۇللىرى ئونى ئۆلتۈردى ۋە بوتقانىڭ جەمئىيىتىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىسى قېچىپ قۇتۇلدى. ئەنجانلىقلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ پۈختا تەييارلىق قىلمىشتى. خان خاقان دەرۋازىسىغا كېلىپ «كولى تەۋبە» گە چۈشتى، ئەنجانلىقلار مەسلىھەتلىشىپ بوتقانى ئاتالىق، مورات دېۋانبېگى، قارا سۈيۈنجى ئاتالىق، جەمەتىنىڭ ئالدىغا چىقىشقا ئېلىپ كەلدى. خان ئۇلارغا مېھرىبانلىق قىلدى. لەشكەرلەرنى ئادەملەر پۈتۈن كۈچىنى قەلئەگە چىقىرىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ قەلئەنى تاپشۇرۇشنى ياقتۇرمىدى. خان مەزكۇر ئۆزبېكلەرنى ئېلىپ قەلئەگە ھۇجۇم قىلدى. ئەنجانلىقلار ئۆزبېك، تاجىكلىرى بىرلىشىپ مۇستەھكەم كۈچ بولدى. خان ئامالاج مەنزىلمۇ مەنزىل كۆچۈپ پادىشاھلىق سارايغا قايتىپ كەلدى.

شۇ قېتىتا ئىشىم خانىنىڭ پادىشاھنىڭ خانىمىدىن تۇغۇلغان ئاي خانىم دېگەن قىزى ۋاپات بولۇپ كەتتى. خانىمنىڭ جەسىتىنى شەھەرباغىغا جورىس

یه‌کەنگه ئېلىپ كەلدى. خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە، ئاخۇن موللاخەلىل، ئاخۇن خوجامۇھەممەت ئەمىن زىھنى، ئاخۇن ياسى، مىرمەئرۇپ خوجا، مۇھەممەت سىددىق خوجا، سوپى خوجا، قازى بەدئۇززامان، قازى سېرىق خوجا، شاھ ھاشىم، شاھ يۈسۈپ خوجا، خوجا سالىم مۇھتەسىپ، مىرئەفزىيەشاھ قاتارلىق ئۇلۇغلار، شامەنسۇربەگ، پولات‌بەگ، مىرئابدۇللابەگ، مىرزا ئابدۇراخمان‌بەگ، مىرزا تولكى‌بەگ، سېرىق‌بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار جەمئىيەت قۇرۇپ خانىمنىڭ جەسەتنى ئالتۇندا، ئۆتمۈشتىكى پادىشاھ، سۇلتان، غازىلارنىڭ ئايىغىغا دەپنە قىلىشتى. دەپنە قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇلۇغلار خانىم پادىشاھقا تەزىيە بىلدۈرۈش ئۈچۈن بېرىشتى. خان ئۆزىنىڭ قىز بىر تۇغقىنىنىڭ قېشىدا ئىدى. كاتتا مۇسىبەت بولدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن خان خۇشلۇق ۋە شوخلۇققا مەشغۇل بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخانىڭ ئەمەلدارلارنى ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلغىنى

بەزىدە خانىڭ كۆڭلىگە «ئىلگىرىكى پادىشاھلاردىن قالغان ئەمەلدارلارنى ئالماشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزۈم بەزى ئەمەلدارلارنى تەربىيىلىسەم ...» دېگەندەك خىياللار

كېلەتتى. خانىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ شەھبازبەگ، مىرئابدۇللابەگ، شەھىيار بەگلەر خانىنى بەيتۇللانى تاۋاپ قىلىشقا قىزغىتۇرۇشتى. خان ھاراقنىڭ مەستلىكىدە ئاتقا مىندى. ئۇزەكگۈ باسىدىغان ھەمراھلىقا ئۆزى تەربىيىلىمەكچى بولغان ئەمەلدارلارنى ھەمراھ قىلدى. باشقىلار ھەمراھ بولماقچى بولغىنىدا رۇخسەت قىلىپ، ئۇلارنى قايتۇرۇۋەتتى. شاھ بەگ، بوغۇچە بەگلەر خوتەندىن كېلىپ خانغا قوشۇلدى. يولۋاس خان بىلەن قەشقەر ئەمەلدارلىرى يەكەنگە يۇرۇش قىلدى. يەكەندە قالغان ئەمەلدارلار يولۋاس خانىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا قارا ھوجاج يېزىسىغا بېرىشتى. خان بۇغراقەۋم يولىدىن كېلىپ مىرزا يەتقۇپ جۇراسىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. يەكەن ئەمەلدارلىرى مىرزا يەتقۇپ بەگنىڭ ئۆيىدە كۆرۈنۈش قىلدى. ئاندىن كېيىن خانىنى ئاتقا مىندۈرۈپ سۇلتان سەئىدخاندىن قالغان كونا ئوردىغا چۈشۈرۈپ خان كۆتۈرۈشتى. ئادەملەر ئۆز ئۆيىگە يېنىپ كېتىشتى. خۇدابەردى كېرەك ياراغ «مانا كا چوڭ خان دۆلەتكە يەتتى» دەپ خەۋەر قىلدى.

يولۋاس خان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار ھەيران بولۇشۇپ قىزىل دېگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىشتى. ئىككى تەرەپ ئۇچراشقىلى تۇرغاندا يولۋاس خان قورقىنىدىن ئەمەلدارلارغا مالامەت قىلىشقا باشلىدى. مەقسەت خانىنىڭ قەستىدە ئىدى. خان مىرزاشاھ مەنسۇربەگ، مىرزاشاھىدبەگ، مىرزاھىدبەگ، سېرىق‌بەگ،

مىرزادوست مۇھەممەت‌بەگ، ئەنۋەربەگ، مىرئەفزىيە (؟) شاھ ۋە خوجا سەلىم مۇھتەسىپلارنى گۇناھكار قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىشىكلىرىنى پېچەتلىدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن نۇرىدىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر ئاقسۇدىن كۆرۈنۈشكە كەلدى. ئاخىرى ئەمەلدارلارنى ھىندىستانغا گاۋخانەنىڭ ھەمراھلىقىدا قوغلاپ چىقاردى. ئۇلار ھىندىستانغا يېتىپ باردى. ھىندىستانىنىڭ ئاددىل دەريادىل پادىشاھى شاھى جاھان مەرھۇمنىڭ ئەمەلدارلىرىغا غەمخورلۇقلار قىلىپ، مىرزاشاھ مەزسۇربەگنى يېنىغا چاقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ سانجى تارىخىنى سوردى. بەگلايىقىدا جاۋاب بەردى، خان يەنە باشقا مۇناسىۋەتلىك ھېكايىلارنىمۇ سوردى. شۇ چاغدا بەگ كېسەل بولۇپ قالدى، بەگنى داۋالاشقا تېۋىپ تەيىنلەندى، لېكىن داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بەگ بىرقانچە كۈندىن كېيىن قازا قىلدى. شۇ چاغدا ئۇ 99 ياشقا كىرگەن ئىكەن. باشقىلارمۇ بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىشتى. مىرئەفزىيە (؟) شاھ يەكەنگە كېلىپ ئۆلدى. ئەنۋەربەگ ھەج قىلىپ يەكەندە كۆز يۇمدى. ھەممىنىڭ ئاخىرىسىدا دوست مۇھەممەتبەگ قالدى.

ئەلقىسسە، شەھبازبەگ جوراسىنى يەكەنلىك ھاكىمى ۋە ئۆزىنىڭ ئاتالىقى قىلىپ، پولات‌بەگنى قەشقەرنىڭ ھاكىمى قىلدى، مىرئابدۇللابەگنى تامغا ئىگىسى ھەم ۋەزىر، ئەيۋۇپ‌بەگنى ئىشىك ئاغا. مىرزا ئابدۇراخمان بەگنى مىراب، تولكى‌بەگنى مۆتىۋەلى،

شەھيارىبەگنى ئۇچ بېگى، مىرزا تەينى‌بەگنى يۈزۈققاشنىڭ ھاكىمى، مىرزا مۇھەممەت‌لېتىپنى كىرىيەنىڭ ھاكىمى قىلىپ ھەر بىرىگە ئۆزىگە لايىق مەنسەپ بېرىلدى. نوردىدىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر ئاقسۇغا قايتتى. شاھبەگ بىلەن خوتەنلىك ئەمەلدارلىرى خوتەنگە قايتتى. يەكەندە خان بىرقانچە يىلنى ئەمەلدار قىلدى ۋە يەنە باشقا بىرقانچە يىلنى يېنىدا خىزمەتكە تەيىنلىدى. مەسلەن، قوچقارىبەگ، نىقى‌بەگ، خانقۇلى‌بەگ، مەمەتقاسىمبەگ، ساتقىنبەگلەرنى ئەمەلدار قىلدى. كېيىك مىرزانى ئۇچتۇرپانلىك، خوشاي مىرزانى غولنىڭ، مىرزاھىدنى ئۇچ بورانغارنىڭ ياساۋۇلى قىلدى، سۇلتان نەزەر پالۋانغا، كېرەك ياراغ ۋە شىغايىلارنى تۇغ‌بېگى، مىرزاھاكىمنى ياتىش بېگى، ئىددىرىس بەگنى بىكاۋۇل، تەكرى قۇلنى مىرئاخور قىلىپ، ھەر قايسىلىرى مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېكىتىلدى.

ئابدۇللاخاننىڭ قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغانلىقى

مەملىكەت ئىچى تىنچلاندى. لېكىن قىرغىز ئەمەلدارلىرى تىنچلانمىدى، مىرزابەگ ئەلچىگى خانىنىڭ خىزمىتىدىن قاچتى. ساتىمبى يېڭسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان ئۇنىڭدىن ئىككىلىنىپ ئۇنى يەكەنگە چاقىرىپكەلدى. يېڭسار ھۆكۈمىتى قارا كېچىكە تاپشۇ

رۇلغان ئىدى. ئۇمۇ قېچىپ ئەنجان تەرەپكە كەتتى. خان ئەمەلدارلارنى چاقىرتىپ كېڭەش يىغىنى ئاچتى. ھەممەيلەننىڭ پىكىرى قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە مەركەزلەشتى. بولغاچىنىڭ ئادەملىرىنى بىر - بىردىن ئايرىپ ھەر بىرى لەشكەرلەرگە تاپشۇرۇلدى. بىر قانچە ۋاقىتتىن كېيىن ھەممەيلە نگە قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە يارلىق قىلىنىدى. بىر ۋاقىتتىلا ئومۇمىي دائىرىلىك ھەرىكەت بولدى. ساتتىم ئويتىمىش بەگكە تاپشۇرۇلغان ئىدى. ئومۇ ئۆلتۈرۈلدى. قاراقچى ئەيۈپ بەگكە تاپشۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ئۇھۇالنى سېزىپ قېلىپ بەگنىڭ ئېتىغا مىنىپ قېچىپ كەتتى. ئەيۈپ بەگكە يارەملىشىشكە ئادەم تەيىنلەندى ۋە ئۇلارغا ئارقا - ئارقىدىن كەلگەن تاتار ۋە بايرۇنىڭ ئادەملىرىنى ھەمراھ قىلدى. قاراقچى يېنىپ جەڭ قىلىپ ئەيۈپ بەگنىڭ ئوغلى مەتلەپ خوجا، شاھ مەھمۇت شاھ، خوجا ھەبىپ، مۇھەممەت بەردى بايرۇن، پەيزەندە قازى قاتارلىق بىر قانچە يىلە ننى ئۆلتۈرۈپ ئۆزى قۇتۇلدى. ئەيۈپ بەگنىمۇ ئۆلتۈردى. قالغان لەشكەرلەرئۇمىدسىزلىنىپ ياندى. ساتتىم ئوغلى ئاللايارمۇ قاچتى. شەھباز بەگ بىر قانچە يىلەن بىلەن ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىشتى، قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئەمەلدارلارنىڭ ئاتلىرى تىللالاردىن گۆز قويۇلۇپ بېزىلگەن ئىگەرلىرى بىلەن قىرغىزلارغا چۈشتى. شاھباز بەگ مەردلىك قىلدى، پىيادە بولۇپ جەڭ قىلىپ لەشكەرلىرىنى سالامەت خانغا يەتكۈزدى. جان باغىش، قىسىچاق توكلى، بای نىر تايلاقلار بىلەن مۇكۇنۇپ تۇرغان ئىدى. شەھەرنىڭ ئادەملىرى كېلىپ ئەترابىنى قورشاپ جەڭ قىلدى. ئەقىنە خەۋىنىچى ئۆلتۈرۈلدى. ئاخىرىدا تەۋەككۈل باي، نىر تايلاق ۋە ئورۇقلارنى تۇتۇۋالدى.

ئەلقىسسە، 10000 دەك ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. قىرغىزلارنى موڭغۇلىستان جاڭگىلىنىڭ شىرلىرى دەيتتى، لېكىن ئۇلار نورمالسىز، گېپى سەت، ۋاپاسىز ئىدى. ئىككى يىلدىن كېيىن ئويتىمىش بەگ قىرغىزلارغا يالغان گەپ چاپلىغاچقا، كېپەك بەگ، ئىددىرىس بەگ، خۇشايمىرزا، چالما بەگ ۋە باشقا بىرقانچەيلەن بەدەر كەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن چالما بەگنى خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. چالما بەگ كېلىپ گۇناھىنى ئويتىمىش بەگكە ئارتىپ ئۆلتۈردى ۋە كېپەك بەگ، ئىددىرىس بەگلەر بىلەن ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرىنى چاقىرتىپ ئورۇپ غەمخورلۇقلارنى قىلدى. ئويتىمىش بىلەن نەئاشلارنى خىجىل قىلىۋەتتى. ھىرئابدۇللا بەگنى كۈچار ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتتى. ئۇ بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن ئاقسۇنىڭ ھاكىمى بولۇپ، ئاقسۇدا ۋاپات بولدى.

ئابدۇرېھىم خان ئوغلى ئەبۇلمۇھەممەت خانىنىڭ
ئاقمۇتتى، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانىنىڭ
تۇرپاندىن ئەبۇلمۇھەممەت خانىنىڭ
بالىلىرى بىلەن كېلىشى

ئەبۇلمۇھەممەت خان ئابدۇرېھىم خانىنىڭ ئىككىنچى

ئوغلى بولۇپ سەھنى، يوقسۇل پادىشاھ ئىدى، لېكىن كۆڭۈل ئېچىشقا ئامراق تۇراقسىز پادىشاھ ئىدى. ئاپاق سۇلتان چالىسىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىۋالدى. ۋە مىرزا تولكى بەگ دوغلاتنى، ئۇنىڭ ئوغلى مىرزا كېپەك بەگلەرنى ئۆلتۈردى. ئاپاق سۇلتاننىڭ ئانىسىنى ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۆلتۈرگەن ئىدى.

باباخان بىلەن ئاپاق سۇلتانلار بىر ئانىدىن ئىدى. باباخان قۇمۇلدا ئىدى. ئۇ دائىم خىتاي تەرەپكە يۈرۈش قىلىشقا ئۇرۇنىاتتى. قاچانلا خاتا يولغا ماڭماقچى بولسا ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۇنى توساتتى. ئۇنىڭ توسۇشى شۇ بولدىكى، باباخان سەپەرگە چىقماقچى بولدى. بۇ تەرەپتىن قۇمۇلنى پىلان قىلدى. بىراق ئۇنداق ماڭالمىدى. ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ ئۇچ ئوغۇل، تۆت قىزى بار ئىدى. بىر ئوغلى كىچىكىدە ئۆلۈپ قالغان. مەھدى سۇلتاننى ئابدۇللاخان مەنسۇرخاننىڭ ھەمراھلىقىدا ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلدى.

بىر ئوغلى قارا كۆڭۈل سۇلتان بولۇپ ئۇنىڭ ۋەقەلىرى ئۆز جايىدا بايان قىلىنغۇسى.

ئەبۇلمۇھەممەتخان 15 يىل پادىشاھلىق قىلىپ، 1066 - يىلى ئالەمدىن ئۆتتى. باباخان قۇمۇلدىن كېلىپ تۇرپاننى باشقۇردى. مەھەممەت مۆمىن سۇلتاننى گۇناھكار قىلىپ، ئېلىپ كەلدى. خانىڭ ئۇستىخىنىنى باھانە قىلىپ، سۇلتاننى يەكەنگە سۈرگۈن قىلدى. سۇلتان ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ ئۇستىخىنىنى ئېلىپ ئائىلاج يولغا چىقتى. ئۇ چاغلاردا يول بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. ئۇلار خۇدانىڭ

كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن كۈچارغا ساق - سالامەت كىرىپ ۋېلىشتى.

مىرزا ئابدۇللا بەگ ئابدۇللاخانغا كىشى ئەۋەتتى. خان: «سۇلتاننىڭ سىڭلىسى يەنى ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ ئايالى ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا تۇرپانغا قايتتى» دەپ يارلىق قىلدى. سۇلتان قىزلار بىلەن ئۇستىخانىنى ئېلىپ كېلىدۇ. خاننىڭ ئۇستىخانلىرى بىلەن قىزلىرىنى سۇلتان، مۇھەممەت ئەيۇپ بەگ ئىشىك ئاغىلار ئالتۇنغا دەپنە قىلدى. خان مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ بېشىنى سېيلاپ، ئۇنىڭغا كۆپ ئىنئام، ئىھسانلارنى قىلدى ۋە مۆتىۋەللىلىك مەنسىپىنى تاپشۇردى، ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئون ھەسسە ئاشۇردى. سۇلتانغازى قەتغانىنىڭ نەۋرىسى — مۇھەممەت ئەمىن سۇلتانىنىڭ پەرزەنتى ئىدى. ئۇ كىشى ئۇلۇغ، قابىل كىشى ئىدى. شاھنامىنىڭ كۆپ قىسمىنى يادا بىلەتتى. كىتابنى ياخشى ئوقۇيتتى. ئۇنىڭ ئوغلى سەنجەر سۇلتان چىرايلىق يىگىت ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ، خۇدا بۇيرۇسا بۇنىدىن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ئابدۇللاخانىنىڭ شەھنازتاغلىرىغا بارغىنى، يولۋاس خانىنىڭ ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا يانغىنى ھەمدە شۇ ۋاقىتلاردا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

خان تام قارا تەرەپكە سەيلە - تاماشا قىلىش،

ئۇچۇن راۋان بولدى. بورانغارنىڭ ئەمەلدارلىرى چامەلۇن دېگەن يەرگە چۈشتى. خان قەزدىلدا ئىدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ تامغاراغا يېتىپ كەلدى.

خان شەھباز بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشكەن ئىدى. بەگ داغدۇغىلىق ھالدا يېغىن ئاچتى. يولۇاسخان كېلىپ كۆرۈنۈش قىلدى.

خان كېتمىشتىن ئىلگىرى يولۇاسخان مەجلىسىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋالغاچ بارغان ئىدى. ئۇ خانىنى كىرگۈزدى. مەجلىس تەنتەنىلىك بولدى، كاتتىلار بىلەن ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى تازىم قىلدى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا گەپسىز ياخشىلىقلارنى قىلىپ قايتىشقا رۇخسەت بەردى. ئۆزى يەكەنگە كەلدى. شەھباز بەگ مۇشۇ يىلدا جېگىر كىسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ، 51 يېشىدا كۆز يۇمدى. ئالتە يىل يەكەننى سوردى. خان بەگنىڭ ئۇستىخانلىرىنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يەكەنلىك ھوقۇقىنى بەردى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانلىك بوۋىسى سۇلتان غازى ئابدۇكېرىمخانلىك زامانىسىدا قەدىمكى ① دىن ئايرىلىپ، تۆت ئوغلىنىڭ ھەممىسىدا كەلگەن ئىدى، ئۈچىنچى سۇلتان، ئىسكەندەر سۇلتان، مۇھەممەت ئىمىن سۇلتان، بورات سۇلتان ۋە ئابدۇكېرىمخانلارغا قاغىلىقلىق ھوقۇقىنى مولاپ بەردى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان ئابدۇللاخان

① قەدىمكى — خوراساندىكى بىر شەھەرنىڭ ئىسمى بولۇشى مۇمكىن (ت)

دۆلىتىنىڭ تۆۋرۈكى ئىدى، ئۇ چاغدا مۇھەممەت لېتىپ بەگ كىرىيەددىن: «قالماقلار كىرىيەگە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى» دەپ خەۋەر ئەۋەتتى. خان ھاراقنىڭ مەستلىكىدە ئاتلاندى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانخاننى بېرىشتىن توسۇپ، ئۆزى لەشكەرلەرنى باشلاپ راۋان بولدى. شاھ بەگ خوتەندىن قوشۇلۇپ، خوتەنلىك ئەمەلدار، لەشكەرلىرى بىلەن ماڭدى. مۇھەممەت لېتىپ بەگ يولباشلامچى بولۇپ چەرچەن دېگەن يەرگىچىلىك قوغلاپ ئەگىشىپ، قالماقلارنى تاپالماي يېنىپ كەتتى. خان لەشكەرلەرگە كۆپ ئىنئامىلارنى قىلدى. شۇ چاغدا جاھانگىرخاندىن ئەلچى كەلدى، ئۇ ئەلچى شەيخ خاۋەندى تۆمۈرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ ئىبتى يۇنۇس خوجا ئىدى. بۇ تەرەپتىن خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپ ئوغلى سوپى خوجا ئەلەيھىر رەھمەنى ئەۋەتتى. جاھانگىر خان سوپى خوجىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆزىنىڭ ئوغلى تۆگە سۇلتانىنى ئەۋەتتى. خان خىسرولارچە كۆكۈل بۆلۈپ، پادىشاھانە غەمخورلۇقلارنى قىلىپ، قوچقار بەگنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئەۋەتتى. جاھانگىرخان ئۇ چاغدا ئاخۇن موللا يەتقۇپ، خوجاجان خوجا ئوغلى ۋاپا خوجىلارنى شەھىت قىلدى. (ئۇ ئىككى كىشىگە ئاللانىڭ رەھمىتى ھەم رازىلىقى بولغاي) قوچقار بەگىمۇ ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلى ئاپاق سۇلتانىنى ئەۋەتتى ۋە يولۇاسخانغا قەزىنى ئەۋەتتى. ئاپاق سۇلتانغا تۇرلۇك ئىنئام، ياخشىلىقلارنى قىلىپ رۇخسەت بەردى. يۇنۇس خوجا

مۇشۇ تەۋەلىكتە تۇرۇشنى ئىختىيار قىلغاچقا خوتەنلىك قازىلىقىنى ئۇ كىشىگە تاپشۇرغان ئىدى. ئۇ شۇ يەردە ئۆلۈپ كەتتى. خان مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانىنىڭ زامانىسىدا ھاراق ئىچىشنى تاشلىدى. باشقىلارنىڭمۇ ھاراق ئىچىشنى چەكلەشكە بۇيرۇق چۈشۈردى.

خانلىك ئات بېشى، ئاقساي تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقىنى ۋە ھەسەن بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنى

ئات بېشىدا بىرقانچە ئۆيلۈك قالماق تۇراقلىق بولۇپتۇ، دېگەن خەۋەر بولدى. خانلىك ئۇلار تەرەپكە بارغۇسى كەلدى. بۇ توغرىدا دۆلەتنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى ۋە لەشكەر توپلاپ يولغا راۋان بولدى. يولۋاس خان مۇقەددىمەسمان تېنى بەگبىكچىك ئۇچ بورانغار بىلەن جۇڭغارنىڭ ھاكىمى ئىدى. مەشۇرەت بويىچە لەنگەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ لەنگەرنى مىرزا ئۇلۇغ بەگ رەسەتخانا ياسىغاندا، خىزىر خوجاخان ئوغلى مۇھەممەت خان سالغان ئىدى. ئۇ تامامەن تاشتىن ياسالغان.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئات بېشىغا يېتىپ كەلدى. بوغۇچى بەگ بولسا يولدىن ئېزىقىپ قالماقلارغا يولۇقۇپ قالدى. قالماقلار خەۋەردار بولۇپ نارىن تەرەپكە قېچىشتى، ئەمدى ئۇلار مەسلىھەت قىلىشىپ

«بوغاچ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا بارايلى، ئەگەر يىلدىك تەيجى ئۇچرىسا تېخى ياخشى، ئۇچرىمايلا قالسا يېنىپ كېلۈرمىز» دېيىشتى. ئۇلار بوغاچتىن ئۆتۈپ ئاقسايغا يېتىپ كەلدى. ئىبراھىم خان، ھەسەن بەگ، تەيجىنىڭ ئوغلى چۆچكىنلەر لەشكەر ئارقىسىدىن ئاشكارا بولدى. خان كېچىنى قاتتىق بىئارامىلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ بامداددىن كېيىن كۆچۈپ كەتتى، يەنە ئىبراھىم سۇلتان تەۋەلىكى ۋە ھەشەمەتخورلىرى بىلەن ئاشكارا بولدى. خان بىرجايغا چۈشۈپ ئۈيەردە شاھ بەگ ۋە تولكى بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى ئىبراھىم خانلىك ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئىبراھىم خان ناھايىتى ئالدىراپ بېرىپ تاغ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالدى. ھەسەن بەگ ئېتى ھۇرۇنلۇق قىلىپ لەشكەرلەر قولىغا چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلدى. خان يەكەنگە كېلىپ ئادەملەرنىڭ پۇل - مېلىنىڭ يېرىمىنى بۆلۈۋالدى ۋە ئۈيەرگە سېرىق ياتوق ئات قويدى.

ئابدۇللا خانلىك يۆلتۈز، قاراشەھەر تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ، مەغلۇپ بولغىنى

ئىبراھىم خان قاراشەھەردە ئىدى. خان بىر يۇتۇم سۇنىمۇ خاتىرجەم ئىچەلمىدى. يەكەندە مۇھەممەت سىددىق خەلىپە سېرىق قازى، كېپەك بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزانىنى ئاتلىق ھەمراھ قىلدى.

نۇرىددىن خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. ئاقسۇدىن ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، شەھەردە مۇھەممەت ئەمىن بەگنى قويۇپ ئۇيەردىن ئۆتۈپ كەتتى. كۇچارغا پولات بەگ ھاكىم ئىدى، ئۇيەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ يەنە يولغا راۋان بولدى، خوتەنلىك ئەمەلدارلىرى شىراتلادا قوشۇلدى: خان ئۇيەردە قارا يانچۇقنى بىر - بىرىگە ئەھدى پەيمان قىلدۇرۇپ: «ئەگەر سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن بىرسى دۇشمەنلىك ئۇتتۇرىسىدا قالسا باشقىلار ئۇنىڭ ئۇستىگە كەلسۇن!» دېدى. ھەممەيلەن شۇ قارارغا كېلىپ قاتتىق قەسەم ئىچىشتى. ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى كويكانلىڭ داۋانىدىن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كېچە ئايلىنىپ يۇرۇپ ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بۇلاق - تالاق قىلىشتى. خان بۇ ئىشقا كىشىلەرنى تەشكىللەپ ئەۋەتمىشنى ئويلىغان ئىدى، لېكىن نۇرىددىن خان دادىسىغا دېمەيلا بىرىنچى قېتىم بۇلاق - تالاغا ئادەم ماڭدۇردى. نۇرىددىن خانىنىڭ ئادەملىرىگە ئولجا، ئەسىرلەر كۆپ چۈشتى. خان نۇرىددىن خانغا غەزەپ لەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئۇتتۇرىسىغا قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. جالىش تەرەپكە يۇرگەنده لەشكەرلەر بەكمۇ كۆپ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدىغان ئىدى. ئۇ يەردە خان لەشكەرلەرنى سۇرۇشتۇرۇپ، ھىسابلاپ كۆردى. بۇ ئارقىلىق ئۇ ئىككىنچى قېتىم لەشكەرلەرنىڭ مالىلىرىنى ئېلىۋالماقچى، ھەتتا بەزىلىرىنى ئۇلتۇرۇۋەتمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئەزدانىڭ

مۇخلىسلىرىدىن بىرىكشى خەت يازدى. چۈنكى شۇ ۋاقىتتا بۇ شەخسنىڭ چۈشىگە «خان مۇشۇ ئىشنىڭ شۇملۇقىدىن چوڭ بىر بالاغا گىرىپتار بولغاي» دەپ كىرگەن ئىدى. ئىبراھىم خان، ئىسمايىل خان، يىلداڭ تەيجى جالىشنى تاشلاپ بىر چەتكە چىقىۋالدى. خان ئۈچ مەيلىچە سەيلە - تاماشا قىلدى. شاھ باقى بەگ «بىرنەچچە لاما جالىشنىڭ ئاستىدىن ئۇستى تەرەپكە كېلىۋاتىمىش» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. خان شاھ باقى بەگنىڭ ھەمراھلىقىغا كىشى ئەۋەتتى، ئۇلارنىڭ مالىلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا چۈشتى. خانىنىڭ دۇنياغا بولغان مەشغۇلاتى شۇنداق غالىپ بولدىكى، كىشىلەر لامالارنىڭ مالىلىرىنى ئېلىپ يوشۇرۇپ قويغان ئىدى، خان لەشكەرلەرنىڭ ياتقىنىنى ئاختۇرۇپ، يوشۇرۇپ قويغان مالىلىرىنى تېپىۋالسىز، دەپ بامداتتىن ئىلگىرى قونالغۇغا كېلىشتى. ئۇ كۈنلەردە لەشكەرلەر ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ۋەيرانچىلىقتا ئۇچرىدى.

نۇرىددىن خان شورشوق دېگەن يەرگە چۈشكەن ئىدى. بورانغارنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن باباق بەگ، شاھ بەگ، تولكى بەگ، مىرزا تىنى بەگ، شاھ باقى بەگ ۋە مۇھەممەت قاسىم بەگلەر نۇرىددىن خانىنىڭ ئالدىدا چۈشكەن ئىدى. جۇڭغارىيىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن مۇھەممەت مۇمىن سۇلتان، ئەبۇلخەيرى سۇلتان، سەنجىر سۇلتان، ئابدۇراخمان بەگ، ئەرەب بەگ، ساتقىن بەگ، تاشلان بەگ ۋە پولات بەگلەر ئۇزۇنىڭ لەشكەرلىرىدىن كېيىنرەك كەلدى. سەرەڭ ۋە تەيجى، ئىبراھىم خان،

ئىسمايىل خان ۋە باشقا بىر بۆلۈك تۆرىلەر ئارقىدىن يېتىشتى. كەيدەركونىڭ ئادەملىرى يىلداڭ تەيچىنى كۆرۈپ قاچتى. بەزىلەر نۇرىدىن خانغا قوشۇلدى. باشقىلار يولدىن ئېزىقىپ مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يېتىشۋالدى. پولات بەگ بىلەن بەزىلەر: «خانغا قوشۇلمىز» دېيىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان: «خانىڭ ئوغلى قالماقنىڭ ئارىسىدا قالدى، خانغا قانداق جاۋاب بېرىمىز؟» دەپ قوبۇل قىلمىدى. شۇ يەردە توختىدى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يىلداڭلار كەيدەكونىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىپ نۇرىدىن خانىنى قورشاپ تۇتۇۋالدى.

خان قابىل خەلىپىگە: «كاناي تارتقىلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. كانايىنىڭ ئاۋازى بىلەن ھەممەيلەن بىر يەرگە جۇغلىشىپ شورشوق سېپىلىگە ئورۇنلىشىۋالدى. سەرەڭ نۇرىدىن خانىنى قورشىۋالدى. باشقىلار خان بىلەن لەشكەر ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئارقىدىن يېتىشكەندىن كېيىن سۇلتانلار، پولات بەگ، تاشلان بەگ، ئەھمەدى پەيمان قىلىشقان يەنە بىرقانچەيلەن بىر يەرگە چۈشۈشتى. قالماقنىڭ لەشكەرلىرى يېتىپ كەلدى. تاشلان بەگ، ئاق بوراق بەگ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ قېچىشقا يۈز تۇتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن قېچىشقا باشلىدى. لەشكەرلەر ھەيران بولۇشۇپ بىراقلام تارقاپ كېتىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن پولات بەگلەر توسۇپ ھېچنېمە قىلالمىدى. ئاخىر ئۇلار مۇ مەيداندىن قاچتى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ

قاتارلىق بىرقانچەيلەن قونالغۇ دەرياسىغا غەرق بولۇپ كەتتى، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن ئابدۇراخمان بەگلەر خانغا قوشۇلدى. خان يۈزىنى قالماق تەرەپكە ئۆرىدى. ئادەملەرنىڭ ئېتى شۇنداق ئوروق، ئاۋارە بولۇپ كەتتىكى، لەشكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى كالتىغا مىنمىشتى. شۇ سەۋەبلىك ئادەملەرنىڭ كۆپ قىسمى خانغا ھەمراھ بولالمىدى. خان ئازغىنە ئادەملەر بىلەن دۈشمەن تەرەپكە يۈزلەندى. خانىڭ يېنىدا ئۇ چاغدا سان جەھەتتە ئاز لېكىن ئاتاقلىق باتۇر جەڭچىلەر بار ئىدى. مەسىلەن، مىرزاھەيدەر بەگ دوغلات، قاسىم بەگ، ئىدرىس بەگلەر بار ئىدى. خان ئۇ چاغدا ئېسىل يارامليق ئادەملەرنى خار قىلىپ، پەس، يارامسىز، ناچار ئادەملەرنى كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئىدى. ئۇلۇغ ئەمىرزادىلەر بىلەن داڭدار باتۇرلارنىڭ كۆپ قىسمى خار، ئىناۋەتسىز بولغاچقا خاندىن قورقۇپ تۇراتتى.

قوشاق

غۇلغۇلا ئاۋازىدا،
ئىنئام كۆرمىگەن لەشكەر،
چېتىلمىغان دەپتەردەك،
شامال قولىدا ئەسىر.

پادىشاھنىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئامىنى كۆرگەنلەر-

نىڭ كۆپ قىسمى قېچىشقا يۈز تۇتتى. ئىدىرىس بەگ بۇ ئەھمەلىيەتنى كۆرگەندىن كېيىن: «ئىش قولدىن كەتتى، بۇ قېتىم بارمايمىز، ئىش باشقىچە بولۇپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى. خان ئىشنىڭ زادى شۇنداقلىقىنى بىلىپ، ئىدىرىس بەگنىڭ سۆزىگە كىرىپ قاچماقچى بولدى. دۇشمەن ھۇجۇم قىلدى. خانىمرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، ئىدىرىس بەگلەرنىڭ ھەممىلىقىدا ياندى، قالماقلار كەينىگە تارتتى. خان ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىلىقىدا قۇنالغۇ داۋانىدىن بۇگۈر ناھىيىسىگە يېتىپ كىردى. لەشكەرلەر ھەرقايسى يوللارغا تاراپ كۆچاردا خانغا يېتىشتى. نەفى بەگ، مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، تەكرى بەردى بەگ، خۇدابەردى بەگ ۋە باشقا بىرقانچە يىلەن خانىنىڭ خىزمىتىدە ئىدى. مۇھەممەت مۇمىن سۇلتان ئوغلى ئەبولخەيرى سۇلتان بىلەن بىللە، ئەرەب بەگ، ئابدۇراخمان بەگ، ساتقىن بەگ، شاھ مۇھەممەت، نىياز خوجا، ئىبراھىم خوجا ۋە باشقا بىرقانچە يىلەن شەھىتلىق شەربەتنى تېتىدى. خان بۇگۈرنىڭ ئادەملىرىنى كۆچار تەرەپكە ئەپكىلىپ، كۆچارنىڭ ھوقۇقىنى مەنسۇر سۇلتانغا بەردى. خۇدا بەردى بەگنى ئۇنىڭ مەسلەھەتچىسى قىلىپ ئاقسۇ تەرەپكە قايتتى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يەلداڭلار نۇرىددىن خان بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ يول بەردى. نۇرىددىن خان مىرزا تىنى بەگ بىكچىكنى، مىرزا مۇھەممەت لېتىپ بەگنى ۋە ئولجاتاي بەگلەرنى گۆرە قويۇپ ئاقسۇغا

كەلدى. خان كېلىپلا گۈزەل خانىمنى قېشىمغا كىرگەن ئىدى، خانىم نۇرىددىنخان ۋە باشقا ئەمەلدارلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. يولتۇز دېگەن يەردە قالماقلارغا ھۇجۇم قىلغانىدا ئازراق كېلىشەلمەسلىك تۇپەيلىدىن خان بىلەن ئوغلى ئوتتۇرىسىدا ئاغرىنىش پەيدا بولۇپ قالغان ئىدى. خان دەرھال مېھرىبانلىق قىلىپ كۆچار مەملىكىتىنى ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىپ شۇ يەرگە بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. ئۆزى يەكەن تەرىپىگە راۋان بولدى. نۇرىددىن خان شۇرشۇقدا قالغان چاغدا خان قەشقەرگە «قوچقار بەگ 200 جەڭچىنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىنىڭ ئالدىغا كەلسۇن!» دەپ ئادەم ئەۋەتتى.

قوچقار بەگمۇ شۇ ئورۇندا كۆرۈنۈش قىلدى، يەكەنىنىڭ پادىشاھلىق سارىيىغا كىرگەندە باباق بەگنى ھاكىم، شاھ بەگنى شەھەر ئىگىسى، قوچقار بەگنى ئىشىك ئاغا، ئىدىرىس بەگنى قاغىلىقنىڭ ھاكىمى، تەكرى قۇلى بەگنى مۇتەۋەللى قىلىپ ھەرقايسىسىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە ئورۇنلاشتۇردى. خان بىرقانچە كۈندىن كېيىن گۆرە قالدۇرۇپ قويغان باشقىلارنى ساق سالامەت ئۆزىنىڭ سۆھبىتىگە ئەپكەلدى. مىرزا تىنى بەگكە ئەسكى ئۆستەمنىڭ مىرابلىقىنى تاپشۇرۇپ، يايراق، كاناي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىنئام قىلدى.

يولۋاس خان ئوغلى ئۈبەيدۇللا سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋاللىرى

خان يۇلدۇزنىڭ لەشكەر لىرىدىن قايتتى، يولۋاس

خان ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن يەكەنگە كېلىپ نۇرىددىن خانىنىڭ ئوردىسىغا چۈشتى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا شۇنداق رىئايە خاتىرىلەر تەلەپ دىكى، ئادەملەر ھەيران قېلىشتى. مەملىكەتنى، بارلىق ئەمەلدارلارنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ئۇ بەيدۇللا سۇلتانىنى خوتەنىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى. تەقى بەگنى ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ ئەۋەتتى، يولۋاس خانغا قەشقەرگە يېنىشقا رۇخسەت بەردى. بىرقانچە ۋاقىت تىنىن كېيىن تەقى بەگ يەكەنگە كەلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شاھ باقى بەگنى ئەۋەتتى، ئۇمۇ تۇرالماي قايتىپ كېلىپ مەتقاسىم بەگنى ئەۋەتتى.

خانىنىڭ مىرزاتىنى بېكچە كىنى ئابدۇلئىزىز خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكىنى

ئۇ كۈنلەردە بۇخارادىن شەيخىم قۇلى ئاتلىق بىر باشلىق ئابدۇلئىزىزخان تەرىپىدىن ئۇرغۇن سوۋغا ۋە تۆھپىلەر بىلەن ئەلچىلىككە كەلدى. بۇنىڭدىن خۇشال بولغان خان بۇ تەرەپتىن ئۇ تەرەپكە مىرزا تىنى بەگ بېكچەكنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. بەگ ھېچ زامانىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان ھەشىمەت، شانۇ شەۋكەتلەر بىلەن ئۆز ئەھۋالىغا لايىق بەلكى ئۇنىڭدىن 10 ھەسسە ئارتۇق تەييارلىق قىلىپ راۋان بولدى. ئۇ بىر تۇغقىنى ئەلى شاھ بەگنى خىزمىتىگە ھەمراھ بولۇشقا، سودىگەرلەر پادىشاھىسى خان ھاجى پولاتنى لاۋازىمەتچىلىككە، 10 كىشىنى ياساۋۇللۇققا، بېگى، خانىملاردىن 10 كىشىنى

دوئاگۈيلۇققا، ئالىملاردىن 10 كىشىنى ۋە ھەرقايسى گۈرۇھلاردىن 10 دىن كىشىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىغان ئىدى.

ئەلقىسسە، شۇنداق شانۇ شەۋكەت، ياسىنىشلار بىلەن راۋان بولۇپ ئەنجان يولى بىلەن بۇخارا غا يېتىپ كەلدى.

يولۋاس خانمۇ ئۆزى تەرەپتىن ئىشەنچلىك بىر كىشىنى ئەۋەتتى. قارا تېگىن يولى ئارقىلىق بۇخارادىن قايتىپ كەلدى. مورات بەگ، قاتغىن بەگلەر ھاسار ۋىلايىتىدە باشلىق ئىدى. ئۇ قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىقىپ ئىنتىھاسىز خىزمەتلەرنى ئورۇنلاپ بىر تۇغقانلىق ۋە بۇرادەرلىك ۋەدىلىرىنى قىلىشتى. بىر-بىرىنى خۇشال قىلىشىپ ھاسارىدىن ئەگەشتى. ھەر مەنزىل، دەك، ناھىيە، شەھەرلەرگە بارغاندا شۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇ ئارتۇقچىلىقلارنى مەنبەئى بىلەن باتۇرلۇق مەنبەسى بولغان باشلىقنىڭ ئىشلىرىغا تەھسىن ئاپىرىن قىلىشتى.

ئەلقىسسە، ئەلچىلىك ھەققىنى ئۆز ساھىبسىدە ھېچكىم مۇنداق ئادا قىلالمىغان ئىدى، ئۇ ئابدۇلئىزىز-خان بىلەن شۇنداق مولاقات بولۇشتىكى، ماۋرا ئۇنەھرى تەۋەلىكىدىكى ئادەملەر — تۈركلەر، تاجىكلارنىڭ ھەممىسى تەسلىم بولۇشتى. خانغىمۇ ئەلچىنىڭ گەپ-سۆز، ھەرىكەتلىرى ناھايىتى يېقىمچە كەتتى، شۇڭا خان ئەلچىلەرگە پادىشاھانە كۆكۈل بۆلۈپ ئىنئام ياخشىلىقلار بىلەن قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. شاھ بەگ ئات-

لىق بىر باشلىقنى ھەمراھ قىلىپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن يەكەنگە كەلدى.

گەپنىڭ خۇلاسىسى: مىرزا تىنى بەگ مۇشۇ مەملىكەتنىڭ نامى ۋە داڭقى چىقمىشقا سەۋەبچى بولدى. بۇ يەردىن يەنە شاھبەگنىڭ ھەمراھلىقىغا قوچقار بەگنى بۇيرۇدى، ئۇ كىشىمۇ باردى، يانار چېغىدا خاتىرجەم ئەنجانغا ھۇجۇم قىلىپ ئۆزى جەڭدە بولۇپ جېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ كەلدى.

سىڭگەنىڭ كىرىيە ناھىيىسىنى قورشىغىنى، خان بىلەن يولۋاس خانىنىڭ كىرىيەنى قوغداش ئۈچۈن لەشكەر تارتقىنى

غالدامە ئاقسۇغا كەلدى، ھۇجۇم قىلىپ نۇرىدىن خان بىلەن سۇلھى قىلىپ ئەل بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاندىن كېيىن قەشقەرغە كېلىپ، ھۇجۇم قىلىپ قارا دۆڭ قورغانىنى ئالدى، ئەبۇلاينىڭ ئوغلى شۇ قورغاندا ئۆلتۈرۈلدى.

يولۋاس خان خاندىن يارەم سورىدى. خان باباق-نى لەشكەر باشلىقى قىلىپ يولۋاس خانغا يارەملىشىشكە ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قەشقەرغە كەلدى. خانغا كۆرۈنۈش قىلىپ قەشقەر يەكەنىڭ بارلىق لەشكەرلىرى سۇغۇنۇ-لىدىن ئۆتۈپ ئىلدىران مەيدانىدا غالدامە بىلەن سۇلھى قىلىشتى. غالدامە قەشقەر ئۆلكىسىدىن ئۆز ۋەتىنىگە قايىتتى. يولۋاس خان سۇغۇندا ئەمەلدارلارغا ۋەدە ئەھ-

دىنامىلار بېرىپ قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. ئەمەلدار-لار خانىنىڭ خىزمىتىگە كېلىپ خاندىن ياخشى ئىنئا-ملارنى كۆردى سىڭگە غالدامغا چىدىماسلىق قىلىپ 5000 دەك تاللانغان باتۇرلار بىلەن كىرىيىگە ھۇجۇم قىلىش داغدۇغىسىنى قىلدى. خۇدا بەندى بەگ كىرىيە-نىڭ ھاكىمى ئىدى، ئۇ خانغا ئادەم ئەۋەتتى. لېكىن تېخى قوزغىلاڭ كۆتۈرگۈچى سىڭگىمۇ ياكى باشقا بىر-سىمۇ؟ بىلمىدى.

خان يەكەنىڭ بارلىق ئەمەلدار، لەشكەرلىرىنى يارەمگە ئەۋەتتى.

ئۇ بەيدۇللا سۇلتان خوتەنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن خوتەندىن ئاتلاندى.

ئەلقىسسە، لايسۇدىن ئەسكەر تەشكىللىدى. سۇلتان ۋە باباق بەگ، شاھ باقى بەگ، شاھ بەگ، مىرزاتى-نى بەگ ببكچەك، قاسىم بەگ ۋە بورانغارىدىكى باشقا يولداشلار: قوچقار بەگ، نېقى بەگ، مىرزاھەيدەر بەگ، ئىدرىس بەگ ۋە جۇڭغارىيىدىكى باشقا يولداشلارنى ئاپىرىپ سەپلەرنى راسلاپ راۋان بولۇشتى. لەشكەرلەر ئومۇمەن تەخمىنەن 1000 دەك كىشى ئىدى... قىرغاز يېزىسىغا يەتكەندە لەشكەرلەرنى تېخىمۇ رەتلىكەرەك تۇرغۇزۇپ سۆرەپ ماڭىدىغان باتۇرلار، تىغ تارتىدىغان ئەمەلدارباللىرى مىس قالپاق قاتارلىق ئۇرۇش كىيىم-لىرىنى كىيىپ قارا سۇغا يېتىپ كېلىشتى. بەزىلەر: «مۇنۇ ئويماتقا چۈشۈپ دۈشمەن قېشىغا ئەتە بارايلۇق» دېدى.

باباق بەگ بىلەن شاھ باقى بەگلەر قوبۇل قىل-

ماستىن بەكمۇ تەزلىكتە مېڭىشتى. ئالدىدا كەتكەن باتۇرلار ئادەم تۆتۈپ ئەپكەلدى. لايسۇدا ھەقمقي خەۋرنى ئېيتقلاپ جەڭنىڭ پۈتۈن تەيارلىقلىرىنى راسلىشىپ، خۇدادىن ياردەم سوراپ دۇشمەن تەرەپكە راۋان بولدى. سىڭگە تۆيۈپ قىلىپ كىرىيىنى قويۇپ ئەجيان تەرىپىگە كەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار كىرىيىنىڭ قورغانىغا كەلدى. خانغا ئادەم ئەۋەتتى. خان خەۋەر يېتىپ كېلىش بىلەنلا قەشقەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆزى كىرىيە تەرەپكە راۋان بولدى. يولۋاسخانمۇ پۈتۈن تەزلىك بىلەن ئاتىسىنىڭ ئارقىسىدىن يەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار قارشى ئېلىشقا چىقىپ كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ئەمەلدارلارغا تاپا-مالامەت قىلىپ گۇناھنى خۇدا بەردى بەگكە قويۇپ ئۆتۈپ ياغ بۇلاقتا چۈشتى، ئۇ يەردىن ئەتىسى ئۇيغۇراقتا باردى. خان «نىيەددىن ئۆتۈپ سىڭگىنىڭ يولى توسۇلسۇن» دەپ لەشكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى. لەشكەر كېچىسى يولغا چىقىپ ئىككى كۈندە نىيمگە يېتىپ كەلدى. بىر كۈنى ئۇ يەردە يولۋاسخان بىلەن بىرلىكتە يالغۇز ياغاچ دېگەن يەرگە چۈشۈپ تۇردى. كۆزەتكۈچى ئادەملەر «سىڭگە تېخى ئۆتمەپتۇر» دەپ خەۋەر ئېلىپ كەلدى. خانلار خۇشال بولۇشۇپ سىڭگەنىڭ يولىغا راۋان بولۇشتى.

ئەلقىسسە، سىڭگە بىلەن ئۇچرىشىپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. يولۋاسخان خاندىن بىر قىسىم ئادەملەرنى ئېلىپ ئۆز قوشۇنىغا قوشۇشنى تەلەپ قىلغان

ئىدى. سىڭگە ئۇرۇش سەپىنى رەتلەپ مەيدانغا چىقتى. مىرزا تىنى بەگ يېقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن سوپى خوجا، موللا يۇنۇس خوجا ۋە ئۇلارنىڭ تەۋەلىكىدىكىلەر قاسىم بەگ مىر يۈسۈپ خوجا قاتارلىقلار بىر توپ بولۇپ نىقى بەگ، ھەيدەر بەگ، ئىدرىس بەگ ۋە بوراقاي بەگلەر ئۆز جامائىتى بىلەن بىر توپ بولۇشتى. يولۋاسخانىڭ ئەمەلدارلىرى بىر گۇرۇھ بولدى. خانلار ئارقىدىن تېزلىكتە ماڭدى.

سىڭگە تاغمۇ ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتكۈدەك دەردجىدە ئۇچ قېتىم ناھايىتى قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. لېكىن مىرزاتىنى بەگ ئۆزىنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن قوشۇنىنىڭ ئالدىدا پىيادە يۈردى، سىڭگەنىڭ ھۇجۇملىرىغا بەرداشلىق بېرىپ تەۋرىمىدى، بىر چاغدا سىڭگە قايتىپ سۇلھى تەلەپ قىلدى، خانمۇ بۇنىڭغا قوشۇلدى. پولات بەگ، قوچقار بەگلەر ياردار بولۇپ ئۆلدى.

لەشكەر ئىچىدە خان بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ پەيدا بولدى.

ئۇنىڭ سەۋەبى شۇ بولدىكى: يولۋاسخان مىرزاتىنى بەگگە يەكەننىڭ ھاكىملىقى، نەپى بەگگە ئىشىك ئاغالىقى بېرىلسە، دەپ ئىلتىماس قىلغان ئىدى. خان بۇ گەپتىن ئاچچىقلىنىپ قالدى. خان بىر يولغا ماڭمىدى. يولۋاسخان يەنە بىر يولغا ماڭمىدى. شۇنداق قىلىپ خان يەكەنگە چۈشتى. يولۋاسخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا ئورۇنلاشتى.

مىرزا تىنى بەگ بىلەن نېقى بەگلەر لەشكەر

ئىچىده يولۋاس خاننىڭ قوللىغۇچىلىرى دەپ تونۇلدى. نۇرىددىن خان سىر ئاھان كېرەك ياراغنى ئەۋەتىپ ھەزرىتى ئەزرائىنى يەكەندىن ئاقسۇغا ئەپكەلدى. يولۋاس خان ھەزرىتى ئەزرائىن ھەققىدە ئەدەبسىزلىك قىلغان يەنى پەيزاۋاتتا ئۆزىنىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئەزرائىنى رەنجىتكەن...

نۇرىددىن خان ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۇ ئېگىز ئۇچىدىغان قارچۇغا — ھەزرىتى ئەزرائىنى قولغا كەلتۈرۈۋالدى. بولۋاس خاننىڭ مەغلۇپ بولۇش سەۋەبى شۇ بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

يولۋاس خان ئەھۋالىنىڭ بىر قىسمى ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا ئاسىي بولغىنى؛ ئۇبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئەمەلدارلار-نىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاس خان مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتىنىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان ئىدى. سەككىز يېشىدا قەشقەرنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. 30 يىل قەشقەردە بولدى.

ئۇنىڭ تەبىئىتى زۇلۇم ۋە پىتنە - پاسات بىلەن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىدى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ زۇلمىدىن بەكمۇ ۋەيران ھەم پەرىشان بولۇشتى. لەشكەرلەرنى ياخشى تەربىيىلەيتتى. يەنە ئازغىنە بەتكۈمانلىق بىلەن رەنجىتىپمۇ قويۇاتتى. قىسقىسى

ئۇنىڭ ئەھۋالى بىر خىل تۇرمايتتى.

ئۇ، رەھمەتلىك بەگ، مىرزا يەتمۇپ جوراس، مىرزا سۇلتان يار بارلاس، مىرزا شەھباز ئوردا بېگى، مىرزا شاھبەگ قاتارلىقلارەك ئېسىل ئادەملەرنى تەربىيىلىگەن ئىدى. قارا يانچوق دېگەن قىرغىز بىلەن قالماق ئادەملىرىدىنمۇ نۇرغۇن كىشىلەرنى تەربىيىلىگەن ئىدى، مەسلەن، دۆلە بەگ، تويجى بەگ، تورۇمتاي بەگ، كېسەك بەگ، سۇلتان قۇلى بەگ، فارمىشاق بەگ ۋە باشقىلار. ياقۇپ بەگ، رەھمەتلىك بەگلەر ئۆلۈپ كەتتى.

شەھباز بەگ ناسور يارىسى (ئاقما كېسەل) بىلەن ئۆلۈپ كەتتى، دۆلە بەگنى قەشقەرنىڭ ئاتالمىش ۋە ھاكىمى قىلدى. قارا يانچوق بەگمۇ جانىدىن قالدى. ئادەملەر ئۇنىڭدىن رەنجىشىپ قالدى. دۆلە، چارپايلار ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئورۇن ئالدى. مۇشۇ ئەھۋالدا ئابدۇللاخان بىلەن نۇرىددىن خانلار يىلداك تەبىددىن مەغلۇپ بولدى. دۆلە، تورۇمتاي، تاشلان، كېسەك، سۇلتان قۇلى قاتارلىقلار يولۋاس خانغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئەھدە بېرىشتى. ئۇلار مۇنىدىن كېيىن قالماقلار كېلىپ بۇ مەملىكەتنى بېسىۋالىدۇ، دەپ تۇمەنلىك لەۋىدىكى مىغار دېگەن جايغا ھازىر بولۇشتى. ئۇلارنىڭ بەزىسى كەلمىدى. بولۇپمۇ شۇ مىللەتنىڭ ئەڭ خۇلاسىسى بولغان دۆلە بەگ كەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممىسى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشتى. تورۇمتاي بەگ ياسانچۇق، زەردار ئادەم ئىدى.

ئۇ بامگىر قەبرىستانلىقىنى ياساتتۇردى. ئالتۇن - كۈمۈش، رەخت - پەخ، ئۇنچە - مارجان قاتارلىق مال دۇنيالىرىنى ئىككى قەبرە ئىچىگە يوشۇرۇپ قويدى. چۈنكى ئۇ: «بۇ نەرسىلەرنى ئۆزىمىز قالماقلار تەرىپكە ئېلىپ بارالمايمىز، يېنىپ كېلىپ مەدەتكارلىق قىلارمىز.» دەپ ئويلىغان ئىدى.

ئەلقىسسە، قارا يانچۇقنىڭ گەپ - سۆزى، ھەركەتلىرىنى سېلىم توغى شاھ بەگ بېكچىكىكە يەتكۈزدى. ئۇ بەگ خانغا ئىسپادىسىنى بىلدۈردى. خان ئاچچىقلىنىپ ئابدۇللا خانغا كىشى ئەۋەتتى. خان بۇ مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى ئۆزىنىڭ ئوغلىغا تاپشۇردى. يولۋاس خان تورۇمتاي، دۆلەتنى گۈناھكار ھېسابلاپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى ۋە ئۇلارنى مىرزا سۇلتان يار، مىر خېلىل شاھلارغا تاپشۇردى. مال - دۇنيانى سۈرۈشتۈرۈش ۋە تورۇمتاي پىتنىسىنى سۈرۈشتۈرۈش ئۈچۈن قەبرىسىنى ئاچتى. خان ئاچچىقلىنىپ ھەر ئىككىلىسىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى. ئاندىن كېيىن مىرزا سۇلتان يارنى ھاكىم قىلدى. ئابدۇللا خانغا بايراق بىلەن كانايىنى تاپشۇردى. يولۋاس خان مۇندىن كېيىن ئۆزى ئۈچۈن ئۆز ئىشىغا باش قاتۇرىدۇ، ئۇ چاغدا خوتەن مەملىكىتى كىرىيىگەچىلىك يولۋاس خانغا تاپشۇرۇلغان ئىدى. بارچوق، سېرىق قوللار بارلىق تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆزىگە بۆلۈپ قالدى. يەكەن ئەمەلدارلىرى بۇ ئىشلاردىن بەكمۇ ئەنسىرەيتتى، بېرىپ - بېرىپ يولۋاس خانىنىڭ شۇم نەپسى مەلئۇن شەيتان ۋەسۋەسىسى بىلەن «خان مەملىكەتنى بوشىتىپ چىقىپ كەتسە پادىشاھلىق ماڭا قالسا» دەپ يەكەن ئەمەلدارلىرىغا خەت ئەۋەتىشكە باشلىدى. يەكەن ئەمەلدارلىرى خانغا ئوغلىنىڭ ئەھۋالى بىزدىن ياخشىراق مەلۇم، يولۋاس خانىنىڭ گېپىگە قارىمايلى! خانغىمۇ مەلۇم قىلمايلى، ئەگەر خانغا مەلۇم قىلساق چوڭ چاتاق چىقىدۇ. ھەر قاچان ئادەم كەلسە ياخشى مۇئامىلە قىلىپ ياندۇرايلى! ئۆزىمىزنىڭ ئىشىغا مەشغۇل بولايلى! خۇدادىن كەلگىنىچە بىر ئىش بولار!» دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. مەسلىھەت شۇنىڭغا مەركەزلىشىپ تارقاپ كېتىشتى. بۇ مەزگىلدە ئىبەرتىلگەن نامەلەر تارقاتارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمەلدارلارغا ئايرىم - ئايرىم نامەلەر كېلىشىگە رگەندىن كېيىن ئۇلارمۇ تەڭلىككە قالدى. مىرزا تىنىبەگ، مىريۈسۈپ خوجا، نەقى بەگلەر دەسلەپكى مەسلىھەتكە ئەمەل قىلىپ سىرنى مەخپى تۇتتى. لېكىن باباق بەگ، تەكرى قۇلى بەگ، ئىدرىس بەگ ۋە باشقا بىر قانچەيلەن بىرلىككە كېلىپ خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ «ھەر كۈنلۈكى يولۋاس خانىنىڭ ئادەملىرى كېلىدۇ لېكىن نەدە بولىدىغانلىقىنى ئۇقمايمىز» دېدى.

تىنىبەگ بېكچەك، نەقى بەگلەر يولۋاس خان تەرەپتىكى كىشىلەر دەپ تونۇلاتتى. ئەمەلدارلار يەنە «بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى شۇ ئىككىيلەن بىلىدۇ» دېيىشتى. خان گۇمانخور، كىشىگە ئىشەنمەيدىغان بىر ئادەم ئى-

دى. ھەممەيلەندىن گۇمانلىنىپ تادەملەرنى يىغدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى يۇقىرقى يول بىلەن يۇسۇپ خوجا ۋە بوراقاي بەگلەرنى ئاستىنقى يول بىلەن ئەۋەتتى.

شەنبە كۈنى 1076 - يىللىق شەۋۋال ئېيىنىڭ 7 - كۈنى بولدى. يەكشەنبە كۈنى ئۆزى بارلىق ئەمەلدارلار بىلەن بىرلىكتە يەكەن شەھىرى ئىچىگە كىردى. مىرزا تىنى بەگ، نەقى بەگلەرنى چاسودا ئۆتكۈر تىغ بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتتى، مىرزاتىنى بەگ 40 ياشتا بولۇپ موڭغۇل مىرزىلىرىنىڭ زىبۇزىننىتى ۋە شۇ مىللەتنىڭ تاللانغان كىشىسى بولۇپ سەۋرچان، ئېغىر بېسىق، جاسارەتلىك بىر ئادەم ئىدى. ئۇ بىر قانچە خىل نۇسخىدا خەت يازالايدىغان خەتتات، ئۇلۇغ كىشى ئىدى.

ئەلقىسسە، بېكچەك مىللەتنىڭ خۇلاسىسى بولغان ئەمىر ئەييۇپ ۋە سۇلتان ئەلى مىرزالار سۇلتان سەئىدخانىنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ ئەخلاقسىز ئەمەلدارلاردىن ئىدى. بۇ ياخشى ئەخلاقسىز ئەمەلدارلارنىڭ سۇيىقەستلىرى تاربخلارغىمۇ يېزىلغان. شۇلارمۇ بۇ مىرزاتىنىنى بەگدەك ئەمەس ئىدى.

نەقى بەگ قارا يانچۇقلارنىڭ چىراغى ۋە تاجسى ئىدى. بۇ كىشىمۇ تېخى 40 ياش ئىدى.

دۈشەنبە كۈنى يولۋاس خانىنىڭ خانزادە خانىم ئاتلىق قىزى باي قىلىپ دېگەن يەردە ئۆلتۈرۈلدى. ئاندىن كېيىن خوتەنگە «مۇھەممەت قاسىم بەگ قاتارلىق مۇشۇ تەرەپتە تۇرىدىغان ئەمەلدارلار سۇلتانىنى ئۆلتۈرۈپ لەشكەر تەييارلاپ يەكەنگە كەلسۇن!» دەپ ئۇقتۇرۇش يازدى.

خوتەندىكى ئەمەلدارلار بۇيرۇقنى بىنائەن سۇلتانىنىڭ يېقىنلىرىنى زىندانغا سېلىپ سۇلتانىغا خوجا ئابدۇراخمان سودىگەرنىڭ ئۆيىدە شېھىتلىق شەربىتىنى ئىچۈردى (ئۆلتۈردى).

ئوبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى تۆت يىل ئۇچ ئاي، ياشىغان ئۆمرى 18 يىل بولدى. ئەمەلدارلار خوتەنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ خانىنىڭ كۆرۈنۈشىگە مۇشەررەپ بولدى. سۇلتانىنىڭ بايىرقى مۇھەممەت قاسىم بەگگە ئىنئام قىلىندى. يۇرۇقلاش قارمىشاق بەگگە تاپشۇرۇلدى.

ئاندىن كېيىن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ شەمەك مىرزا كېسەك بىلەن موللا ھىندى ياساۋۇللارنى نۇرىددىن خانىنى ئىزدەشكە ۋە ئاقسۇ لەشكەرلىرىگە ئەۋەتتى.

نۇرىددىن خانىنىڭ ئاقسۇدىن كەلگىنى، خانىنىڭ قالماقلار تەرەپكە قاچقىنى

شەمەك موللا ھىندى ياساۋۇل خانىنىڭ يارلىقىنى ئېلىپ كەلگىنىدە نۇرىددىن خان جان - تېنى بىلەن قوبۇل قىلدى ۋە يەكەن تەرەپكە ئاتلىنىپ ئاتسىنىڭ بوسۇغىسىنى بوسە قىلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

ئۇ ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈشكە شۇنداق قۇدرەت تاپ-
تىكى: كىمدىن ئازغىنە خاتالىق ئۆتسە ياكى گۇمانسىز
قاراش بولسا ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇۋەردى.

ئەلقىسسە، نۇرىددىن خان بىلەن ئابدۇللا خانىنىڭ
بىر بۆلۈك ئەمەلدارلىرى لەشكەرلىرىنى باشلاپ،
قىزىلنىڭ يولىغا راۋان بولدى. خان ۋە ھەزرىتى
ئەزىزان ئاستىنقى يول بىلەن ئاتلاندى. سىيەك كەن-
تىگە يەتكەندە دورۇش مۇھەممەت ياساۋۇلنى بىر
قانچە كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە ئۆلتۈردى. قەشقەر-
دىن نۇرىددىن خانغا: «مىرزا ئەلى شاھ بېكچىك، مىر-
زا سەيپۇللا جوراس، يامغۇرچى بەگ ناغرىچىلار بىر
بۆلۈك كىشىلەر بىلەن توپلىشىپ نۇرىددىن خانىنىڭ
يولىنى توستى» دېگەن خەۋەر كەلدى. خان ئۆز لەش-
كىرىددىن چوماق بەگ قىرغىزنى، يەكەنىنىڭ لەشكىر-
دىن مولىلا مونىس خوجىنى مىرزا غازى جوراس، مىر-
زا ئابدۇللا (ھادى بەگنىڭ بىر تۇغقىنى) قاتارلىق-
لارنى ئەۋەتتى. مىرزا غازى، مىرزا ئابدۇللا قىرغىزلار
بىر يەرگە جەم بولۇشتى. (؟) ئابدۇللاخان ئۇلارغا
تۆرلۈك غەمخورلۇقلارنى قىلدى.

ئەلقىسسە، خان ۋە نۇرىددىن خانلار تۇيغۇت دې-
گەن يەردە ئۇچرىشىپ ھەمسىنى قاراۋۇللۇقىغا ئە-
ۋەتتى. بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن يولۋاس خان قې-
چىشنىڭ قەستىنى قىلىپ، ئەمەلدارلىرىنى ئاتسىنىڭ
قېشىغا ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا يېرىم كېچىدە سېپىلنىڭ
تېمىنى تېشىپ بەدەر قاچتى. ئەمەلدارلارنىڭ بەزىسىنى

كىشى ئەۋەتىپ چاقىرتىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلدى.
خېلىل شاھ يامغۇرچى، شاھ بەگ قالۇچى قاتارلىق
يۇرتتاتەربىسىلەنگەن بىر قانچە يىلەننى دۇشمەننىڭ قو-
لىغا قويۇپ راۋان بولدى. ئادەملەر ھەيران بولۇپ
خانىنىڭ كۆرۈنۈشىگە كېلىشتى.

خان، ھەزرىتى ئەزىزان ۋە نۇرىددىن خانلار قەش-
قەرغە كەلدى. شاھ باقى بەگ، ھەيدەر بەگ، مۇھەم-
مەت لېتىپ بەگ ۋە قەشقەرنىڭ ئەمەلدارلىرىنى يول
ۋاس خانىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا بۇيرۇغان ئىدى. ئۇ-
لار قوغلاپ، يېتەلمەي قايتىپ كەلدى. خان قەشقەر
مەملىكىتىنى نۇرىددىن خانغا تاپشۇرۇپ ئۆزى يەكەن-
گە قايتتى.

ئۇنىڭ ئاتىسىدىن رەنجىگەن لەشكەرلەر يەكەن-
گە كەلدى. خان ئۆزى ئەمەلدارلىرىغا كۆپ غەمخور-
لۇقلارنى قىلدى. قەشقەر ئەمەلدارلىرى ۋە ئۆز ئە-
مەلدارلىرىدىن باقى بەگنى (ئۇغۇللىرى بىلەن بىللە)
مىرزا شىرداق شاغاۋۇل ۋە باشقا بىر قانچە يىلەننى
زىندانغا تاشلىدى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن زىندان-
دىن چىقاردى، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خوجا ئەۋلادى
ئىدى. مەسىلەن، مىر خەلىل شاھ ئۇغۇللىرى بىلەن،
شاھ باقى شاھ ئۇغۇللىرى بىلەن بۇ مەرھۇم ئەمەل-
دارلارنى قالماقلارغا بېرىۋېتىپ باي تو ە ئالدىدا
قالماقلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى تېتىدى.

نۇرىددىن خانىنىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى، كۆرگەن ئۆمرى‌ۋە ۋاپاتى

ئابدۇللاخان قەشقەر مەملىكىتىنىمۇ نۇرىددىن خانغا بېرىدۇەتتى، خان كۆچادا تۇرۇپ قالدى. ئۇ كېچە-كۈندۈزلەپ ھاراق ئىچىشكە مەشغۇل بولدى. جانابى موللا مۇھەممەت لېتىپ بۇخارانىڭ پوستىنى سويدى. قەشقەر ئەمەلدارلىرىدىن: مۇھەممەت يار، ئالتۇن تاش، بايىرىن ئۆز مىللىتىنىڭ سەردارى بولغان خۇدا يارلارنى يېقىنلىرى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈردى، ئۇ كۈنلەردە ئابدۇ غاپپار دېگەن بىر ئادەم بار ئىدى، ئۇ يولۋاس خانىنىڭ يېقىنلىرىدىن بولۇپ قېچىۋېلىپ قالغان ئىدى. بىر كۈنى ئۇ سۇلتاننىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. سۇلتان ئۇنىڭدىن بەزى ئەچكى ئەھۋالنى سوردى. ئۇ خۇدادىن قورقمايدىغان بەدبەخ، ئاسى: «يەكەن ئەمەلدارلىرىدىن شاھ باقى بەگ بىلەن باشقا بىر قانچە يىلەن خەت ئەۋەتتى» دەپ بىر بۆلۈك ئىشلارنى يەتكۈزدى. سۇلتان ئاگلىغانلىرىنى ئاساس قىلىپ مىرزا ئەلى يارىدوغلاتتىن سوردى. ئۇ: «ئابدۇغاپپار يالغان ئېيتىپتۇ» دېدى، شۇ زامان مىرزا ئەلى يارنىمۇ مىرزا مۇھەممەت لېتىپ بىلەن كېپەك بەگلەرنىمۇ ئۆلتۈردى. ئاتالىقى ۋە ھاكىمى بولغان مىرزا تۇلكى جوراسىنى ئاقسۇغا ئەۋەتىپ ئولجاچى تۇغ بېگى قاتارلىق بىر قانچە يىلەننىمۇ ئۆلتۈردى.

شۇنىڭدىن كېيىن قالغان قىرغىزلار قەشقەر، ئاقسۇدا كىمكى بىر پارچە نان ياكى باشقا بىر نەرسىنى تاشلىسا قالسا خانغا: «پالانى كىشى ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك» دەپ يەتكۈزەتتى. خان: «ئۆلتۈرگىن، ئۇنىڭ مال مۈلكىنى ساڭا بېرىۋەتتىم» دەيتتى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىچىدە خۇشال ئادەم ئاز قالدى، كۆپ قىسمى ئۆلتۈرۈلدى.

ئەلقىسسە، زۇلۇم، قان تۆكۈش قاتارلىق بولمىغۇر ئىشلار كىشىلەرنى شۇنداق تەگلىكتە قويدىكى: شەرھىلەپ تۈگىتىش مۈمكىن ئەمەس. لېكىن خان ئاقسۇدا تۇرغان چېغىدا، دائىم ئالىملار بىلەن سۆھبەت قىلىپ، پۇقرالارنى ياخشى ئاسراپ، قالماقلارغا قارشى ھۇجۇم قىلىپ غازات قىلاتتى، ئولجىلار ئالاتتى، ئاخىرقى ئۆمرىدە بولسا ئەنە شۇنداق تۇرمۇش ئۆتكۈزدى. 2000 دەك قولىدىن ئىش كېلىدىغان يۇرت (؟) ئادەملىرىنى ئۆلتۈردى. يەكەنگە كېلىپ ئۆز ئاتىسىغا ئۆزىنى تاشلاپ مېھماندارچىلىق قىلدى. ئۇ يىغنىدا ئۆز ئاتىسىنى ئەنجان تەرەپكە لەشكەر تارتىشقا قىزدۇرىدى. خانمۇ قوبۇل قىلىپ لەشكەر تەربىيەلەشكە مەشغۇل بولدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ ئەنجان تەرەپكە راۋان بولدى. ساريخ يازغا يەتكەندە سۇلتان نۇرىددىن خان ئاغرىپ قېلىپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ 31 يىل ئۆمۈر كۆردى. 18 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئابدۇللاخان ئۇ يەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا يېتىپ لەشكەرلەرگە رۇخسەت قىلدى.

ئابدۇللاخاننىڭ يەكەن مەملىكىتىدىن كەتكىنى، ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

نۇرىددىن سۇلتان پانىي دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى. مىرزا تۇلكى جوراس قەشقەرنىڭ ھاكىمى ئىدى، خان مەملىكەتنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان. ئۇمۇ ۋاپات بولدى، ئۇنىڭ ئورنىغا فەۋى سارىنى تىكلىدى. چوڭ باغنى قەشقەردە تۇرۇپ قالدى. ئاپاق بەگ ۋە بىر قىسىم قىپچاقلار قەشقەردە نوپۇزلۇق ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ ۋە چوڭ باغنىڭ، قەشقەرلىقلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىمۇ قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. بۇ ئارىدا يولۋاس خان ئوجورتونىڭ ياردىمى بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە كەلدى. چۈنكى قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدا قارىمۇ قارشىلىق چىققان ئىدى، ئاتۇشلۇقلار بىلەن ئارغۇلۇقلار يولۋاس خان تەرەپكە كەلدى. يولۋاس خان ئازراق كۈچلىنىپ قەشقەر قورغانىغا كەلدى. مىرزا سۇلتان ئەلى قەۋىيارىنىڭ سىياسىتىدىن قورقۇپ يولۋاس خانغا قېشىغا كەلدى. قارىمۇ قارشىلىق كۈچەيدى. يولۋاس خان قەشقەردىن ئۈمىد ئۈزۈپ قايتىپ كەتتى. ئۇنىڭ قېشىغا كەلگەن ئادەملەرمۇ قايتىپ كېتىشتى. قورققىنىدىن خانىنىڭ ئۆزىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى. بۇ ئارىدا كۈچاردىن خوجام قۇلى مىر ئاخۇر كېلىپ خوجا يار قىپچاقنىڭ سۆز ھەرىكەتلىرىنى خانىغا يەتكۈزدى. خوجا يار كۈچارنىڭ ھاكىمى ئىدى. خانى

نىڭ قورقۇنچىسى ئاشتى، قېچىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدى. بۇ چاغدا قەشقەردىن: «يولۋاس خان قايتىپ كەتتى. سۇلتان قولى بەگ ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى. لېكىن خان ئۇنىڭغا پىسەن قىلماستىن مەككىگە سەپەر قىلىش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولدى. باباق بەگ خانىنى مېڭىشقا قىزىقتۇردى. ھەيدەر بەگ: «ئۆزلىرىدەك شانۇ شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ بىر بەختى قايتقان ئوغلىدىن قېچىش مۇناسىپ ئەمەس» دېدى، لېكىن خان بۇ گەپكە قۇلاق سالمىدى. خانىنىڭ خىزمىتىدە بۇ ۋاقىتتا كۆپىنچە قىرغىزلار بار ئىدى. خان ھېچكىمگە ئىشەنمىدى.

ئەلقىسسە، خان 2000 دەك قىرغىز لەشكەرلىرىنى يولۋاس خانىنىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى. قىرغىز ئەمەلدارلىرى يولغا راۋان بولغاندا خان ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى ئېلىپ ھىندىستان تەرەپكە راۋان بولدى. ئورۇك شاھ پادىشاھ خوجا ئىسھاق ئاتلىق خوجىنى (ھەزرىتى مەولانا مۇھەممەت قازى قۇددىسە سىررۇھونىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى) ئەلچىلىككە ئەۋەتكەن ئىدى. خان ئۇ خوجىغا نىسبەتەن ھەر خىل تەپتىكى ئاھەمگەرچىلىكلەرنى قىلدى. خان بالىتى رايونىغا يېتىپ كەلگەندە شاھ مۇرادخان، ئىمام قۇلى خانلار قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىقىشقان ئىدى، ئۇلارمۇ ئورغۇن ئىنئاملارغا ئېرىشتى. كەشمىرگە يېتىپ كەلگەندە، كەشمىرنىڭ ھاكىمى موبارىزخان ئۆزى ئەھلى سۈنىسى، ئېتىقادى چىڭ، چىقىشقاق ئادەم ئىدى.

ئۇمۇ خانىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالىدى. خان ئۇ كىشىنىڭ مۇلايىملىق بىلەن خىزمەتتە بولۇۋاتقانلىقىدىن خۇشال بولدى. مۇبارىزخان خانىنىڭ خىزمىتىدە پادىشاھنىڭ ئالدىغا راۋان بولدى. لاھور شەھىرىگە يېتىپ كەلدى. لاھورنىڭ ھاكىمى مۇھەممەت ئىمىن دېگەن بىر راپىزە، مۇتەئەسسىپ ئىدى، ئۇنىڭدىن خانىنىڭ كۆڭلى ئاغرىپ ئۇنى ياقتۇرمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇ ئارىدا، خان ئۆزىنىڭ ھاتەمبەگ دېگەن بىر ئادىمىنى بىر كېنىزەكىدىن گۇمانلىنىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مۇھەممەت ئىمىن خان بۇ ۋەقەنى پادىشاھقا يېزىپ ئەۋەتتى. پادىشاھ ئابدۇللاخانغا بولغان ئېتىقادىنى يوقاتتى، قىسقىسى بېگىم ساھىپىنىڭ سۆزى بىلەن خانغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. باباق بەگ ئۇغۇلىرى بىللەن بىللە، مۇھەممەت لېتىپ بەگ، فارمشاق بەگ ئوغلى بىللەن، قاتارلىق بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار خانىنىڭ خىزمىتىگە بېرىپ ھاجى بولدى. خان مەككىدىن قايتىپ كەلدى. سوتوھ ئاتلىق كاپىرلار خانىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. خان يەنە سالامەت قۇتۇلۇپ ئاخىرى پادىشاھ بىلەن ئۇچراشتى. پادىشاھ تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق ۋە ئىززەت - ئىكرام بىلەن قارشى ئالدى.

ئىسمايىل خانىنىڭ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار ۋە باي مەملىكەتلىرىدە خانلىق قىلغىنى

ئابدۇللاخان ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ پايتەختى

بىلەن خوشلىشىپ ھىندىستان يولىغا راۋان بولدى.

ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق يېقىن، سۆھبەتداشلىرى سوپى خەلىپە موللا يۇنۇس خوجا، قاسىم بەگ، ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمى ۋە يەكەن، ئاقسۇنىڭ مىرزادىلىرى بىلەن ئاقسۇغا ماڭدى. ھەيدەر بەگ، شىر دىل بەگ، مىرزا ئابدۇللا جوراس ۋە بىر قىسىم قارا يانچۇقلار خوتەنگە بېرىپ ئۇ يەردىن ئاقسۇغا باردى. تەكرى بەردى بەگ، تۇردى ھىندى بەگ ۋە قەشقەردىن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئاقسۇغا بېرىشتى.

بۇ ئادەملەر ئاقسۇدا جۇغلىشىشتىن بۇرۇن ئەنۋەر بەگ باشچىلىقىدا ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىرلىشىپ يىلداڭ تەيجىگە كىشى ئەۋەتتى، مەزمۇنى مۇنداق: «ھەزرىتى ئىسمايىل خانىنى ئاقسۇغا ئەكەلسۇن» شۇنىڭ بىلەن يىلداڭ خانىنى ۋە قارا كوكۇل سۇلتانىنى بىللە ئېلىپ ئاقسۇغا كەلدى. ئەمەلدارلار گۇرۇھ-گۇرۇھ بولۇشۇپ خانغا كۆرۈنۈش قىلىشتى. مەملىكەت خانغا مۇقىملاشتى. خان يەكەن تەرەپكە لەشكەر تارتتى. تەيجى ئۆز ئوغلى يالپونى ھەمراھ قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق مۇرتىلىرى ۋە قاراشلىق كىشىلەر بىلەن پەيگە كەلدى. خان ئاتلاندى. بارچۇقتا يېتىپ كەلگەندە ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ بەزىلىرى ئاقسۇغا قايتىشتى. 1500دەك ئادەم يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. قارا كوكۇل سۇلتان ۋە ھەيدەر بەگلەر كۆزەتچى ئىدى. شامالىباغقا چۈشتى. خان ئاقچىغدا ئىدى.

يولۋاس خاننىڭ كەلگەن ئاۋازى يېتىپ كېلىشكە باشلىدى، قەشقەرلىك ئادەملەر قارشۇ قارشى بولۇشتى. بەزىلەر يولۋاس خان تەرەپدارى بولۇشتى. بەزىلىرى ئۇ تەرەپتە بولمىدى. شۇ ئاردا مىرزا شېرىپ بېگ چىڭ باش بولۇپ كۆپسىنچە ئادەملەرنى يولۋاس خان تەرەپكە مايىللاشتۇردى. مىرزا ئىسپەندىيارمۇ شۇ تەرەپتە بولدى. مىرزا شېرىپ كۆپسىنچە ئادەملەرنىڭ يولۋاس خانغا مايىللاشقانلىقىنى چۈشىنىپ ۋاقتىنى غەنىمەت بىلىپ يەكەن ئادەملىرى تەرەپكە دەپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە ھىيلە-مىكىر قوزغاتتى.

ئۇ مۇنداق بولدى: «ئابدۇللاخان كېلىپ كەتتى. يولۋاس خانمۇ قايتىپ كەتتى. ئىسمايىل خان تەرەپتىن تېخىچە خەۋەر يوق. لېكىن مۇقەررەركى: ھەزرىتى ئەزىزان مۆتىۋەر ئەمەلدارلار بىلەن ئىسمايىل خانىنى ئېلىپ كېلىدۇ» مىرزا شېرىپ بىر قانچە ھەمراھلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ تىل بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قەسەم ئىچىشىپ يەكەنگە كېلىپ: «يولۋاس خان قەشقەرگە كىرىپ بولدى. ئادەملەر ھەم قارشى ئېلىش ھەم كۆرۈنۈش قىلىش يۈزىسىدىن بېرىپ خانىنى تەكلىپ قىلىپ ئەكىلىشلىرى كېرەك» دەپ يالغان خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى. يەكەنلىك ئادەملىرى: راستچىللىق ۋە دىيانەت يۈزىسىدىن ئۇ خەۋەرگە ئىشىنىپ ئاتىسى ئوغلىنى، بىر تۇغقان بىر تۇغقانىنى دېگەندەك ئالدى - ئارقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتىشتى.

ئەلقىسسە، ئىۋەز خوجا تاغارچى ۋە موللا قارا خوجا، مۇپتىلار باش بولۇپ يەكەن ئادەملىرىنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەرگە كەتتى. مىرزا شېرىپ بۇ ئادەملەرنى ئاپىرىپ قەشقەر ئىچىدە تۇرمىگە سالدى. شۇ ئاردا ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ۋە خانىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يەكەنگە كەلدى. ئادەملەر ھەيران بولۇشتى. ئەگەر قارشى ئېلىشقا بارايلى دېسە، بالا چاقا بىر تۇغقانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. بارمايلى دېسە، بۇ تەرەپكە ئاسىي بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداق تۇرغان بىر پەيتتە يولۋاس خان تەرەپتىن ھەقمقىي خەۋەر تارقاپ ئارقا ئارقىدىن ئادەم كېلىشكە باشلىدى. يولۋاس خان تەرەپتىن كەلگەن ئادەملەر موللا قارا خوجا ۋە ئىۋەز بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەلئەدارلىق قىلىپ يولۋاس خانغا: «قانچىكى تېز كەلسىلە شۇنچە ياخشى، بولمىسا ئىش قولىدىن كەتكەي» دەپ ئارقىمۇ ئارقا ئادەم ئەۋەتىشتى. يولۋاس خان قەشقەردىن يېرىم كېچىدە كېلىپ باي قاپاقدا سەپ تۈزۈپ تۇردى. سەپىلىنىڭ ئاستىدىكى ئادەملەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. ئۇلارنىڭ لەشكىرى خان بىلەن توغاچ دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قاتتىق جەڭ ۋەقەسى يۈز بەردى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپ مەغلۇپ بولۇپ خان تەرەپ غەلىبە قازاندى. لېكىن يولۋاس خان ئۆزىنى شەھەرگە ئېلىپ بولغان ئىدى. ھەزرىتى خان ئۆز لەشكىرلىرىگە غەمخورلۇق ۋە ئامراقلىقىنى بىلدۈرۈپ قايتىش تىزگىنىنى تارتتى.

يولۇاس خاننىڭ پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى

ھەزرىتى ئىسمايىل خان ئاقسۇغا قايتتى. يەكەن، قەشقەرنىڭ چوڭ ئەمەلدارلىرى يىغىلىپ يولۇاس خاننى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. يولۇاس خاننىڭ مىرزا ئەلى شاھ، ھاشىم بەگ قاتارلىق چوڭ ئەمەلدارلىرى قالماقتا قالغان، ئۇلارغا مۇھەممەت باقى، قەلەندەر قاتارلىق بىرقانچەيلەن ھەمراھ ئىدى. مۇھەممەت باقنى يەكەنلىك ھاكىمى، قەلەندەرنى خوتەنلىك باشلىقى قىلىپ ئۆز ئاتىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن تاشلان بەگنى قەشقەرگە ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇقىملاشتى. لېكىن تەدبىرده خاتالاشتى. يولۇاس خان تەبىئىتى زۇلۇمغا مايىل ئادەم بولغاچقا ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا بېرىپ يەكەندە قېپقالغان بىر توپ كىشىلەرنى ھەتتا ئايالىلىرى بىلەن ئارەسىدە بالىلىرىغا قەدەر ھەممىنى قىرىۋەتتى. ئاندىن كېيىن قەلەندەر بەگنى ئەپكىلىپ يەكەن، خوتەن لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. قەشقەر، يېڭىسار لەشكەرلىرىنى تاشلان بەگكە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ئاردا ئىسمايىل خان ئاقسۇدىن دىلدار خوجا، ئاچ بۆرى نويغۇتلارنى كۆپچىلىككە باشلىق قىلىپ

قىل توشۇشقا ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇلار قىرىق بۇلاق دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قالدى. دىلدار خوجا لەشكەرلەرنىڭ قولىغا چۈشتى. باشقىلار قېچىپ خاننىڭ سۆھبىتىگە كېلىشۋالدى. خان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولغان ئىدى. كېلىپ ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى مۇھاسىرە قىلدى. خان دەرھاللا ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى. مەسلىھەتتە خاننىڭ پىكرى شۇنىڭغا مەركەزلەشتىكى: «ئىككىلەنمەستىن دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى ئۇرايلۇق» شۇنداق قىلىپ ئۇچ تۈرپان ئادەملىرىگە قوشۇلدى. خاننىڭ شىجائىتى بىلەن يولۇاس خاننىڭ لەشكەرلىرى بىراقلا مەغلۇپ بولۇپ بەزىسى قېچىپ قۇتۇلدى. كۆپ قىسمى خاننىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشتى. بۇ چاغدا ئاق يار تەرەپتىنمۇ «يولۇاس خان لەشكەرنى يولغا سالغان چاغدا 500 گە يېقىن ئىشەنچلىك، مۆتىۋەر كىشىلەرنى بۇيرۇغان ئىدى. قەلەندەر بەگ ئۇچتۇرپانغا يېتىپ كېلىپ ھۇجۇم قىلغاندا، سىلەر ئاق ياردا لەشكەرلىك قىلىڭلار!» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. خەۋەر يېتىش بىلەنلا خان ئاق يار تەرەپكە راۋان بولدى. خان ئۆزى ھۇجۇمغا ئۆتتى، دۈشمەن مەغلۇپ بولۇپ قاچتى، كۆپ قىسمى قولغا چۈشتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن مەلۇم ساندىكى كىشىلەر جېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ يولۇاس خاننىڭ ئالدىغا خىجالەت بىلەن كېلىشتى. يولۇاس خان ھەيران بولۇپ قېچىشنىڭ قەستىنى قىلغاندا مىرزا ئەلى شاھ قويمىدى.

سۆگەدنىك يولۋاس خانغا يارەدەم بېرىش ئۈچۈن كەل گەنى، ھەزرىتى خاننىك سۆگەدگە قارشى ئالدى - كەينىگە ماڭغىنى، سۆگەدنىك كۆچى ئارقىلىق يولۋاس خاننىك كەلگىنى ۋە ئۇلارنىك مەقسەتكە يېتەلمەي قايتقىنى

يەلداك تەيجى خاننىك ئالدىغا كېلىپ بۇ ۋەقەنى بايان قىلدى. ئاقسۆنىك ئادەملىرى «شەھەردىن تاشقىرى چىقمايلى! قەلئەدارلىق تەييارلىقىنى قىلايلى!» دەپ مەسلىھەتلەشتى. تەيجى «ئالدى - ئارقىغا بېرىپ جەڭ قىلايلى!» دېدى. خان تەيجىنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ سۆگەدگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن يولغا چىقتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسلام تەرەپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، مىرزا ھاكىم بەگ كاپىرلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى تېتىدى، ئەنۋەر بەگنىڭ تۇغى كاپىرلار قولىغا چۈشتى، سۆگەد ئەنۋەر بەگنىڭ تۇغىنى ئەركا بەگ ئارقىلىق يولۋاس خانغا ئەۋەتىپ ئاقسۇ تەرەپكە كېلىشكە قىزىقتۇردى. يولۋاس خان ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ راۋان بولدى. ئارال دېگەن جايدا سۆگەد بىلەن ئۈچرىشىپ ئۈچتۇرپان ناھىيىسىگە مېڭىشتى. ئۈچتۇرپان قورغانىدا ئىستىھكام قورغان ئادەملەر يولۋاس خانغا ئۆت ئېچىشقا ئالدىراشتى. قورشاۋ ئۇزۇنغا سوزۇلدى. يولۋاس خاننىك ئەمەلدارلىرىنىڭ باشلىقى مىرزا ئەلى شاھ قەشقەر، يەكەننىڭ بىر بۆلۈك مىرزادەلىرى

بىلەن ئۈچتۇرپان دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۈچتۇرپاننىڭ سىرتقى بازىسىنى ئىگىلىۋالدى. ئۈچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى يەنە كۆچ چىقىرىپ قوغلاپ چىقاردى. بۇ جەريانىدا 300دەك ئادەمنى ئۆلتۈردى. سۆگەد نويغۇت تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ نويغۇتنىڭ باشلىقى سېتۇۋالدىنى ئۆلتۈرۈپ، نويغۇتنى تۈتۈپ يولۋاس خاننىڭ ئالدىغا ئەپكەلدى. يولۋاس خان سۆگەددىن ئەندىشىگە چۈشۈپ كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدى. ئۇز يېقىنىنىڭ پىكرى بويىچە مەملىكەتنى سۆگەدگە تاپشۇرۇپ ئۆزى ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە بېرىشنى قارار قىلدى، سۆگەد دۆلەتنى يولۋاسخاننىڭ كىچىك ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا بېرىپ، مىرزا ئەلى شاھنى ئۇنىڭ ئاتالىقى قىلىپ ئىسپەندىيار بەگنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە ئېلان قىلدى. ئىۋەز بەگنى ئىشەك ئاغا، مۇللا قارا خوجانى قازى قىلىپ ھەرقايسىسىنى ئۆزىگە لايىق ئەمەلگە تەيىنلىدى. ئەركا بەگنى 1000كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەملىكەتنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتكەن ئىدى. يولۋاس خان پادىشاھلارنىڭ ئەھۋالىغا مۇناسىپ ھەر خىل تەييارلىقلارنى قىلىپ كەلگەن ئىدى، سۆگەدنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خوشلىشىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

يولۋاس خاننىڭ ئاقئوتتى، ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ئەلى شاھ بەگ بىكچە كىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاسخان قايتتى. ئۇ سۆگەد بىلەن قىلىشقان

گەپلىرىدىن يېنىپ، پۇقرالارنىڭ بېشىغا زۇلۇم قو-
لىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاچكۆزلۈك، تەبىئە-
تىگە زۇلۇم شۇنداق ئورۇنلىشىپ كەتتىكى: زۇلۇم
بايابانىدا ئۇنىڭ ئالدىدا ھۇجاجمۇ خىجىل،
زوھاكمۇ تۆۋەن تۇراتتى. پىتنە-پاساتتا ئۇنىڭ ئالدى-
دا شەيتانمۇ ئەيىبلىك، دەججالمۇ يېتىشەلمەيدىغان
بولدى. ئۇ ھەر بىر مۇسۇلمانىنىڭ ئارقىسىغا 10 دىن
پايلاقچى سېلىپ قويدى. پۇقرالاردىن تۆلكە تېرىسى
بىلەن قىزىل ئالتۇن تەلەپ قىلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ
دادىغا ھېچكىممۇ يەتمەيتتى. مەملىكەت پۈتۈنلەي
خاراب بولدى. ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ تۆۋرۈكى بولغان
مىرزا ئەلى شاھ ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى داۋۇت خوجانى
ئۆلتۈرگەن ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئىنتىقام
ئېلىشنىڭ كويىدا يۈرەتتى. بىچارە ئەركا بەگنىڭ
دىلى مۇسۇلمانلارنىڭ ھالىغا كۆيەتتى، لېكىن ئۇمۇ
ئېغىزىدىن چىقىرالمايتتى. ئەلى شاھ بەگ ئۆز تۇغ-
قىنىنىڭ تاسادىپىي ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن ئەركا بەگ-
كە شىكايەت قىلدى. ئەركا بەگمۇ كىشىگە ئېيتىپ
مىدى.

ئەلقىسسە، ئەلى شاھ بەگ يولۋاس خاننى ئۆلتۈ-
رۈشكە ھېممەت كەمىرىنى باغلىدى. ئەركا بەگ ئوش-
كاجىساڭغا مەسلىھەت سالدى. ئوشكاجىساڭ ئاۋۋال قو-
شۇلدى، كېيىن يېنىۋالدى. ئەركا بەگ ئۆزىنىڭ مەسـ
لىھىتى بويىچە بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ مۇنداق دې-
دى: «مەن بۇ ئىشنىڭ قەستىنى قىلدىم، لېكىن يالـ

غۇز بولمايدۇ، سىلە ۋە مىرزا ئەلى شاھلار ماڭا يار-
دەم بەرسەكلار ئاندىن بولىدۇ».

ئەلقىسسە، بىر كېچىسى بۇ ئىككى ئالىي ھېممەت
كىشى قالماقلارنى ھەمراھ قىلىپ خانىنىڭ ئوردىسىنىڭ
ئىشىكىگە كەلدى، بۇ چاغدا ئەلى شاھ بەگ ئۆز سۆ-
زىدىن يېنىۋالغان ئىدى. ئەركا بەگ: «مۇسۇلمانلار
بېشىدىن بۇ زالىمنى دەپئى قىلماي بولمايدۇ. ئۇنى
دەپئى قىلىش ھەر بىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى، سىلە
غەم قىلمىسىلا! خالىس خۇدا رىزالىقى ئۈچۈن بولغان
ئىشتا خۇدا ئۆزى ياردەم بېرىپ ئۆزى ساقلايدۇ» دې-
دى ۋە «خۇدا بۇيرۇسا» دەپ ئەلى شاھ بەگنى قى-
زىقتۇرۇپ ئوردىنىڭ يەتتە دەرۋازىسىنى ۋەيران
قىلىپ كىردى. ئەركا بەگ ئۇ زالىمنى سۆرەپ مەي-
دانغا ئېلىپ كېلىپ يەرنى ئۇنىڭ نىجىس ۋۇجۇد-
دىن قۇتۇلدۇردى، مۇسۇلمانلارمۇ ئۇنىڭ پىتنە، زۇل-
مىدىن خالاس تاپتى. ئادەملەر ئۇ ئاتاقلىق ئىمىر
ئەركا بەگ ھەققىدە دۇئايى خەير قىلىشتى. ئەلى
شاھ بەگ يەكەنىڭ ھوقوقدارلىقىغا، ئۆزى بەگ ئى-
شىك ئاغالىقىغا تەيىنلەندى، يولۋاس خانىنىڭ ئوغلى ئاب-
دۇلېتىپ سۇلتان خانلىققا كۆتۈرۈلدى. ئەركا بەگ
ئۆزى مەنسەپ تۇتمىدى. ھەممە يۇرتنىڭ ئادەملىرى
پاراۋان تۇرمۇشقا چىقىپ خۇشال بولۇشتى.

«ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۈللۈك بىلەن بىر ئا-
سانلىق بار، ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۈللۈك بىلەن
بىر ئاسانلىق بار» ① دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىچە

① قۇرئان كەرىم، سۈرە ئىنشىراھ 5-، 6- ئايەتلەر.

شۇنداق تارچىلىق كۈنلەر خاتىرجەملىككە ئايلاندى. ئەلى شاھ بەگ ئۆزىگە ئىشەنچ قىلىپ كۆڭۈل خاھىشى بويىچە ياشاپ ئىنچىكە بەل، گۈل تەنلىك خېنىملار بىلەن ئولتۇرۇش قىلىشقا مەشغۇل بولۇپ كەتتى. مەغەز بىلەن لالەگە ئوخشاش بىر نەپەسمۇ رومكا ۋە پىيالىسىز يۈرمەيتتى. ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش، مەملىكەتتىن قۇرۇق قېلىشنىمۇ ئۇنتۇغان ئىدى. دوست بىلەن دۈشمەننى تونۇيالمىدى. مولىلا قارا خوجا ۋە ئۇنىڭ بەگلەر ئۇنىڭغا دۈشمەن بولۇپ چىقتى، ئابدۇلىتىپ خانلىك ئانىسىغا مەسلىھەت سېلىپ ئەلى شاھ بەگنى ئۆلتۈرۈشكە بىرلىكە كېلىشكەن ئىدى. بىر كۈنى ھىيلە-مىكىر بىلەن سۇلتانلىك ئالدىغا كېلىشتى، سۇلتانلىك ئانىسى بېكەم ئۆزىنىڭ يېنىغا چاقىرغان ئىدى. بەگمۇ ئىككىلە نەمەستىن باردى. بېكەم بىر قانچە يىلدىن تەييارلاپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭ كېلىشى بىلەنلا ئۆلتۈردى. ئەركا بەگ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ، شەھەردىن يالغۇز كېلىپ ئوشكا جىڭسا ئىغا قوشۇلۇپ قايتىپ، قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى.

ئەلى شاھ بەگ بىر ئاي ھۆكۈم سۈردى. لېكىن بىر ئاي ئىچىدە 1000 كىشىنى خىزمەتكارلىقىغا ئالغان ئىدى. 41 يىل ياشىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ بەگ ھاكىم بولدى.

ئەركا بەگنىڭ ئائىلە كېلىپ چىقىشى، بىرقىسىم ئەھۋاللىرى

ئائىلىنىشلاردىن قارىغاندا، ئەركا بەگنىڭ چوڭ

بوۋىسى سۇلتان يۇنۇس خانلىك زامانىسىدا ئەرلات قەۋمى ئىچىدىن چىققان ئىناۋەتلىك بىر باشلىق ئىكەن. سەيرامنىڭ ئادەملىرىدىن ئۆيلىنىپ بالىلىرىمۇ شۇ يەردە ئۆسۈپ يېتىلگەن. يەنى: ئەركا بەگ تاھىر بەگ ئوغلى، تاھىر بەگ دەرۋىش بەگ ئوغلى، دەرۋىش بەگ سادىق بەگ ئوغلى، سادىق بەگ شۇكۇر بەگ ئوغلى ئىدى.

ئەركا بەگ 20 يېشىدا سەيرامدىن چىقىپ كېتىپ قون تەيجى ۋە سىڭگە ئوردىسىدا 20 يىل ئىناۋەتلىك كاتتا بولدى. سىڭگە ئۆز تەۋەلىكلىرىنى يىغىپ چاقار تەرەپكە لەشكەر تارتىپ بېكەتمۇ-بېكەت مېڭىپ ئالتە ئايغا يېقىن ۋاقىتتا چاقارغا يېتىپ كەلدى. چاقارمۇ لەشكەر تەييارلاپ سىڭگەگە تاقابىل تۇردى. ئەركا بەگ ئۇ جەڭدە شۇنداق مەردانىلىق كۆرسەتتىكى، رۇستەمى دەستان ۋە ئىرىج نەۋجاۋانلارمۇ مۇنداق جەڭنى كۆرۈپ باقمىغان، شۇنداق قاتتىق جەڭ ئەركا بەگنىڭ قولىدىن كەلدى، ئەركا بەگنىڭ مەردانىلىقىدىن چاقارنىڭ ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولغىلى يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن سىڭگە ئۇنى خارلىق تۈپرىقىدىن يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈردى، سىڭگە چاقارنىڭ لەشكىرىدىن قايتقى، ئەركا بەگنىڭ شىجائىتى ۋە مەردانىلىقىنى قالماقنىڭ جەڭچى، پالۋانلىرىمۇ ئېتىراپ قىلدى. قاچانلا بىرەر قېيىن ئىش يا كى قورقۇنچلۇق ئەھۋال يۈز بەرسىلا ئەركا بەگكە بۇيرۇق قىلسا ئۇ دەرھال بىر تە-

رەپ قىلاتتى. ئۇنىڭ يۈرەكلىكى، تەدبىرىنىڭ ئويلىغى، سىڭگەگە ئوچۇق مەلۇم بولدى.

ئەمدى سىڭگە 300 ئادەمنى تەييارلاپ، ئەركا بەگنى روسىيىگە ئەۋەتتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بارغاندا ئورۇسلار خەۋەر تېپىپ 600 نەپەر قوراللىق ئادەم تەشكىللەپ ئەركا بەگكە قارشى باستۇرۇپ كەلمەشتى. ئەركا بەگنىڭ ھەمراھلىرى غەپلەت ئۇيقۇسىغا گىرىپتار بولغان ئىدى، ھەقتا ئالا ئەركا بەگنىڭ كۆڭلىگە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى، ئۇ 20 كىشىنى ھەمراھ قىلىپ ئاتلىنىپ تەكشۈرۈپ كۆرسە ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قوراللىق بولۇپ تۆمۈر قالقانلارنى كىيىپ قان تۆكۈش تەييارلىقىدا تۇرۇپتۇ.

ئەركا بەگ رەببولئىززەت — جانابى ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ، دۇشمەنگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىپ دۇشمەنلەردىن بۇلاپ تالىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلدى. ئورۇس لەشكەرلىرىدىن پەقەت بىرقانچە كىشىلا جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالىدى. قالغانلارنىڭ ھەممىسى قىرىۋېتىلدى.

ئەركا بەگ ئورۇس لەشكەرلىرىدىن قاچقانلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، قالماقلار ئارقىسىدىن قەلئەگە كەلدى. قارايىدىغان بولسا قالماقلار يىراقتا تۇرغۇدەك، شۇنىڭ بىلەن قالماقلارغا قوپاللىق رەھىمسىزلىك قىلىپ ھۇجۇم قىلمىدى، قەلئەدىكىلەرنى ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە قىستاۋەتتى. سىڭگەنىڭ تەۋەلىرىدىن بىر قانچەيلەن ئۆ-

رۇستا ئىدى، ئۇلاردىن سان سانىقسىز ھەدىيەلەرنى ئالدى.

ئەركا بەگ بۇ سەپەردىن يېڭى غەلىبە، سانسىز ئولجىلارنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتتى. ئولجا قورال ياراقلار، ياخشى ئاتلار، رەختلەر ۋە ھەر خىل تېپىلغۇلۇقلار بۇيۇملاردىن توققۇزدىن رەتلەپ سىڭگەغە ئەۋەتتى، سىڭگە بۇ ئىشەنچلىك قوماندانلىقىدىن بۇ خىل ئىشلارنى كۆرۈپ ئۇنى خىتايدىكى دائىمەخانىغا ئەلچى-لىككە ئەۋەتتى، ئەركا بەگ خۇدا دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى سالامەت ئۆتەپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن قايتىپ كەلدى.

سىڭگەچاقار ئۇستىدىن لەشكەر تارتقان چاغدا قاتتىق ئۇرۇش بولدى، ئەركا بەگ بۇ جەڭدىمۇ رۇستەمىدەستان ۋە ئىرەج نەۋجەۋانلاردىمۇ كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە باتۇرلۇق كۆرسەتتى، شۇنىڭ بىلەن سىڭگە ئەركا بەگنى ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈردى. ئالالاتا ئالا ئەركا بەگنىڭ دىلىگە روشەنلىكنى سالغان ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىشە تىلەيدىغىنى ئىسلام شەھىرىگە ئۆي سالسام دەيتتى. تەلىپىگە ئاساسەن 1080-يىلى ئىسلام شەھىرىدە ۋەتەن تۇتۇپ ئىناۋەتلىك قوماندان بولۇپ قالدى. ياخشى ئىشلارغا ئىنتايىن قىزغىن كۆڭۈل بۆلۈپ كۆللەرنى كولىتىپ، سارايى، كۆۋرۈك، مەسچىتلەرنى سېلىپ مەملىكەتنى ئاۋات قىلدى. خۇدا بۇيرۇسا ئۇ كىشىنىڭ قىلىپ قويغان ياخشى ئىش ئىزلىرى ئەسىرمۇ ئەسىر تۇگىمەيدۇ.

ھەزرىتى ئىسمايىل خاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى، ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىسمايىل خان ئىبادەتچى، باتۇر، ئادالەتپەرۋەر ياخشى ئادەم ئىدى. ھازىرمۇ پۈتۈن ئالەمنىڭ چوقۇنۇشىغا سايە سېلىپ، ئادالەت يېيىپ تۇرماقتا. پۈتۈن ئەخلاقىدا ئابدىرېھىم خانغىلا ئوخشايدۇ، ئەلى شاھ بەگنى ئۆلتۈرگەندە ئەركا بەگ ۋە ئوشكا جاسارلار قەشقەر تەرەپكە راۋان بولۇشتى. باقى بەگ بىلەن خۇدا بەردى كېرەك ياراغلارنى «يەكەنگە كەلسۇنلەر» دەپ خان ھەزرەتلىرىگە ئەۋەتتى. خان پۈتۈن ئۇرۇش تەييارلىقلىرىنى قىلىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. يەلداڭ تەيجى ئۆزبەكنىڭ چوڭ ئوغلى چوچكىنىمۇ ھەمراھ قىلىۋالدى. كۈچاردىن بەھرام سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەرمۇ نۇرغۇن لەشكەرلەرنى باشلاپ كۈچاردىن يېتىپ كەلدى. قاتارغا خوجا يارمۇ قوشۇلدى.

ئۇلار يولغا راۋان بولۇپ، بارچۇقتا يەتكەندە ئايماق دولان بىلەن بايرىنلارمۇ قوشۇلدى. قاپاق ئالغۇ دېگەن يەردە روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇپ يولغا چىقىشتى. ئېچىغدىن شەيخ دېگەن بىر كىشىنى ئەلچى قىلىپ يەكەنگە ئەۋەتتى. ئۆزى شەيخنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقتى.

يەكەن ئەمەلدارلىرى شەيخنىڭ قۇلاق، بۇرۇنلىرىنى كېسىپ بىر قانچە سىرىمنى قولىغا بېرىپ

قايتتۇردى. شەيخ خانىنىڭ خزمىتىگە كېلىپ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدى. خان ھەزرەتلىرى ئوڭ، سول ۋە ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى تەشكىللەپ كېسىمچى دېگەن يەرگە چۈشتى، ئەشيايى خۇمدانىنىڭ ئالدىدا قاتتىق جەڭ بولدى. قاسىم بەگ يارىلاندى. ئەتىسى پۈتۈن تىرىشچانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىپ سوت بىبى ئانانىڭ نۇرغا تولغان مازىرىغا يېتىپ كەلدى ۋە شەھەرنى قورشاشقا مەشغۇل بولدى. ئەركا بەگ ئوشكادىن ئايرىلىپ خانغا قوشۇلدى. ھەزرىتى خان دۆلەتنىڭ كاتتىلىرى، مەملىكەت ئۇلۇغلىرى بىلەن تىم دېگەن يەرگە چۈشۈپ شەھەرنى قورشىدى، شەھەر ئەتراپىنى ئايلانىدى لېكىن قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىدى. ئاخىرىدا قاغىلىق تەرەپكە راۋان بولۇپ، قاراكۆگۈ توغراق كەنتىگە يېتىپ كەلگەندە مىرزا ئەلى يارنىڭ ئوغلى يېتىپ كېلىپ: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرىدىن خانىم خوجا، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر باش بولۇپ ئابدۇلېتىپ سۇلتان ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشىلىق كۆرسىتىپ ماجى پولات ئەتراپىدا زىچ ئۇيۇشۇپ جەڭ قىلىۋاتىدۇ» دېدى، خان دەرھال قايتىپ كېلىپ تۇرخان شاھنىڭ ئۆتۈش يولىغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرى مەغلۇپ بولۇپ ئۆلتۈرۈلدى.» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدى. خان قايتىپ قىزىل مەسچىت ئوردىسىغا چۈشۈپ مەسلىھەتلەشتى. چىچكەن، خوجايار قاتارلىق بىر قىسىملارنىڭ يېكرى ئانىزغا

قايتىپ كېتىش بولدى، لېكىن ئەركا بەگ بىلەن ھەيدەر بەگلەر قاغىلىق تەرەپكە بېرىشنى تەرغىپ قىلدى.

ئەلقىسسە، مەسلىھەت قاغىلىققا مېڭىشقا توختالدى. پولات بەگ، زىياخوجا، مىرزا ئابدۇراخمان ئەرلات قاتارلىق بىر قانچەيلەن قەلئە قوۇرۇش ئۈچۈن يەكەندىن قاغىلىققا كەلگەن ئىكەن. خان قەلئەنى قوراشىدى، ئەسكەرلەرنى تۆت گۇرۇپپا قىلىپ سېپىلنىڭ ئەتراپىغا تەينەلەپ ھەر تەرەپكە بىرنى باشلىق قىلىپ قويدى.

خان ھەرەتلىرى ۋە بىر قانچە ئادەملەر ئوتتۇرا قىسىمغا بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇلار قەلئەنىڭ جەنۇبىي تەرەپكە چۈشتى. بەھرەم سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەر قەلئەنىڭ شىمالىي تەرەپكە چۈشۈپ قاتتىق مۇھاسىرە قىلدى. قاسىم بەگ، غىياس بەگ بىلەن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى قەلئەنىڭ غەربىي تەرىپىگە مەسئۇل بولدى.

لېكىن باشلىقلار ئاردىسىدا قارىمۇ قارشىلىق پەيدا بولۇپ ئىش راۋاج تاپمىدى. خان ھەرەتلىرى ھەممىسىگە ئەركا بەگنى باشلىق قىلدى. مۇھاسىرە قاتتىق بولدى. قەلئە ئىچىدىكى ئادەملەر بىئاراملىق ھالغا چۈشتى. ھېچ تەرەپتىن سۇ ئەكىلىش يولىنى تاپالمىدى. ئاخىرى ئۇلار تەسلىم بولۇپ، خىجىل بولغان ھالدا كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ھەممەيلەننى كەچۈرۈم قىلىپ يەكەنگە قايتتى. قەرشى دېگەن جايدا تۇرغاندا ئۇيغۇز بەگ باشچىلىقىدا يەكەنىڭ ئادەملىرى خانغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن كېلىشتى، ئابدۇلېتىپ سۇلتان بىلەن مولا قارا خوجالار ئۇزۇن ئاتىسىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرى بىلەن مەستانە ھالدا قەشقەر تەرەپكە ئاتلاندى. خان ئارال دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. پادىشاھ خوجا، مىرمە ئىرۇق خوجا ۋە سايىم ئوغلى ئالىلايار بەگلەر كۆرۈنۈشكە كەلدى.

1080 - يىلى زۇلقەئىدە ئېيىنىڭ 11 - كۈنى دۇشەنبىدە ھەزرىتى ئەزىزان بىلەن ھەزرىتى خانلار خۇشال-خۇرام ھالدا يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلۇغلار، ئەمەلدارلار، چوڭ - كىچىك ھەممىسى جۇغلىشىپ كونا تۇزۇم بويىچە ھەزرىتى خاننى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. ئەمەلدارلار مۇبارەكلەشكە شائىرلار مەدھىيىلەشكە ھازىر بولۇشتى. غىياس بەگ، خوجا يارلارنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. خوجايار سۇلتاننى ئۇلتۇردى، قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇلۇغ ۋە ئەمەلدارلاردىن باشلاپ كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان ھەممەيلەننىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ مۇھەممەت باقى بەگنىڭ بايرەقىنى غىياس بەگكە تاپشۇرۇپ قەشقەرنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا بېكىتتى. ھەيدەر بەگ يەكەنىڭ ھاكىمى، قاسىم بەگ، ئىشىك ئاغا، خوجايار خوتەنىڭ ھاكىمى، ئەركا بەگ مىرزاتىنى بەگنىڭ ئۇسۇلىچە چوڭ مىراب (باش مىراب) قىلىپ ھەر قايسىلىرىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە تەينىلىدى.

هەزرىتى خان ھەمشە ئۇلۇغ ئالىملار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئادالەت بىلەن تۇغرا ئىش قىلىشقا تىرىشتى، باتۇر ئالىم قازى ئابدۇللانى شەرىئەتكە بېكىم تەپ قازى قىلدى. ئازغىنە مۇددەتتە ۋەيران بولۇپ كەتكەن مەملىكەت ئاۋات بولدى.

ئىبراھىم سۇلتاننىڭ ئوغلى ئەبۇ شاھنىڭ بەھرام سۇلتاننى تۇتقىنى

يەلداڭنىڭ ئەبۇ شاھ دېگەن بىر ئوغلى تاغدىن كەلگەن ئىدى. سۇلتان بارلىق تەمەلدارلىرى بىلەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشقا تاشقىرى چىقتى. ئۇچراشقاندىن كېيىن قالماقلار بىلەن مەجلىس ئېچىپ سۇلتان، غىياس بەگلەرنى بىر قىسىم قالماقلار بىلەن تۇتۇۋالدى. مىرزا غوزەپىر قەلئەدارلىققا تەيىرلانغان ئىدى. ئەبۇ شاھ سۇلتاننى تۇتۇپ قايتىپ كەتتى، بىر قانچە كۈندىن كېيىن سۇلتان بىلەن غىياس بەگلەرنى قويۇۋەتتى. سۇلتان مۇشۇ غەم ئەندىشە ئارقىلىق ئىسىتىسقا كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، 10 ئاي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئاخىر ۋاپات بولدى، 20 يىل ياشىدى.

قوشاق

خەلقىنىڭ ئۆمۈر كۆرۈشكە ئامراقلىقى نېمە سەۋەبتىن؟
بۇ ئېقىن سۇدا «شولا»نىڭ تۇرۇپ قېلىشى نېمە سەۋەبتىن؟

كەلكۈن سۈيى ئاۋات، ۋەيرانلارغا چۈشمىدۇ ئوخشاش،
ئەجەل تىغ قارىتاندا ھەرگىز دېمەيدۇ قېرى-ياش.

شۇتۇر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) نىڭ ۋەقەلىرى

رىۋايەتلەردىن قارىغاندا شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) ئۆزىبەك بولۇپ مىلاكەدى سىبىرغانىنىڭ ئوغلى ئىكەن، يەمەن سانىنىڭ ئوغلى دېيىلگىنىمۇ شۇ كىشىدىن ئىبارەت ئىكەن. ئۇ زاتنىڭ ئاتىسى ئىبنى يەمىن بۇ دۇنيادىن كەتتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي)، ئانىسىنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتاتتى. ھەزرىتى ئەزىزان خەلىپەمنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى، خەلىپەمنىڭ ئانىسى ئوغلىنى بىرگە ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ئالدىغا كەلدى. خەلىپەم ھەزرىتى ئەزىزانغا جان دىلى بىلەن ئاشىق بولۇپ، ئانىسىدىن ئايرىلىپ، ئۇ جانابى ئەزىزان بىلەن بىرگە بولدى. خەلىپەنىڭ ئانىسى تۇغقانلىرىغا ئىلتىجا قىلغانلىقتىن 200 دىن ئارتۇق ئۆزبېكلەر ئارغىماقلارغا مىنىپ كېلىپ دەۋا قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان خەلىپەنى خەلىپەنىڭ تۇغقانلىرىغا بېرىۋەتتى، خەلىپەنىڭ ئانىسى ئۇنى ئېلىپ قايتتى. لېكىن خەلىپە (ئۇنىڭ سىرى پاك قىلىنغاي) ئارقىغا قاراشقا باشلىدى، ھەزرىتى ئەزىزان: «ئەي

دۇانە! بىر كۆڭۈللۈك بول! بىر ئادەمگە بىر دوست بولسا يېتىدۇ.» دېدى.

خەلىپە ئانىسىدىن ئايرىلىپ يەنە ھەزرىتى ئەزرائىلنىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. خەلىپەنىڭ ئانىسى ۋە ئۇنىڭ تۇغقانلىرى: «ھەزرىتى خوجا بىزنىڭ بۇ بالا مىزنى ساراڭ قىلدۇەتتى، قايىتۇرۇپ كېتىشىنىڭ پايدىسى يوق، بۇ قېتىم ئۇنى خوجا ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرەيلى» دېيىشىپ ھەزرىتى خوجامغا خەلىپەنى بېرىپ كېتىشتى.

شۇ تۇر خەلىپەم ئاشخانىغا ئوتۇن توشۇپ بېرىش خىزمىتىنى تاللاپ ياخشى خىزمەت كۆرسەتتى. نەقىل كەلتۈرۈلۈشچە: بىر جۈمۈنى يەتتە يىل كىيىپ يەنە ئەتىيازدا تۆكىنى داسلاپ كىيگەنمىش. ئەنە شۇنداق ئەقىدە ئىخلاس بىلەن ئىشلەپ مەقسەتكە يەتكەنمىش.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشچە: قەشقەر، يەكەن ئادەملىرى شۇ تۇر خەلىپىگە گەدەنكەشلىك قىلغان ئىكەن، خەلىپە (خۇدانىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغا بولغاي!) غوسلى تەرەت قىلىپ ئىستىخارە قىپتۇ، ھەزرىتى ئەزرائىل چۈشىدە يولىۋرۇق بېرىپ مۇنداق دەپتۇ: «ئەي ساراڭ! مىخىنىمۇ توقماق بىلەن ئۇرۇۋەرسە يەرگە كىرىپ كېتىدۇ، سەنمۇ بۇ ناھەرد خەقلەرنى قاتتىق ئۇرغىن!» ئويغانسا چۈشى. شۇنىدىن كېيىن ھەر قانداق بىر ئىنكارچى ئالدىغا كېلىپ ئازراقلا بىئەدەبلىك قىلسا ــ قولىدىكى ھاسا بىلەن ئۇرۇپتۇ ئۇرۇشى ئۈ ئادەم يىقىلىپ،

غوجام دەپ قوپۇپ ئەقىدىلىك مۇرىتى بولۇپ قاپتۇ.

خوجا ئوبەيدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ۋەزىرى ئىدى. ئابدۇكېرىم خان ۋەزىرى بىلەن بىرلىكتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) نىڭ مۇرىتى ئىدى، مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭ سىرى پاك بولغاي!) خوجا مۇھەممەت شىرىپ (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) نىڭ ئورۇن باسارى ئىدى. ئابدۇكېرىم خان (ئۇنىڭ قەبرىسى نۇرلۇق قىلىنغاي!) ھەزرىتى ئەزرائىلغا ئاداۋەت تۇتۇپ ئۇچقاشمىغان ئىدى. بارلىق كىشىلەر خانىنىڭ بۇ ئىشىنى خوجا ئوبەيدۇللا ۋەزىرىدىن كۆردى. ھەزرىتى ئەزرائىل (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى بولغاي) يولىيورۇق بېرىپ: «ئەي خوجا ئوبەيدۇللا! بىزنىڭ قەدىمزىنى بىلمەيسىلەر! بىر ۋاقىت كەلگەندە سېنىڭ ئالتۇندىن ياسالغان سارايلىرىڭنى بىزنىڭ بىر دۇانىمىز ئېشەك ئېغىلى قىلىدۇ» دېدى. مۇھەممەت خان (ئۇنىڭ سىرى پاك قىلىنغاي) نىڭ زامانىسىدا شۇ تۇر خەلىپە ھەزرىتى مۇھەممەت خانىنىڭ يولىيورۇق خېتىنى ئېلىپ كەلدى، شۇ چاغدا خوجا ئوبەيدۇللا ۋاپات بولۇپ ئۇنىڭ بالاچاقا ئۇرۇق تۇغقانلىرىنى خان خوتەنگە قوغلاپ چىقارغان ئىدى. شۇ تۇر خەلىپە ــ ھەزرىتى مۇھەممەت خانغا يولىيورۇق خېتىنى تاپشۇرۇپ خوجا ئوبەيدۇللانىڭ ئۆيىگە چۈشتى. شۇ تۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) نىڭ يوغان بىر ئېشىكى بار ئىدى، مەستانىلىقتا

ۆەزىرنىڭ ئۆيىگە باغلاپ قويۇپ ئۆزى ئۇنىڭ ئايۇ-
نىدا يېتىپ ئۇخلىدى. مۇھەممەت خان (ئۇنىڭ سىررى
پاك قىلىنغاي) شۆتۈر خەلىپەنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا
تىكلەپ قويۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خانىنىڭ
زامانىسىدا شۆتۈر خەلىپە قاتارلىق خەلىپىلەر ھەزرىتى
ئەزىزانغا ئەرز قىلىپ: «ئابدۇكېرىم خان ئۆزلىرىگە
ئىنكار قىلىۋاتىدۇ. بىر دۇئا قىلسىلا يوقاپلا كەتسە!»
دېگەن ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزان جاۋاب بېرىپ: —
«ئابدۇكېرىم خان توغرا ئىش قىلىدىغان (ئادىل) پادىشاھ
پەيغەمبىرىمىز (ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن ھەم سالام
ئىبەرگەي!) ئۇنى تەربىيە قىلىدۇ. ئادىل پادىشاھ
ھەققىدە دۇئايى بەت قىلىش ئادەمگە رچىلىكتىن يىراق
ئىش. ئۇنىڭ ئورنىغا پادىشاھ تەربىيەسىمەي تۇرۇپ
بىر ئادىل پادىشاھنى يوقىتىۋېتىش مۇسۇلمانچىلىقتىن
يىراق. سەۋرى قىلايلى! ھەزرىتى ھەق تائاللاغىلا تەۋە-
كۈل قىلايلى شۇنىڭ بىلەن بارلىق!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن
بارلىق خەلىپىلەرنىڭ بېشى چالا بوغۇزلانغان قوشلاردەك
تۆۋەن چۈشتى. شۆتۈر خەلىپە (ئۇنىڭغا ئاللانىڭ
رەھمىتى ۋە بەركەتلىرى بولغاي) يوغان ئېشەكىكە
مىنىپ ۋىلايەتتىن كەلگەن ئىدى. ئۇ دائىم ئېشەكىكە
مىنىپ يوغان بىر ھاسىنى تۇتقان ھالدا بىر تۈپ
ئادەملەرنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرەتتى. قولىدىكى ھاسا
بىلەن كىمنىكى ئۇرسا ئۇ ئادەم دەرھال ھوشىدىن

كېتىپ يىقىلىپ، خوجام! دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ
تازىم قىلىپ ئىخلاسلىق مۇرىتلارىدىن بولۇپ قالاتتى.
شۆتۈر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى ئەتىرە
پۇراقلىرىغا لىق قىلغاي) نىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى.
بىبى ئاپپاق بۇۋىمىدىن ئىككى ئوغلى بولۇپ بىرىنى
چىسىنىڭ ئىسمى: خوجا سەيىد مۇھەممەت خوجا،
ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى: نۇرى مۇھەممەت خوجا ئىدى.
ئۈچىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى: شىر مۇھەممەت خوجا
بولۇپ، ئۇ قوما دېگەن ئايالىدىن تۇغۇلغان ئىدى.
نۇرى مۇھەممەت خوجا ئاپپاق خانىنىڭ زامانىسىدا
مىرزا ئەلى شىربەگنىڭ ھەمراھلىقىدا قىرغىزلارنىڭ
قولىدا شېھىت بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ شېھىت
خوجا دەپ مەشھۇر بولدى.
شۆتۈر خەلىپە 84 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئۇ (ئاللا
ئۇنىڭ سىررىنى پاك قىلغاي) ۋە ئۇنىڭ ئايالى بىبى
ئاپپاق ھەزرىتى ئەزىزانغا ناھايىتى ياخشى خىزمەت
قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بىبى ئاپپاق بار چاغلاردا
قىش يار تەرەت سۈيىدىن غەم قىلمايتتى. ھەزرىتى
ئەزىزان (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) ئۇلار-
دىن رازى ھەم خۇشال بولۇپ ئۇلار ھەققىدە دۇئايى
خەير قىلغان ئىدى، ئۇ ئۇلۇغ ئىجازىتى (ئۇدۇمى)
نى خوجا شادى قۇددۇسە سىررۇھو دەپ ئاتىلىۋاتقان
ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيانىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ بۇ
پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى.
ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى خوجا شادى قۇددىسە سىررۇھودەپ ئاتلىۋاتقان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا توغرىسىدا

بۇ تەۋەلىكلەر ئارا ئەزىزلار «خوجام» دەپ داڭ قازانىدى، ھەزرىتى ئەزىزلار خوجا مۇھەممەت خانىڭ (ئۇنىڭ سىرى پاك قىلسىنغاي!) زامانىسىدا ۋىلايەتتىن تەكلىپ ئەپكەلدى. خان چوڭ-كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلىرى بىلەن قارشى ئالدى. قارا قۇم دېگىدىن ھەزرىتى ئەزىزان خوجامنىڭ ئېتىنىڭ يوگىنىنى خان بويىنىغا سېلىپ يېتىلەپ شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئۇ چاغدا ھەزرىتى ئەزىزان خوجام يەتتە يېرىم ياشتا ئىدى. بۇ كىشى 24 ياشقا كىرگەندە مۇھەممەت خان ۋاپات بولدى. ئەزىزان خوجام تەخمىنەن ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ئەڭ كىچىك پەرزەنتى ئىدى. مەن ئۇ كىشىنىڭ كونا خىزمەتچىسى ئىدىم، ئۇ كىشىنى ھەزرىتى ئىشان دەپ ئاتايتتىم. ئۇ كىشى پارس تىلىدا، سەل كېكەچىلەپ سۆزلەيتتى، ئاتامدىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆز ئاتام يېغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەن: — «مەن چوڭ باشلىق بولۇپ قالدىم. ھەزرىتى ئىشان خوجا شادى خوجام قۇددىسە سىررۇھوغا زامانىڭ پىتنىسى مەن توغرىلىق گەپ ئېلىپ بېرىپ بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئىشان ماڭمۇ ئىنكار قىلىدىغان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى ساغۇچاقتا قارچۇغا تۇتۇش ئۈچۈن بارغان ئىدىم، سوپىلار كەنتىدە مەسچىت ئېچىپ نامازشامدىن كېيىن قۇرئان ئوقۇلۇۋاتقىنىدىكەن، بىر قانچە سوپىلار «ھەق ھۇ» دېيىشتى. مەرسىيىت ئاتلىق بىر ئادەم بىزنىڭ دىققىتىمىزدىن خەۋەردار بولۇپ خۇشامەت يۈزىسىدىن بىزگە «بۇ ھىيلە-مىكىرچىلەر ئۆز ئارا چار سېلىشىدۇ، قايسى ئۆي باي بولسا شۇ ئۆيگە بېرىپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدۇ» دېدى. مەنمۇ سۆكۈت قىلىپ تۇرۇپتىمەن، شۇ كېچىسى بىر چۈش كۆردۈم: «سوپىلار» تەرەپتىن چوڭ بىر ئوت بىز تەرەپكە كەلدى. ئۇ ئوتنىڭ قورقۇنچىسىدىن سەپى خوجا خەلىپەمنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاچتىم، شۇتۇر خەلىپەمنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىم تام يېرىلىپ قولىمدا ئۆتكۈر خەنجەر تۇتقان 12 نەپەر قارا ئادەملەر چىقىپ ماڭا قەست قىلدى. خاتىرەمگە كەلدىكى شۇتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ مازىرىغا بېرىپ ئىلتىجا قىلاي دەپ خانىقا كۆلىنىڭ بويىغا يېتىپ كەلگەن ئىدىم، خوجا سەپى خەلىپەم خانىقانىڭ ئالدىدا كۆلنىڭ لېۋىدە تۇرغان ئىكەن، ئادەملەرنىڭ قولىدىن بىزنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىپ بىزگە قاردى.» ئۇيقۇدىن ئويغاندىم، تەرەت ئالدىم، ھەزرىتى ئىشان بىلەن ئۈچىرىشىش ئۈچۈن تەھەججۇت نامىزى ئوقۇشقا ھەزرىتى ئىشانىنىڭ خانىقاسىغا باردىم. تەھەججۇت نامازدىن كېيىن، بامدات نامازدىن ئىلگىرى ھەزرىتى ئىشانغا يەنى خوجا شادى قۇددىسە سىررۇھوغا تەزىم ۋە ئېكرام

يۇزمسىدىن خەت يازدىم. ئۇ ھەزرەت بىلەن ئۇچراشـ
تىم. ئىشان ھەزرەتلىرى كۆلۈمسىرىگەن ھالدا مۇنداق
دېدى: «خەلىپەم مىرزا پازىل بەگ كەلدى» خوجا سوپى
خەلىپەم (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي): «ئاۋى
مىرزا فازىل بەگ ھەزرىتىم كەلدى. قورقمايمەن
باشلىق كەلمىدى» دېدى.

ھەزرىتى خوجا ۋە خەلىپەملەردىن بۇ كارامەت
ئاشكارا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كونا ئاددىي قۇلنىڭ
ئاتىسىغا جەزبە يۇز بېرىپ ئىختىيارسىز ھالدا
ھەزرىتى ئىشانىڭ پۇتلىرىغا يىقىلىپ يېتىشىدىن بەيئەت
قىلغان ئىكەن.

ئاتامنىڭ چوڭ ياخشى بىر ئىتى بولۇپ ئۇ ئاتىنى
ئابدۇللاخان تونۇيدىكەن، يەكەنلىك ھاكىمى، خانىڭ
ئاتالىقى شاھ مەنسۇر بەگ ئاتىغا زوق قىلىپ تەلەپ
قىلغاندا بەرمىگەن شۇ ئاتىنى ئىشان ھەزرەتلىرىگە
چىن مۇھەببىتى بىلەن ھەدىيە قىلغان ئىكەن.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: پولات خان دەپ داڭلانغان
سۇلتان ئەھمەت خان ئابدۇللاخاندىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچـ
راپ قىلىچ خان دەپ داڭلانغان بىر تۇغقىنى سۇلتان
مەھمۇت خانىڭ ئالدىغا كەلدى. قىلىچ خان يۈرەكلىك
ھەم باتۇر پادىشاھزادە ئىدى. ئابدۇللاخانغا قارشى
لەشكەر تارتىپ ئاقسۇغا باردى. قىلىچ خانىڭ بەزى
ۋەزىيەتلىرى ئۇلۇغ شەرىئەتكە مۇۋاپىق ئەمەس ئىدى.
ھەزرىتى ئىشان فوڭگى خەلىپە لەقەملىك ھاپىز ئەسىر
خەلىپە ۋە مىرزا مەزىد بەگ خەلىپىلەرگە «قىلىچ

خاننى دۇنيادىن يوقىتىپ پولات خاننى ئۇنىڭ ئورنىغا
تىكلەڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. فوڭگى سوپى، خەلىپە
بەگلەر پولات خانىنىڭ قېشىغا بېرىشتى. پولات خان شامال
باغدا ماكان تۇتقان ئىدى. قىلىچ خان ئاتابەكرى مىر-
زانىڭ قورغانىدا ئولتۇراقلاشقان ئىدى. فوڭگى خەلىپە
ۋە خەلىپە بەگلەر پولات خاننى زىلچىگە ئولتۇرغۇزۇپ
خانلىققا كۆتۈردى. بۇ ئىشلاردىن بىكار بولۇپ بىر
سائەت ئۆتمەيلا قىلىچ خان ئاكىسى پولات خاننى كۆرگىلى
كەلدى. ئىككى بىر تۇغقان بىر بىساتتا ئولتۇرۇشۇپ
ھەر تەرەپلىمە پاراڭلىشىپ، ياخشى ئارام ئېلىشتى.
قىلىچ خاننى ئازراق ھاراق كەيپى تۇتتى. شۇنىڭ بىلەن
ئوردىغا كەلدى.

يولات خاننىڭ ئادەملىرى ناھايىتى قورقۇپ كەتـ
تى. ئۇلاردا «فوڭگى خەلىپە ۋە خەلىپە بەگ دەپ
ئاتىلىۋاتقان مىرزا مەزىت بەگلەر ئۆزلىرىنى ۋەلى
تۇتۇپ قىلىچ خاننى ئەزىزان ئوردى، دەپ پولات خاننى
پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. مانا ھېلى قىلىچ
خان كېلىدۇ. بۇگۈن كېچىدىكى بۇ ۋەقەنى ئاڭلىسا
ئەتە بىزنى ئۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىدۇ.» دېيىشتى.
فوڭگى خەلىپە بىلەن خەلىپە بەگلەر مۇنداق دېدى:
«بىز بۇ ئىشنى ئۆزىمىزچە قىلمىدۇق. ھەزرىتى ئىشا-
نىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلدۇق، قورقماڭلار! كۆچلۈك،
يۈرەكلىك بولۇڭلار».

شۇ كېچىسى قىلىچ خان ئوردىغا كېلىپ قان قۇ-
سۇپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەتىگىنى ئەمەلدارلار ۋە

كاتتىلار ھەزرىتى ئىشاننىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى جاكالىدى. ھەزرىتى ئىشان ئەمەلدارلار ۋەزىرلەر ۋە چوڭ كىچىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا شامالباغقا بېرىپ سۇلتان ئەھمەت خاننى ئوردىغا ئەپكېلىپ خانلىققا كۆتۈردى. بۇ كارامەت ھەزرىتى ئىشاندىن يەنى ھەزرىتى خوجامدىن يۈز بەردى.

ھاپىز ئابدۇراخمان ۋە ھاپىز شەكەر (ئاللا ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى يورۇق قىلغاي) ئاڭلىشىمچە بۇزرۇكۋارلىقنىڭ ھۆرمەتلىك سىرداش كىشىلىرىدىن ئىكەن. ھەزرىتى ئىشاننىڭ خىزمىتى ئۈچۈن ماۋرا ئۇننەھرىگە بارغان ئىكەن.

پولات خان ئىمامى قۇلى خانىنىڭ ئالدىدا ئىدى. ئىمام قۇلى خان نەزەر بۇرۇت لەقەم قويۇلغان نەزەربى نايمانىنى پولاتخان بىللەن بىللە قەشقەر ۋە يەكەنگە ئېلان قىلدى. نەزەر بۇرۇت 70000 لەشكەرنى ئېلىپ قەشقەر ۋە يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇپ ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئىشان ئىشەنچ قىلغان ئىدى، خوجا سەبى خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ھەزرىتى خوجامنىڭ بېشىدا تۇرۇپ «پولاتخان نەزەر بۇرۇتنىڭ ھەمراھلىقىدا بېرىپ قەشقەر يەكەننى ئېلىپ بىزنىڭ ئايال ۋە پەرزەنتلىرىمىزنى ئۆلتۈرمەكچى، بۇ قانداق ئىش؟» ھەزرىتى ئىشان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ 300دىن ئارتۇق قوينى سۇرۇپ ئايلاندى ۋە قويلارنى ئۆلتۈ-

رۇشكە باشلىدى. ھەمدە باشقىلارنىمۇ ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. ئادەملەرگە تۈتۈكلار، ئۆلتۈرۈكلار دېدى - يۇ، خاتىرجەم بولدى. بەش كۈندىن كېيىن «پولاتخان ئېلىپ بارغان جەڭچىلەر بىلەن ئەنجاندا ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى.

ئېنىقلىنىشىچە: ھەزرىتى ئىشان قويلارنى ئۆلتۈرگەن كۈننىڭ ئۆزىدىلا نەزەربى نايمان ئەنجاندىن قايتقان، ھەزرىتى ئىشاندىن بۇ كارامەت يۈز بەرگەندىن كېيىن بارلىق ئىنكارچىلار قايىل بولۇپ ئىخلاس قىلىدىغان بولۇشتى. ساداقەتلىك ئاشىقنىڭ ئىخلاسلىق كىشىلىرى شۇ مىقداردا ئاياغلاشتى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شۇتۇر خەلىپەم (ئاللا ئۇنىڭ سىرىنى پاك قىلغاي) نىڭ ئوغلى خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپەم توغرىسىدا

ھەزرىتى ئىشان يەنى ھەزرىتى خوجام شادى قۇدۇسە سىررۇھو 56 ياشقا كىرىپ بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئاخىرەتكە يۆتكەلدى. ئۇلۇغ نەسەبىتىنى خوجا سەپى خەلىپەم دەپ ئاتالغان خوجا سەيىد خەلىپەمگە بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئىشان قەشقەردە ھەقتائالانىڭ پاناھىغا ئېرىشتى. ئۇ جانابنىڭ جىنازىسىنى خوجا خەلىپە ئەلەيھىررەھمە ئېلىپ كەلدى، ئابدۇللاخان بارلىق ۋەزىر، ئەمەلدار ۋە چوڭ-كىچىك

ئادەملىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. خوجاسەپى خەلىپە قوددىسە سىررىھو تۆگىنىڭ نوختىسىنى تۇتۇپ ئۇ ئۇلۇغنىڭ جىنازىسى تۆگىنىڭ ئۈستىدە بولغاچقا پۈتى يالىڭاياق، يالاڭباش بولۇپ كىيىملىرىنى يىرتىپ ھەزرىتى ئىشان خەلىپەمنىڭ بارلىق يارانلىرى ۋە دوستلىرىغا بەيئەت قىلدى، خانمۇ يالىڭاياق بولۇپ خەلىپەمگە مۇلاقەت بولۇشتى. خەلىپەمنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق ئۇلاققا مىنىشىپ قايتىپ كېلىپ ئالتۇنداتۇپراق بېشىدا ئولتۇرۇشتى. خەلىپەم قاتارلىق ئۇلۇغلار مەرھۇمنىڭ جىنازىسىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى.

ئابدۇللاخان (خەلىپەمنى ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ئۆز ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ قېشىغا دەپنە قىلدى. خوجا سەپى خەلىپە شۇ مازارنىڭ بېقىنىغا چوڭ خانىقا سېلىپ 40 كۈن ئېتىكاپتا ئولتۇردى. شۇ چاغدا بارلىق يارانلار گۈرۈھىنىڭ باشلىقى، خەلىپەلەرنىڭمۇ خەلىپەسى بەلكى: ئۇ ئالىيجاناب مەرھۇمنىڭ ئورۇن باسارى ئاشۇ خوجا سەپى خەلىپەم ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەپى خەلىپەم رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئورنىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرغان ئىكەن. بۇ كونا ناچار قۇلنىڭ (ئۆزىنى دېمەكچى) ئاتىسى كېسەل بولۇپ قاپتۇ، ئۇنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر بولۇپ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىپتۇ. ھېچچانداق تاماق سىڭمەيدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئادەتتە كۆكنار ئىچىدىكەن، كۆكنار ئىچسىمۇ كۆڭۈل ئايىنىتىدىغان بوپتۇ. بەزى بەزىدە ھوشىدىن كېتىدىكەن. مېنىڭ

ئاتام مەندىن نان، ئاش، قوي، مېۋىلەرنى ئەۋەتىپ يارىدەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى. خوجا سەپى ئەلەيھىررەھمە ئاتامنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپتۇ. تۆت قاچىدىكى ياغنى ماڭا بېرىپ بۇيرۇدىكى: ئەي پەرزەنت! بۇ ياغلارنى ئاتاڭغا بەرگىن! ئۇمۇ بىزنىڭ پەرزەنتىمىز، قورقمىسۇن! ساقىيىدۇ، ئەلۋەتتە». خەلىپەمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. كەلسەم ئاتام خۇشال - خۇرام ئولتۇرۇپتۇ.

ئاتام يەنە مۇنداق دەيدۇ: «چۈشۈمدە خەلىپەم كېلىپ تومۇرىمنى تۇتۇپ كۆرۈپ: ئەي پەرزەنتىم قورقمىسىلا! ئەلۋەتتە نان يەيلا. ساقىيىلا! دەپ غايىب بولدى.» مەن ئۇ بەرگەن نانلارنى ئەكېلىپ بەردىم، ئۇ نانىنىڭ تۆتتىن بىرىنى يېدى زىيان قىلمىدى. بەلكى داۋا بولدى. ئۇ تۆت نانىنى 10 كۈن يەپ پۈتۈنلەي ساقىيىپ ئورنىدىن قوپتى. بۇ بولسا خەلىپەمنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى بولغان كارامەتلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئۇنىڭغا شۇنداق مايىللىق قىلاتتىكى، خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجا (ئاللا ئۇنىڭغا رەھىم قىلغاي!) قەشقەردىن يەكەنگە كەلدى. خەلىپەم ئىككىلا مەخدۇمزادىلارنى ئۆشنىسىگە ئېلىپ، ئابدۇللا خانىنىڭ قېشىغا ئەكېلىپ، مەلۇم قىلدىكى: «ھەزرىتى مۇھەممەتخان بىلەن ئابدۇرېھىم خانىنىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغا قەدەر مەملىكەت چوڭ ھەزرىتى ئەزىزانغا موھتاج بولۇپ كەلمەكتە. سى

له خوجا شادی خوجام (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!)دىن ئىبارەت كىچىك ھەزرىتى ئەزرائىلغا مۇرىت بولۇپ ھاجەتنى ھەزرىتى مۇھەممەت خان ۋە ئابدۇرېھىم خانلاردىن ئۆتكۈزۈپ بەلكى نەچچە ھەسسە قىلىۋەتتى (؟) ھازىر يات بەلكى بىر ئوغرى كېلىپ تەسەررۇپ قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. خان: «ئۆزلىرىنىڭ بەلكىم ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك خەلىپىلىرى، مەخدۇمزادىلەرنى كىچىك كۆرۈپ ئۇلارنىڭ مىراسلىرىنى بۆلۈۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئىختىيار مۇزلىرىنىڭ قولىدا» دېدى. ئابدۇللاخان باغرى يۇمشاقلىق قىلىپ خەلىپەمگە قول بېرىپ مۇنداق دېدى ــ «ئەي خەلىپەم! ئەزرائىلنىڭ ئورنىدا بىزنىڭ پىرىمىز ۋە يولباشچىمىز ئۆزلىرى، باشقا ھېچكىمگە ھاجىتىمىزنى چۈشۈرمەيمىز.» ئابدۇللاخان خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىغا بويسۇنمىدى. خان مۇرىت ۋە ئىتىقادچى بولمىغاچقا يەكەننىڭ بارلىق ئادەملىرى بويسۇنمىدى. مىرئابدۇللا بەگ يەكەننى تىنچىتىپ ئىدى.

ئىناۋەتلىك بىر ئادەم خوجا مۇھەممەت سىدىق خەلىپىگە مۇنداق دېدى: كۆڭلۈم خوجا خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجا ئەلەيھىررەھمىگە قول بېرىشنى تارتىۋاتىدۇ. ئۆزلىرىمۇ ھەمراھ بولسىلا! ئۆزلىرىنىڭ ئاتىلىرىمۇ خوجا سەپى خەلىپە ئەلەيھىررەھمىگە يات كەلمەيدۇ. تەھەججۇت نامازغا ھازىر بولايلى! نامازىمادا تتا خوجا بىلەن مولاقەت بولۇشۇپ مۇرىت بولايلى!» خوجا مۇھەممەت سىدىق خەلىپە ئەلەيھىررەھمە

مە مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ ئىختىيارلىرىنى قولىڭلاش كېرەك.» مۇھەممەت سىدىق خوجا يېرىم كېچىدە قوپۇپ تەرەت ئېلىپ ئولتۇردى. تەھەججۇت ۋاقتى بولدى. مۇھەممەت سىدىق خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي!) تەھەججۇت نامىزىنى ئوقۇدى. مىرئابدۇللا بەگنىڭ كېلىشىگە ئىنتىزار بولدى. مىرئابدۇللا خوجا بامداتنامۇ كەلمىدى. بامداتنى خانىقادا ئوقۇدى. ۋىردىلار تۈگەپ ياسىن ئوقۇلۇۋاتاتتى، مىرئابدۇللا خوجا كەلدى. مىرئابدۇللا خوجا ئۇ چاغدا چوڭ، ئۇلۇغ كىشى بولسىمۇ تېخى ئەمر بولمىغان ئىدى. تەكلىپ قىلدى. مۇھەممەت سىدىق خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي!)

مىرئابدۇللا بەگنىڭ ئۆيىگە كىردى. مىرئابدۇللا بەگ ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىغا ھاجەت بېكىتكەن ئىدى. مۇھەممەت سىدىق خەلىپەگە تەسلىم بولۇپ، مۇنداق دېدى: «سىلىنىڭ دادىلىرى خوجا سەپى خەلىپەم بۇ يەردە يوق. توقۇز كەنتتەكەتتى. سىلىگە بىر ئامانەت بېرەي، ئامانەتنى خەلىپەم (قۇددىسە سىررۇھوغا) يەتكۈزسىلە!» خەلىپەم ئىنچىكىلەپ سوراشقا باشلىدى. مىرئابدۇللا بەگ جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى: «بىر چۈش كۆردۈم. چۈشۈمدە بىر شەخس تۇۋلاپ مۇنداق دېدى: خوجا سەپى خەلىپە ئەلەيھىررەھمە خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجا بىلەن چىلىشىۋاتىدۇ. ھازىر بولۇڭلار!. باشتىن-

ئاخىر ئادەملەر قاپاق ئاتقۇغا يېقىنلاشتى. شەھەر تەرەپتىن خوجا سەپى خەلىپە چىقتى. ھەر ئىككى مەخدۇمزادە خوجامنى ئۆشنىسىگە ئېلىپ تولۇپ- تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن چەرمەنىك ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى ۋە دېدى: «ئەي ئۇلۇغلار! مۇشۇ يەردە بىر سائەت تۇرۇپ تۇرۇڭلار! سىلەرنىڭ مىراسىڭلارنى بىر شەخس تەسەررۇپ قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىمەن» دەپ پەشلىرىنى قىستۇرۇپ بىر - بىرى بىلەن مۇقابىل بولۇشتى. دەسلەپتە خەلىپەم خوجىنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئاقتى. خوجىنىڭ بېشى يەرگە پېتىپ كەتتى. ئۇنىڭ ۋە سولدىن غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى». ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن.

بۇ نىيىتىمدىن يېنىپ ئۇلار تەرەپكە ئادەم ئەۋەتتىم.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەپى خەلىپە قوددىسە سىررىھو ھەزرىتى ئەزىزان خوجا شادى (ئاللا ئۇ كىشىنىڭ روھىنى پاك قىلغاي ھەم رەھمىتىگە چۆمدۈرگەي) نىڭ يارانلىرى ئىچىدە ئەڭ ئالىم ھەم ئۇلۇغ كىشى ئىدى، ئۇ مۇنداق دەيتتى: «مەن قوبۇل ئىگىسىمەن. چۈنكى ھەزرىتى ئەزىزانىنى كۆرگەنمەن. ئۇ ئۇلۇغ جانابنىڭ قولىدىن تاماق يېگەنمەن. ئۇ زات مېنىڭ ئاتامغا كۆكۈل بۆلۈپ مۇنداق دېگەن: ئەي ئاپتاق! سېنىڭ بۇ ئوغلۇڭ بىر ئادەم بولىدۇ. ياخشى

تەربىيىلىگىن!» شۇنىڭ بىلەن خەلىپەمنىڭ ئانىسى بىبى ئاپتاق ئوغلى ياخشى تەربىيىلىگەن. بۇ بىبى شۇ- تۇر خەلىپە (ياتمىدىغان يېرى مۇنەۋۋەر بولغاي) نىڭ ئايالى شەرەپلىك ئايال ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئەزىزانغا لايىقىدا خىزمەت قىلىپ مەقسىتىگە يەتكەن. خوجا سەپى خەلىپەنىڭ سەككىز ئوغلى بار ئىدى. بىر ئوغلىنى شېھىت خوجانىڭ بولسا بەش ئوغلى بار ئىدى. ھەممىسى دېگۈدەك ئالاھىدە، قابىل ئىدى. خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەتنىڭ تۆت ئوغلى خەلىپەمدىن بۇرۇن ۋاپات بولۇپ كەتكەن. تۆت ئوغلى ئۆزىدىن كېيىن قالدى. ئۇلار: بىرىنچى مۇھەممەت سەدىق خوجا، ئىككىنچى سوپى خوجا دەپ ئاتالغان ئوسمان خوجا، ئۈچىنچى ئىبراھىم خوجا، تۆتىنچى ئاپتاق خوجا.

خەلىپەم ئادەمگەرچىلىكى بار شەۋقى ھەم زوقلۇق كىشى ئىدى. كەمبەغەللەرگە كۆيۈنەتتى. زۇلۇم بار يەرگە بېرىپ، بىچارىلەرنى قۇتۇلدۇراتتى. كېچە - كۈندۈز كەمبەغەللەرنىڭ غېمىنى يەيتتى. ئۇ كىشىنىڭ سۆزىنى ھېچكىسم رەت قىلمايتتى. بەلكى جان دىلىسى بىلەن ئورۇنلايتتى.

خوجا شېھىتنىڭ ئوغۇللىرى: بىرىنچى قەدىر خوجا، ئىككىنچى تاھىر خوجا، ئۈچىنچى ئاقىل خوجا، تۆتىنچى قابىل خوجا، بەشىنچى يادىكار خوجىلاردىن ئىبارەت.

خوجا شېھىتنىمۇ قابىل، پازىل كىشى ئىدى. خەلىپەم قۇددىسە سىررىھو بۇ بەس دۇنيادىن كۆچتى.

(ۋاپات بولدى) ئۇ 74 ياشقا كىرگەن ئىدى. چوڭ ئوغلى مۇھەممەت سىدىق خوجىنى ئۆز ئورنىغا تىكلەپ ئوچۇق ئېيتتىكى: «خوجام پادىشاھ بولدى» بىزنىڭچە، خوجاددىن قالسا مۇھەممەت سىدىق خوجا قابىلىيەتلىك، ئەزىزان بىلىدۇ، خەلىپەمنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا تەخمىنەن 40000 دەك ئادەم يىغىلغان ئىدى. يەكەندىكى ھەرقانچە ئولۇغ، كاتتىلارنىڭ نامىزىغىمۇ بۇنداددىن ئارتۇق ئادەم يىغىلمىغان.

مۇھەممەت سىدىق خەلىپە ئادەم تونۇيدىغان كىچىك كۆڭۈل ھەم پازىل كىشى ئىدى. قانداقلا ئادەم بولسا كىچىك كۆڭۈللۈك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. يا-ۋاشلىق ۋە ھايانىڭ مەنبەسى ئىدى. شۇنۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي!) نىڭ بالىلىرىنىڭ چىراغى بەلكى شۇ ئەسىردىكى بارلىق خەلىپەلەرنىڭ باش ھالقىسى ئىدى. ئۇ بۇ پەس دۇنيانىڭ گېپىنى ئاغزىغىمۇ ئالمايتتى. دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە قىلچىلىكمۇ قەدىرسىز بىر نەرسە ئىدى. شۆھرىنى ياخشى ئېيتاتتى. ئۇ زاتىنىڭ ئولۇغلۇقى ۋە ئالاھىدىلىكى كۆپ بولسىمۇ قىسقارتىلدى. ئۇ زات 57 يىل ياشىدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دوستى خۇدا ھەزرەتلىرى توغرىسىدىكى مەلۇماتتىن بىر پۇراق

خىزمەتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ

روھىنى پاك قىلغاي!) ھەزرىتى خوجام پادىشاھ دەپ ئاتالغان بولۇپ ئۇ كىشى ھەزرىتى ئەزىزانىڭ چوڭ پەرزەنتى. يەنى خوجا شادى (ئاللا ئۇنىڭ سىررىنى پاك قىلغاي!) بۇ قوللانمىدا ھەزرىتى ئىشان دەپ يېزىلغان. ئۇ زاتنىڭ كىچىك پەرزەنتى مەجزۇپ بەلەن ئانا بىر تۇغقان ئىدى. ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلار بىر مەزگىل ئاشكارا بولدى. پەس دۇنيا ۋە ئۇنىڭ ئىگىلىرى ئۇ زاتنىڭ نەزىرىدە قىلچىمۇ ئەتىۋارى يوق ئىدى. قانداقلا ئادەم بۇ كىشىنى يوقلاپ كەلسە قۇرئان ئوقۇشقا بۇيرويتتى. سالاھىيەتلىك كىشى ئىدى. ياشلىرى 27 گە يەتكەن ئىدى. بۇ پانىي ياتاقتىن مەڭگۈلۈك سارايغا يۆتكەلدى (ۋاپات بولۇپ كەتتى). ئالتۇندا ئولۇغ ئاتىسىنىڭ مازىرىنىڭ بېقىنىدا دەپنە قىلىندى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، بۇ رىسالەنى يازغۇچى ئۆز كۆزى بىلەن جەزمەن كۆرگەنكى: يولۋاس خانىنىڭ شاھزادە ماھىم ئاتلىق بىر ھامىسى (ئانىسىنىڭ سىڭلىسى) بولۇپ ئۇ مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتنىڭ قىزى ۋە مىرزا يەئقۇپ جۇراسىنىڭ خوتۇنى ئىكەن، يەئقۇپ بەگ ئۇنى تالاق قىلىۋېتىپتۇ.

يولۋاس خان تەرىقەتتە ئاپئاق خوجىغا قاراشلىق بولۇپ ئاپئاق خوجىغا ئېتىقاد قىلىدىكەن، نۇرىددىن خان بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ نۇرئامان دوغلىنى يەكەنگە ئەۋەتىپ ئۇ ھەزرىتى خوجام پادىشاھنى تەكلىپ قىلىپ ئاقسۇدىن يەكەنگە كەپتۇ. ھەمدە نۇرىددىن خانىنىڭ مۇ-

هەببەت قوزغىتارلىق خەۋەرلىرىنى ئۇ مەزرەت جانابلىرىغا يەتكۈزۈپتۇ، مەزرىتى خوجام قۇددىسە سىررۇھو نۇرئامان دوغىنى قالاۋۇز (يولباشچى) قىلىپ يەكەن شەھىرىدىن ئاقسۇ ناھىيىسىگە كەپتۇ، ئاقسۇ شەھىرىگە يېقىن قالغاندا نۇرىددىن خان بارلىق چوڭ-كىچىك باشلىق ۋەزىرلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا چىقىپتۇ. خان ۋە باشقا يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلەر خوجام مەزرەتلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپتۇ. تولۇپ-تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاقسۇ شەھىرىگە ئەكىرىپتۇ. نۇرىددىن خان قولچىلىق مەقسىنى ئۈز لايىقىدا ئورۇنلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ خەۋەر يولۋاس خانىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ ئۇنىڭ چىدىماسلىقى قوزغىلىپ كېتىپ غەزەپ ئوتى يالقۇنلىنىشقا باشلىدى. نۇرئامان يەنە يەكەنگە كەلگەن ئىدى، ئۇنى ئاقسۇ يولىدىن توتۇپ قەشقەرگە ئەپكەلدى. يولۋاس خان چىدىماسلىق يۈزىسىدىن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ ئەھۋال مەزرىتى خوجام پادىشاھقا ئېغىر كېلىپ شۇنىڭ كاساپىتىدىن يولۋاس خانغا بىر بۆلۈك ئەھۋاللار يۈز بەردى.

بۇنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدا يەنى يولۋاس خان بىلەن ئابدۇللاخان ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالدى. يولۋاس خان شىجائەتلىك، پەھم-پاراسىتى ئارتۇق بىر ئادەم ئىدى. ھىممىتى چوڭ ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ مېڭىسىگە ئازراق نۇقسان يېتىپ ئاتتىن يىقىلىپ كالامپاي دەسسەپ يىدىغان بولۇپ قالدى. جىنايەتسىز كىشىلەرنىمۇ رەنجىتتى. ئېسىل

ئادەملەرنى خارلىققا سالدى. پات-پات ئەھۋالى ئۆزگىرىپ تۇراتتى، بەكمۇ يۇرەكلىك ھەم سارىك مىجەز پادىشاھزادە ئىدى. يەكەن مەملىكىتىنى ئاتىسىدىن ئېلىپ تەسەررۇپ قىلدى. ئابدۇللاخان بەدەر كەتتى، ئابدۇللاخانىڭ ئەمەلدارلىرىغا ھەر كۈنى «ئابدۇللاخان قورقۇپ مەملىكەتتىن بەدەر كەتتى» دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتتى. خان بۇ ھىيلىدىن ئاگاھلىنىپ نۇرىددىن خان بىلەن مەزرىتى خوجامغا ئادەم ئەۋەتتى. يولۋاس خانىڭ قىزى ئېيىشىمخانىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان بولۇپ خانزادە خېنىم دەپ ئاتىلاتتى. كۈن تەلەتلىك، ئاي ماھىيەتلىك بۇ خېنىمنى يەكەنلىكلەرگە بېرىۋېتىپ باي قاپاق دېگەن يەردە شېھىت قىلىۋەتتى. ئاخۇن موللا مۇھەممەت ئىمىن زېھنى خاننى بۇ سەت ئىشتىن توسۇپ خاننى مولزەم قىلدى. خان يىغلاپ تۇرۇپ «مېنى يولۋاس خانغا تۇتۇپ بەرسىلە!» دېدى. ئاخۇن ئەلەيھىر رەھمە قەسەم بىلەن خاننى خاتىرجەم قىلدى. خانزادە خېنىمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. خوتەنگە ئادەم ئەۋەتىپ يولۋاس خانىڭ چوڭ ئوغلى ئوبەيدۇللا سۇلتاننىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مەزرىتى خوجام پادىشاھ نۇرىددىن خانىڭ ھەم-راھلىقىدا ئاقسۇدىن يەكەنگە كەلدى. يولۋاس خان ئۇ تەرەپتىن قالماق تەرەپكە قېچىپ باردى. بۇ بولسىمۇ خانىمەزرەت خوجامنىڭ كارامەتلىرىدىن ئىدى.

قوشاق

ئادەم دىلى مەق نامىنى تاشلىمىسا،

ئۇ كىشىنى ھەرگىز رەسۋا قىلماس خۇدا.

نەقىل كەلتۇرۇلۇشىچە: بۇ رىسالەنى يازغۇچى شۇنداق كۆرۈپتۇكى، ئابدۇللاخان يەكەندىن يولدوز تەرەپكە يەلداك تەيچىنىك بىر تۇغقىنى سەمەرگە ھۇرۇم قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. خان خوجام پادىشاھنىك ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. نۇرىددىن خان بىلەن ھەزرىتى ئەزىزان ئۇلارنىك ئالدىغا چىقتى، نۇرىددىن خان يولباشچى بولۇپ يولدوزغا يېتىپ كېلىپ سەمەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ يولدوزدىن جالىش تەرەپكە يولغا چىقتى. ئابدۇللاخان ھەر كۈنى قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزۈۋېرىپ ھەزرىتى خوجامنىك مۇبارەك مەجلىسىگە قاتناشتىم. بىر ئادەم كېلىپ ئۇ جانابى ھەزرەتكە، «خان يونۇپ تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. مەخدۇمزادەنىك ئادەملىرى ئاز كەلگەن. بۇلارنىك بەزىلىرى كېلىپ داۋاندىنلا قايتىپ كەتكەن، بەزىلىرىنى بولسا بۇلاك-تالاك قىلىمىز. بەزىلىرىنى بولسا كانايىدىن ئاسىمىز. بولۇپمۇ خوجا پولات خەلىپە ۋە ئۇنىنىك بىر تۇغقانلىرى كۈچاردا قالغان. پۈتۈن جاھانغا ئىبرەت بولغۇدەك ئىش قىلىمىز» دېدى.

ھەزرىتى جانابلىرى ئاچچىقلىنىپ: «بۇ ئادەملەر بىر گۇناھ، زۆرۈرەت جەھەتتىن كۆيىنىك داۋىنىدىن ئۆتمىگەن. ھەق سۆبھانەھۇۋەتائالا ئۇ بىچارىلەرنىك

ھالىدىن خەۋەردار. خان ئۇلارنى ھېچنېمە قىلالمايدۇ. ئۇلار ئەلۋەتتە خانىنىك قولىدىن قۇتۇلىدۇ. خۇدا يىم بۇيرۇسا، قەيسەر ئىش ئالدىمىزدا...» دېدى.

مۇشۇ گەپ-سۆزلەر بولۇپ يەتتە كۈن ئۆتمەيلا خان قالماق لەشكەرلىرىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قاتتىق بىئارامچىلىق يۈز بەردى. چوڭ - چوڭ ئەمەلدارلار مەسلەن، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان يەكەنىنىك ھاكىمى ۋە خانىنىك ئاتالىقى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ ئەبۇل خەيرى سۇلتان، نايىناق سۇلتان، سەنجەر سۇلتان، ئابدۇراخمان بەگلەر شۆھرەت بولدى. شۇنىك بىلەن لەشكەرلەر تارقاپ كەتتى. خان ئۆز بىلەنلا قالدى. ھەزرىتى خوجام خانغا كۆڭۈل بېرىپ كۈچارنىك قورغانىغا يېتىپ كەلدى. شۇنىك بىلەن يەكەن، خوتەننىك ئادەملىرى خانىنىك غەزىپىنىك قالدۇقلىرىدىن قۇتۇلدى.

نەقىل كەلتۇرۇلۇشىچە: ئابدۇللاخان يەكەن مەملىكىتىدىن مەككە مۇئەززىمە ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرە تەرەپكە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئاقسۇ تەرەپكە كەتتى. مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، مىرزا شىرىدىل، مىرزا ھاكىم ھەمدە مۇنۇ ئەسەرنىك يازغۇچىسى ۋە باشقا بىر بۆلۈك كىشىلەر ئانھەزرەتنىك ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا كەتتى. چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى ئاقسۇ مەملىكىتىدىن قارشى ئېلىشقا چىقىشتى.

ئەلقىسسە ئۇلار ئاقسۇ شەھىرىدە ۋەتەن تۇتۇپ قالدى. جۇمە كېچىسىدىن بىر كېچىدە بۇ رىسالەنى

يازغۇچى تەرەت ئېلىپ ھەزرىتى ئەزرائىلغا تەۋەجـ
جۈھ قىلىپ (تېڭىنىپ) ئۇخلىدىم، مىرزا ھەكىم شېھىت
لىك دەربجىسىگە يەتكەن ئىدى. ئۇنى ۋە مىرزاتىنى
بەگ بېكچىكنى كۆپچىلىك ئوتتۇرىسىدا كۆردۈم. ئول
تۇرۇپتۇ. مەن ھەر كىشىنى كۆردۈم لېكىن مەجلىسىنىڭ
تۈرىگە يېتەلمىدىم. بىر شەخس ئېيتتى: «ئاخۇندىن
خوجا يارەمچى» ھەزرىتى ئاخۇننى كۆرمىگەن ئىدىم،
تەقەمچىلىق ئارىسىدا ھەيران بولۇپ ئولتۇرغان ئى
دىم، بىر جىنازىنى نامىزىنى چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئەپ
ئەلدى. تېخىچە نامازغا ئىمام بېكىتىلمىگەن ئىدى.
ھەزرىتى خوجام پادىشاھ كېلىپ ئۇنىڭ ئىمامىلىقىغا
ئۆتتى، ئاخۇندى خوجا ۋە بارلىق ئادەملەر ئىقتىدا
قىلدى، جىنازا نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى.

تولۇپ-تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاخۇندى
خوجادىن سوردىم: «بۇ كىمنىڭ جىنازىسى بولىدۇ؟»
ھەزرىتى ئاخۇن: «بۇ يولۋاس خاننىڭ جىنازىسى. ئۇنىڭ
نامىزىنى ئوقۇدۇق.» دېدى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمگە
بىر خۇشاللىق پەيدا بولدى. جىنازىنى كۆتۈرۈشتىمۇ
ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن. كۆڭلۈمگە بىر خىل خۇش
لۇق ۋە ھالاۋەت پەيدا بولدى. بامدات نامازدىن كې
يىن ھەزرىتى ئەزرائىلنىڭ خىزمىتىگە ئالدىرىدىم. بار
سام ھەزرىتى ئەزرائىل كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ بىز تە
رەپكە ئىلتىپات قىلدى ھەم مۇنداق دېدى: «مىرزا
شاھ مەھمۇت تۇنۇگۈن كېچە يولۋاس خاننىڭ جىنازى
سىغا نامـاز چۈشۈرگەندۇر» ئۇ يەردە ئاخۇندى مولا

مىرشەرەپ ۋە غوزەنىپىر بەگلەرمۇ بار ئىدى. مىرزا
غوزەنىپىر: «شاھ مەھمۇت بەگ ئالىم كىشىدۇر، ئۇنىڭ
چۈشى راست كېلىدۇ» دېدى. ھەزرىتى ئەزرائىل: «ئەي
مىرزا غوزەنىپىر مىرزا شاھ مەھمۇت راست گەپ قى
لىدىغان ياخشى ئەخلاقلىق كىشى، ئۇ بىر چۈش كۆرۈپ
تۇ، كۆرگەن چۈشىنى ماڭا باشتىن - ئاخىر ئېيتىپ بە
دى. لېكىن ئۇزۇنىڭ يولۋاس خانىنىڭ جىنازىسىنىڭ نا
مىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلغىنىنى ئاشكارىلىمىدى.» دې
دى، داۋام قىلىپ يەنە مۇنداق دېدى: «بىر ئولۇغ
كىشى ئۇنىڭ جىنازىسىغا نامـاز چۈشۈردى. مەن بۇ
چۈشنى ھېچكىمگە پاش قىلمىدىم. باغرىم ئېرىپ قال
دى، شۇڭا مېنى يىغا بېسىۋالدى. ماڭا، سىزنى ئاشكا
را قىلما، دەپ ئىشارەت قىلدى. دەرھاللا ئۇزۇمنى
تۇتۇۋالدىم.»

بۇ ۋەقەدىن 49 كۈن ئۆتۈپ خۇدابەردى كېرەك
يارىغ كەلدى. ھەمدە يولۋاس خانىنىڭ ئولۇم خەۋىرىنى
بەتكۈزدى. ئاندىن كېيىن قالغانلار كېلىپ تەكلىپ
قىلدى. ئىسمايىل خان ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ
ھەمراھلىقىدا يەكەن تەرەپكە قوزغالدى. خان ھەزرىتى
خوجامنىڭ يارىدىمى بىلەن ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ تەختىگە
ئولتۇردى. خوجام پادىشاھ ئاندىن تۇغۇلما ئەۋلىيا
ئىدى. دۇنيا ئىشىغا ھەرگىزمۇ كۆڭۈل بەرمەيتتى.
دۇنيانىڭ مۇلىلىرىنىڭ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا قىلچىمۇ
ئەتىۋارى يوق ئىدى. ئالىي دەرىجىلىك ئاتىمۇ ئۇ كى
شىنىڭ كۆزىگە ئوغلاقچىلىك كۆرۈنمەيتتى. كېچىنى

يوروتۇۋېتمەدىغان گۆھەرمۇ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا ئېشەك مۇنچىقىچىلىكىمۇ قەدىر قىممىتى يوق ئىدى. ئەگەر ئۇ زاتنىڭ كارامەتلىرى، ھىممەتلىرى، ئەقىل پاراسەتلىرى ۋە ئادەمگەرچىلىكلىرىنى دېگىلى تۇرساڭ ئالاھىدە بىر پارچە كىتاب بولۇپ قالىدۇ. لېكىن قىسقارتىلدى.

بۇ زات تارىخىنىڭ 1049 - يىلىدا ئالەمدىن ئۆتتى. 47 ياش ئۆمۈر كۆردى. بۇ نۇسخىنى يازغۇچى (ئۆزىنى دېمەكچى) بەشەرى سانى ۋاگو تارىخىنى تاپتى؟ بۇ ئۇلۇغنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا مۇنۇ قوشاقنى يازغان:

پەلەكنىڭ قولىدىن مېنىڭ پەريات ئۇرغىن،
غەمكىن دىلىمغا كەمەر باغلا يەشمىگىن.
زامانە يۈرەككە ھىلاكەتلىك داغنى قويدى؟
ئاھ... يەنە بىر داغنى ئۇ قاغىنىڭ بېشىغا قويسۇن!

ھەزرىتى دانىيال خوجا تۇغرىسىدا ئاخىرقى مەلۇمات

ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ پەرزەنتلىرى تۆت بىر تۇغقان ئىدى. سائادەتمەن ئۇچ ئوغلى بىر ئانىدىن ئىدى. بۇلاردىن كىچىك ئىككىسى ھىندىستاندا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. چوڭ ئاكىسى خوجا شۇئەيىپ خوجا ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ھىندىستاندا ۋاپات تاپتى. ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ مۆھتەرەم ئايالى ھەزرىتى ئاغىچا دەپ ئاتىلاتتى.

ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ئۇلۇغ جىنازىسىنى مەخدۇم زادىلار بىلەن سۇلايمان خوجانىڭ مەسلىھىتى بويىچە ھىندىستاندىن ئېلىپ ماۋرا ئۇننەھرى تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ھەزرىتى خوجا شۇئەيىپ خوجام، ھەزرىتى دانىيال خوجا ۋە ئاغىچا ۋە سۇلايمان خوجىلار-غا قارشىلىق كۆرسىتىپ يەكەن تەرەپكە قوزغالدى.

ھەزرىتى خوجام ۋە ئاغىچالار توستى. ئۇلار ئۇنىماي يەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ خەۋىرى شەھەرگە يېتىپ كېلىش بىلەن ئاپاق خوجا ئادەمگەرچىلىك كۆزنىگە توپا تىقىپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۇ ئېسىل ۋە پازىل خوجىنى ئۆلتۈردى (شېھىت قىلدى). بۇ ئالامچى پەلەك بىر ياش يىگىتگە رەھىم قىلمىدى، شۇنداق باشلاپ قان تۆكۈش مەيدانغا چىقتى. ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ئىشى بىكارچى بولۇپ قالدى. لېكىن مۇھەممەت سەلەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمنىڭ مۆجىزىلىرى ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتتى. ئەھۋال تاقىيامەت كۆنىگىچە شۇ تەرزدە بولىدۇ. ھەرقانداق بىر بەتبەخ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنى ۋە مىللىتىنى ئاياغ ئاستى قىلماقچى بولسىدىكەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۆجىزىسى جەھەننەمنىڭ تېگىگە موللاق ئەتكۈزۈۋېتىدۇ.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بۇ كىتابنى يازغۇچى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنكى موغۇل مەملىكىتى تاقۇمۇلغىچە ۋە تۇرپان، جالىش، كۇچار، ئاقسۇ، قەشـ

قەر، يېڭسار تاكى بەدەخشان ۋە يەكەنلەرگىچە قا-
راشلىق ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە خوتەن، لوپلارغا-
چىلىك ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بولۇپ
140 يىلغا يېقىن ھېچكىمگە غەلەپاراق تۆلىمىدى.
خوجام پادىشاھنىڭ خېتى يېتىپ كەلدى. ئاق باش
خانغا بەختى يار يۆلەك بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزا-
نى ياقتۇرماسلىق تۈپەيلىدىن قەرغىزلارنىڭ قولىغا
گىرىپتار بولدى.

ئۇ ھەقنى تونۇمايدىغانلار ئاقباش خانىنى ئۆلـ-
تۈردى. تۇرپاننىڭ كۆپىنچە ئادەملىرىنى كېچىكتۈرۈپ
قويدى.

يەكەنگە قەرغىز لەشكەرلىرىنىڭ ئىككىنچى
قېتىم كېلىپ قورشىغىنى، ھەزرىتى
خوجامنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ
نەتىجىدە ئۇ ئەبلەخلەرنىڭ
مەغلۇپ بولۇپ قاچقىنى

ھەزرىتى دانىيال خوجام (پادىشاھلىقى مەڭگۈ-
لۈك بولغاي!) ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ۋە يۇقىرى مەرتىۋە-
لىك ئاتىسىنىڭ پايتەختىگە ئولتۇردى. بەزى پىتنە-
خورلار دانىيال خوجىغا سۇيىقەست قىلماقچى بولدى.
ھەزرىتى خوجام ئۇلارنىڭ ھىيلە مىكىر قىلىشىنى تۈ-
يۇپ قېلىپ شۇنىڭ بىلەن ئۇ گۇرۇھ ئۆزىنىڭ ھىيلە
مىكىرىددىن ئۆزى تەسىرلىنىپ ئىسيانچى ۋە مور-

ئەد بولۇپ چىقتى.

قەرغىز ئەمەلدارلىرىدىن: ئارزۇ مۇھەممەت بەگ
قوش قۇلاق بەگ، خوجام يار بەگ ۋە باشقىلار لەش-
كەر توپلاپ قەشقەر، يېڭسارلارنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ
كېلىپ يەكەننى مۇھاسىرە قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: مۇھەممەت خان (قۇددۇسە
سىررۇھو) پادىشاھلىق تەختىگە ئورۇنلاشتى. شاھ
ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتان ئابدۇكېرىم خانىنىڭ ئوغـ-
لى ئىدى. مۇھەممەت خان ئۇنى خوتەنگە ئەۋەتتى،
مىرزا مۇھەممەت يەتتۇپ بەگنى ئاتالىق قىلدى.
ئابدۇللاخان ئۆزبېك ئابدۇكېرىم خانغا دوست ئىدى.
مۇھەممەت خانغا قارشىلىق كۆرسىتىپ مۇھەممەت خانغا
قارشى قەشقەر، يەكەن تەرەپكە لەشكەر ئەۋەتتى.
خوجام قولى قوشبېگى ئاتلىق بىر كىشىنى لەشكەر
باشلىقى قىلدى. مۇخۇل مەملىكىتىنى مۇھەممەت خان
ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق ئۆزبېك لەش-
كىرىنىڭ قولىدىن ساق سالامەت ئېلىپ قالدى. ئۆز-
بېك لەشكىرى مۇخۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىن قىسـ-
مىدا ھەزرىتى ئەزىزانىنى كۆرۈپ جەڭ قىلىۋاتاتتى.
ئۆزبېكلەر ئابدۇللاخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇمۇمىن
خانغا مەلۇم قىلدى. ئابدۇمۇمىن خان بىر سارايغا مـ-
جەز ئادەم ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزانىنى قوغلاپ چىقـ-
رىشقا بۇيرۇق قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنى ئۆلتۈ-
رۈۋەتتى، مەقسىتىگە يېتەلمىدى، بۇ ئىشلار يەنە ھەز-
رىتى ئەزىزانىنىڭ كارامىتىگە پاكىت بولدۇ، قەرغىز

لەشكەرلىرى يەكەنىڭ ئادەملىرىنى ھېچ ھېسابقا ئالـ
مىدى، نەزىرىگىمۇ ئىلمىدى. ئاللا تائالا يەكەنىڭ
ئادەملىرىنىڭ ھالىغا رەھىم قىلىپ ھەزرىتى خوجامغا
ئاشكارا بولۇشقا رۇخسەت قىلدى. قىرغىزنىڭ ئادەمـ
لىرى ھەممىسى قىپچاق، قوشچى، نايمان، چوڭ باـ
غىش ھەممىسى باتۇر، يۈرەكلىك ھەم ياساغانئادەمـ
لەر ئىدى. شەھەرنى ئىككى قېتىم قورشىدى. قەشقەرـ
نىڭ ئاتلىق ھەم پىيادىلىرىمۇ ھەمراھ بولدى. ئۇلار
نىڭ ئەسكىرى بەك تەييارلىق قىلغان ھەم ياسىنىپ
قوراللانغان ئىدى. تولۇپ - تاشقان چوڭچىلىق بىلەن
يەكەن ئادەملىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى. سەككىز تەرەپـ
تىن ھۇجۇم قىلدى. ھەزرىتى خوجام پادىشاھ ھەممە
ئادەملەرگە ئىستىھكام قىلىشقا ئورۇن كۆرسىتىپ بەرـ
گەن ئىدى. ئۆزى ئۇرغا تولغان ئالتۇن مازارنى
ئىستىھكام قىلدى. ئۇلارنىڭ قىسمى دەسلەپ ھەزـ
رىتى خوجامنىڭ ئىستىھكامىغا ھۇجۇم قىلدى. تېشىپ
باقتى، ئوتا قويۇپ، پەلەمپەي ياساپ تىرىشچانلىق
كۆرسىتىپ باقتى. خوجام ھەزرەتلىرىمۇ يانداكىلەر
بىلەن ناھايىتى قاتتىق جەڭ قىلدى. بازىنىڭ قېشـ
ىغا كەلگەنلىكى كىشىنى دوزاخنىڭ چوڭقۇر قاتلىمـ
ىغا بۇيرۇتتى. تۆشۈكتىن سېپىلغا كەلسە ئۇنى سۆـ
رەپ كېلىپ ئۆلتۈردى.

ئۇلار ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىرىغا ھۇجۇم
قىلدى، ئەلەم شاھ بەگ ئەك كاتتا قوماندان ئىدى.
بەگمۇ ئۇرۇش تەييارلىقىنى پۈختا قىلىپ تۇرغان

ئىدى. مۇھەممەت بەگنىڭ ئارزۇسى ئۆزىچە كېلىپ
ئۇرۇش باشلاندى. سېپىلگە شوتا ۋە پەلەمپەيلەرنى
قويۇپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ھازىر باقى بەگ ھەم
پورمىبكام (؟) نىڭ ئادەملىرى مىرزا ئەلەم شاھ بەگـ
نىڭ سۆھبىتىدە ئىدى. ئۇلارمۇ دېيەرلىك ھالدا ئۇـ
رۇش قىلدى. ئۇلار ئوق ياغدۇردى. بازىنى تېشىپ
بازىغا كىردى. مىرزا ئۇلارنى تارتىپ ئېلىپ
ئۆلتۈردى. ھەزرىتى خوجامنىڭ بازىسىدا قىرغىزنىڭ
لەشكەرلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرىدىن نۇرغۇن
ئادەملەر يارىدار بولغان ۋە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى.
ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىسىدا يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش
يارىدار ھەم ئۆلتۈرۈلگەنلەر بار ئىدى. قىرغىزنىڭ
ئەمەلدارلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئىشىك ئاغا
بەگنىڭ يەنى شاھ جەپەر بەگنىڭ بازىسىغا كىرىپ
ھۇجۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگمۇ قوراللىنىپ ئۇرۇش
تەييارلىقىدا تۇرغان ئىدى. ئۇلار كېلىپ قاتتىق
ئۇرۇش بولدى. قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ۋە قەشـ
قەرنىڭ ئادەملىرى شۇنداق كۈچ چىقاردىكى، ئەگەر
تاغقا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ تاقەت قىلالماس ئىدى.
شوتا ۋەپەلەمپەيلەرنى قويۇپ بازىنى تۆشۈك قىلىۋەتتى.

شاھ جەپەر بەگ مەردلەرچە ئۇرۇش قىلىپ ئۇـ
لارنى مەغلۇپ قىلدى. قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ھەيـ
ران قېلىشتى. بەزىلىرىنى يارىدار، بەزىلىرىنى ئۆلۈمـ
گە مەھكۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگ ئىش كۆرمىگەن
ياش كىشى ئىدى. لېكىن شۇنداق رەھبەرلىك قىلـ

دىكى دوست ۋە دۇشمەن ھەممىسى بارىكاللا دەپ قالدى. ئۇ راستىنلا بۇرۇنقى قوماندانلار چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان دەرىجىدە يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ شۇنداق ھىممەتلىك شجائەتلىك يىگىت ئىكەن.

باي قاپاقنىڭ دەرۋازىسىنى شاھ سەييىد بەگ گە بارا قىلىپ بەرگەن، ئۇنىڭغىمۇ ھۆجۈم قىلدى. شاھ سەييىد بەگمۇ قاتتىق ئۇرۇشۇپ، بەزىلىرىنى ياردار قىلدى، بەزىلىرىنى ئۆلتۈردى. ئۇلار قايتىپ بېرىپ مىڭلىق بەگ، نەقى بەگ، مەسجىدى بەگ، خۇدايار بەگ، دۆلە بەگ ۋە نورۇز مۇھەممەت بەگلەرنىڭ بازىسىغا ھۆجۈم قىلدى. ئۇلار-مۇ قاتتىق ئۇرۇشتى. دۇشمەنمۇ تىرىشچانلىق كۆر-سەتىپ شوتا، پەلەمپەيلەرنى قويۇپ تېشىشكە باشلا-دى. بۇ مەزگۈر باشلىقلارمۇ دېگەندەك ئۇرۇش قىلدى.

قىرغىزلار مەغلۇپ بولۇپ بىر قىسىملىرى ياردار بولدى. يەنە بىر قىسىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. ئۇرۇش تەييارلىقىنى شۇنداق پۈختا قىلدىكى: قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرىنى مىرزا ھەيدەر گورگان مۇغۇلىستان جاڭگىلىنىڭ شىرلىرى، دەپ يېزىپتىكەن. ھەزرىتى خوجامنىڭ باتۇرلۇقى ۋە يۈرەكلىكىدىن مەغلۇپ بولدى. قايسى بىر بازىغا بېرىپ شوتا پەلەمپەي قويۇپ ھۆجۈم قىلسا ھەزرىتى خوجام شۇ يەرگە ھا-زىر بولۇپ ئەدەبىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئەدەبىنى يەپ ياندى. سەرتە-قى جەھەتتىن ئۇرۇش تاكتىكىسى ۋە باتۇرلۇق، ئىنو-

كى جەھەتتىن كارامەت كۆرسىتىپ سەپنى بۆسىدە-خان باتۇرلار ۋە جەڭچىلەردىن يەكەن مەملىكىتىنى، بولۇپمۇ شەھەرنىڭ دۇنيادار بايلىرىنىڭ دۇنيا ئوقە-تىنى ساق سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

مىرزا غازى بەگ ۋە مىرزا شاھ مەھمۇت جوراس-لارمۇ بىر تۇغقان بولۇپ شۇ زامانىدىكى ئەمەلدارلار-دىن ئىدى. مىرزا شاھ مەھمۇت تارىخ بىلىدىغان ھەم تارىخ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇيدىغان كىشى ئىدى. يەكەن پادىشاھلىرىدىن ئابدۇللاخان، ئىسمايىل خان، ئابدۇرەشىت خان ۋە مۇھەممەت ئەمىن خانلارنىڭ نامىدا 2، 3 تارىخ كىتابىنى تۈزۈپ چىققان. ئۇ دائىم كۆك-نار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم ئىدى. پۈتۈن ئۆمە-رىنى پاسىقلىق بىلەن ئۆتكۈزەتتى. سوپىلىق كىتاب-لىرىغا ھەرگىزمۇ قىزىقمايتتى. ھەزرىتى ئىشانىنىڭ سو-پىلىرىنىمۇ ئىنكار قىلاتتى. دائىم: «ئەگەر ھەزرىتى ئى-شان ھەق تائالانىڭ ئەۋلىيالىرىدىن بولىدىغان بول-سا بىزنى بۇ كۆكنار مەشغۇلاتىدىن چىقىرىپ تاش-لىغان بولاتتى» دەيتتى. بەزى كىشىلەر ئۇنى بۇ گەپ-لىرىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشەتتى ۋە: «سىلەر قول بېرىش، ئەسكى ئىشلاردىن تۆۋە قىلىش ھەم ھەزرىتى ئىشانىدىن مەغپىرەت تەلەپ قىلىشقا ياردەم سوراش-لىرى كېرەك.»

بىر قېتىم ئۇ ھەزرىتى ئىشان بىلەن خانىقادا ئۇچرىشىپ قالدى. ھەزرىتى ئىشان، مەرىپەت قىلى-

رەسسام، گەپ ئاردىسىدا: «كۆكنار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ھەرقانداق ئادەم ئىمانسىز كېتىدۇ. چۈنكى كۆكنار ئەينى مەستلىكىدە ياكى ئۇنىڭ خۇمارىدا كېتىدۇ. ھەر ھالدا ھەر ئىككىلا ھالەت غەپلەت ۋە زالالەت (يولدىن ئېزىش) نىڭ بەلگىسىدۇر.»

بۇ بەتبەخ يەنە تەۋپىق تاپمىدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ھېيلە - مىكىرگە توشقان بۇ نەجىس كۆكنار ئىچىپ مەست بولۇپ ئادەتتى بويىچە سۇ چېچىلغان بىر ئۆيگە كىرىپ ئۇخلاپتۇ ۋە شۇ يەردە ئۆلۈپ، ئۇچ كۈنگىچە تۇرۇپتۇ. ئۇچ كۈندىن كېيىن باشقىلار ئاڭلاپ كىرگۈدەك بولسا ئىششىپ، سېسىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ سېسىقلىقى بىر مەھەللىگە تەتىپتۇ. ئۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرى ھەيران قېلىشىپ ئاخىرى ئۇنى ئۆيدىن تېشىغا ئېپچىقىپتۇ.

ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ جوراس ئۇ كۈنلەردە ئۇۋ ئۇۋلاش ئۈچۈن يوسار ۋىلايىتىگە بارغان ئىكەن. يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ئادەملىرى ھەزرىتى ئىشانلارغا يېڭىباشتىن بويسۇنۇپتۇ. بۇ ئىككى بىر تۇغقان ھەزرىتى ئىشاننىڭ (تەسىرىنىڭ يارىدىمىدىن نەزەردىن قوغلىنىپ مورتەد بولۇپ تەۋبىگە مۇشەررەپ بولالماي كەتتى ۋە يەنە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ قولۇنجى كېسىلگە گىرىپتار بولۇپ كېسەلنىڭ ۋە ئاغرىقنىڭ ئىنتايىن قاتتىقلىقىدىن ئۆلدى. ئۆز جېنىنى قاتتىقلىق ۋە بەتبەختىلىكتە بېرىۋەتتى. ئۆزىنىڭ ئۇرۇق تۇغقان، يېقىنلىرىنى خۇددى توپىغا مىلىۋەتتى. ئاھۇ پىغان چېكىشىپ ئۆلۈمىنى ئۆزىتىشقا مەشغۇل بولۇق قىلىشتى.

ئۇ ۋىلايەتنىڭ ئاھالىرى ئىچىدە ئۇ بەختسىزلەرنىڭ بەتبەخلىقى ھەم شېقىلىقى شۇ كۈنلەردە ئېنىق ئاشكارا بولدى. باتىل ۋە بۇزۇق خىيالىرى ئۇنىڭ كاللاپاي مېڭىسىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ ئەقىلگە نامۇۋاپىق ئويلىرى ۋە ئەسكى ئەخلاقلىرىنى پۈتۈن بەلگىلىرى بىلەن خۇدا يىتائالا شۇ ئەسنادىكى پۈتۈن خەلقە روشەن، ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. ھەمدە «خۇدانىڭ لەنىتى يالغانچىلارغا بولسۇن» دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇن بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنىڭ جىنازىسىغا «ئەي بەتبەخ شەقى ۋۇجود! مۇنچىۋالا ئىنكار ۋە بىئەدەبلىكلەرنى نىمانچە قىلاتتىڭ» دېدى ۋە بەزىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈكىگە توپا چاچتى.

باباق بەگ بىلەن ئاخۇن كالانلارنىڭ كەلگۈسى ۋە شۇ چاغدا بولغان ئىشلار

ئەقىللىك ۋە بىلىملىكلەردىن ئاڭلىشىمچە ئابدۇللاخاننىڭ زامانىسىدا خاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە كاتتىلىقى بىر تەرەپ بولسا ئالەمدە كىم تېپىلىدىغان ئىككى ئالىمنىڭ تېپىلىشى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ، ئۇلارنىڭ ئىسىم شەرپلىرى ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئىمىن زېھنى ۋە ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئەمىن يا-

سى بولۇپ بۇ ھەر ئىككى كىشىنى بەختى يانغان يول-
ۋاس خان مەملىكىتىدىن تۇرلۇك ئۇسۇللار بىلەن قوغ-
لاپ چىقارغان ئىدى. ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئىمىن
زىھنى كەشمىر شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتتى. ئاخۇن خو-
جا مۇھەممەت ئەمىن ياسى بەلىخ شەھىرىدە ئولتۇراق-
لىشىپ قالغان ئىدى، ئۇ ھەجگە بارماقچى بولدى،
دۆلەت بەگ خان ئىدىكى ئۇلار يەكەن شەھىرىنى مەق-
سەت قىلىپ كېلىشتى، ئابدۇللاخانىڭ دۆلىتىنىڭ
تۆۋرۈكى بولغان باباق بەگ ئوغۇلىرى بىلەن ھەج
قىلىپ كېلىپ بەلىختە بولدى. خان بۇ يەردىن خەت
ئەۋەتىپ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدۈردى. ھەزرىتى ئاخۇن
ۋە باباق بەگلەر بىرگە كەلدى. ئاخۇن پۇتۇن ئالىم-
لارنىڭ ئەئىلەمى بولدى. باباق بەگ پۇتۇن ئەمەل-
دارلارنىڭ كاتتىسى بولدى. مەملىكەت ئۇلارنىڭ تۆ-
پەيلىدىن بىلىم يۈرتىغا ئايلاندى. مەدرىسە مەكتەپ-
لەر ئەۋج ئالدى. باباق بەگ بۇ نۆۋەتتە بىر يىل
بەش ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ ئاخىرى ئىستىسقا كېسىلى بە-
لەن ئالەمدىن ئۆتتى، 61 يىل ياشىدى. ئاندىن
كېيىن ھەيدەر بەگ ئۇنىڭ ئورنىغا ھاكىم بولدى.
بۇ كۆنلەردە ئەركا بەگ ئالىي دەرىجىلىك مەجلىس
ئۇيۇشتۇرۇپ خان ھەزرەتلىرىنىڭ ھۇرمەت يۈزىسە-
دىن پۈتىغا يىقىلدى. بارلىق ئەمەلدار ۋە كاتتىباش-
لار، ئالىملارغا باشتىن ئاياغ پادىشاھانە كىيىم تە-
يارلاپ توي قىلدى. خان بۇ ئاتاقلىق قوماندان ھەق-
قىدە ئىنئام ۋە ئىھسانلار بېرىپ مىرزا تىنى بەگ قا-
ئىدە بويىچە بايراق، كاناي ۋە باشقا پادىشاھانە

تەييارلىقلارنى سۇغا قىلدى. مۇنداق مەجلىسنىڭ بۇنـ
دىن بۇرۇن بولۇپ باقمانلىقىنى ھېچكىممۇ ئاڭلىمـ
غان، بۇگۈنكى كۈندە بۇ ئۇلۇغ قوماندان ھەزرىتى
خانىنىڭ تەرەپدارى بولۇپ پۇقرالارنى مايىللاشتۇـ
رۇشقا مەشغۇللۇق قىلمافتا. ئاللاتائالا ئۆز ياخشىلىـ
قى ۋە ساخاۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى بارلىق
ئىچكى تاشقى ئاپەت ۋە باللالاردىن ساقلىسۇن!

مەملىكەت ھەزرىتى خانىنىڭ دەۋرىدە يۈكسەك
دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ جەنەتمۇ چىدىمايدىغان،
ئىرەمنىڭ گۈلىستانىغىمۇ تەنە قىلىدىغان دەرىجىگە يەتـ
تى. خانىنىڭ دۆلىتىدە پۇقرالارمۇ ئەمەلدارلاردەك
تۇرمۇش كەچۈردى. موغۇل مەملىكىتى مەمۇر ۋە ئاۋات
بولۇپ كەتتى. ئابدۇللاخانىڭ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرـ
نىڭ قىلغان زۇلۇملىرىمۇ خەلقنىڭ دىلىدىن كۆتۈـ
رۈلۈپ كەتتى. بۇ كىتاب باشتىن ئاخىر ھەزرىتى خانـ
نىڭ ئۇلۇغ نامىدىن تارىلىپ ئاشكارا بولدى. ھەق
سوبھانەھۇۋەتائالا ئۆز ياخشىلىقى ۋە ساخاۋىتى
بىلەن ئۇ ياخشى ئەخلاقلىق پادىشاھنىڭ ئۇلۇغ ۋۇـ
جۇدىنى بارلىق بالا ئاپەتلەردىن ساقلىسۇن!

بۇ كىتاب بېرىۋەتكۈچى ھەممىگە شەپقەتلىك،
سېخىي پادىشاھ ئۇلۇغ ئاللانىڭ يارىدىمى بىلەن خۇدا-
نىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىد كۈتكۈچى ئاجىز بەندەمۇللا ئىسھاق
ئوغلى دوست قۇلىنىڭ قولىدا تۇزۇلۇپ تامام بول-
دى. ئاللا ئۇ كىشىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ
بارلىق ئەر - ئايال مۆمىن ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ گۇناھـ
لىرىنى كەچۈرۈم قىلسۇن!

ھەئىددىيە خاندانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

ئاپتورى: شاھ مەھمۇت جوراس
تەرجىمە قىلغۇچى: ھەبىبۇللا ئىلى
مۇھەررىرى: دامۇللا ئابدۇلھېمىت يۈسۈفى
مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابدىخان
مەسئۇل كوررېكتورى: ئايشەم ئابدۇۋەلى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092 × 787مم1/32، باسما تاۋىقى: 7.75 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1988 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى
1989 يىل - 8 ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: قاتتىق مۇقاۋىلىق 6000—1
ئاددىي مۇقاۋىلىق 6000—1

ISBN7 — 5373 — 0122 — 0/K·9
باھاسى: قاتتىق مۇقاۋىلىق 2.70 يۈەن
ئاددىي مۇقاۋىلىق 1.40 يۈەن

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

بۇ كىتاب س س س ر پەنلەر ئاكادېمىيەسى تارىخى ھۆججەت شۇناسلىق ئىنىستىتوتى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان (ئىزاھ ۋە ئەسلى تېكىستىمۇ بېرىلگەن) 1976 - يىلدىكى موسكۋا 1 - نەشرىنىڭ پارسچە تېكىستىگە ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书是根据苏联社会科学院历史文献研究所翻译出版的莫斯科1976年俄文第1版(附有原文—波斯文)中的波斯文翻译出版的。

维吾尔赛义德亚汗国历史资料

著者：夏·麻赫穆德·朱拉斯
译者：艾毕布拉·艾立
编辑：大毛拉阿布都勒哈米德·玉苏菲
责任编辑：托合提·阿布汗
责任校对：阿依夏木·阿不都吾力

喀什维吾尔文出版社出版
新疆新华书店发行
喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷
787×1092毫米　32开本　7·75印张　2插页
1988年9月第1版　1989年8月第1次印刷
印数：精装本1—6000
　　平装本1—6000

ISBN7—5375—0122—0/K·9　(民文)
定价：精装2·70元　平装1·40元

(内部发行)